

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки та методики початкової освіти**

**Превентивне виховання молодших
школярів**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти - другий (магістерський)

Виконала:

студентка 2 курсу, 613 групи
Двірничук Ольга Іванівна

Керівник:

Кандидат філологічних наук,
доцент **Мафтин Л.В.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 4 від 12 листопада 2024 р
Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С. З.*

АНОТАЦІЯ

Двірничук О.І. Превентивне виховання молодших школярів. – Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття ОР «магістр» зі спеціальності 013 Початкова освіта. Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2024. 115 с.

У роботі узагальнено результати аналізу теоретичних аспектів проблеми превентивного виховання: розкрито зміст ключових понять дослідження; подано типологізацію девіантних проявів у поведінці молодших школярів; висвітлено особливості здійснення превентивного виховання в освітньому процесі початкової школи та запропоновано методичні рекомендації щодо організації превентивного виховання молодших школярів.

Ключові слова: виховання, девіантна поведінка, молодші школярі, освітній процес, особливості превентивного виховання.

ABSTRACTS

Dvirnychuk O.I. Preventive education of younger schoolchildren. - Manuscript. Qualification work for obtaining the master's degree in the specialty 013 Primary education. Chernivtsi national Yury Fedkovich University. Chernivtsi, 2024. 115 p.

The work summarizes the results of the analysis of the theoretical aspects of the problem of preventive education: the content of the key concepts of the study is revealed; a typology of deviant manifestations in the behavior of younger schoolchildren is given; the peculiarities of preventive education in the educational process of primary school are highlighted and methodical recommendations regarding the organization of preventive education of younger schoolchildren are proposed.

Key words: education, deviant behavior, younger schoolchildren, educational process, features of preventive education.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____О.І. Двірничук

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	7
1.1. Ідеї превентивного виховання в історії наукової думки.....	7
1.2. Сутність превентивного виховання і його основні категорії	15
1.3. Девіантна поведінка зростаючої особистості в структурі превентивного виховання.....	24
Висновки до розділу 1	32
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВАННЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ..	34
2.1. Діагностика схильності молодших школярів до девіантної поведінки.....	34
2.2. Форми, методи й принципи превентивного виховання молодших школярів в освітньому процесі	39
2.3. Рекомендації щодо організації превентивного виховання молодших школярів	54
Висновки до розділу 2	68
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73
ДОДАТКИ.....	80

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена важливістю превентивного виховання зростаючої особистості на сучасному етапі розвитку суспільства. На цю проблему нині звертають увагу юристи, медики, психологи, соціологи, педагоги. Статистичні дослідження засвідчують високі темпи зростання дитячої злочинності, різних залежностей, наркоманії, уживання алкоголю неповнолітніми, спостерігається тенденція збільшення кількості дітей з девіантною поведінкою у молодшому шкільному віці, низьким рівнем дисципліни [19;35].

Чинні нормативні документи наголошують завдання виховання гармонійно розвиненої, освіченої, творчої, соціально активної та відповідальної особистості (Концепція «Нова українська школа», Закон України «Про освіту», Концепція національно-патріотичного виховання). В умовах воєнного стану превенція шкідливих звичок, відхилень у поведінці дітей та молоді набуває особливої гостроти.

Про це йдеться мова у Наказі МОН України № 855 від 08.11.2004 р. «Про Заборону тютюнокуріння в навчальних закладах і установах Міністерства Освіти Науки України і затвердження заходів щодо проведення антинікотинової інформаційно-освітньої та профілактичної роботи серед дітей, учнівської та студентської молоді, листі МОН № 1/5119-22 від 13.05.2022 р. «Про здійснення превентивних заходів серед дітей та молоді»: «в умовах воєнного стану в Україні уживання психоактивних речовин та протиправна поведінка серед дітей чинять серйозну небезпеку для подальшого розвитку нашого суспільства, тому профілактика цього явища належить до найбільш пріоритетних соціально-педагогічних проблем» [29].

Стан дослідження проблеми. В енциклопедичній літературі поняття превенції у загальному значенні пояснюється як попередження, запобігання чому – небудь, а превентивне виховання В.Оржеховська трактує як «цілеспрямований комплексний вплив на особистість з метою вироблення імунітету до негативних явищ соціального середовища, попередження

асоціальних проявів у поведінці дітей та молоді, певний вид профілактичної діяльності» [36].

Питання превентивного виховання молодших школярів розглядається у психолого-педагогічних дослідженнях як теоретичного, так і практичного характеру (Т. Дем'янюк, Н. Косарева, Л. Мельничук, В. Оржеховська, О. Пилипенко, С. Реут, Т. Тарасова, М. Харчишина й ін.).

Однак ця проблема є доволі багатопланою і вимагає подальшого вивчення, особливо у практичному аспекті. Виходячи з цього, ми обрали тему дослідження «Превентивне виховання молодших школярів».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Зміст роботи складають результати дослідження, яке проводилися протягом 2023-2024 рр. відповідно до наукового напрямку кафедри «Педагогіки та методики початкової освіти»:

Тема науково-дослідницької роботи - «Теоретико-методологічні засади розвитку педагогічної освіти та професійної підготовки фахівців у контексті євроінтеграційних процесів».

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати особливості превентивного виховання молодших школярів та запропонувати рекомендації щодо його організації.

Завдання дослідження:

- проаналізувати наукову літературу з проблеми дослідження;
- розкрити зміст ключових понять дослідження та узагальнити девіантні прояви у поведінці молодших школярів;
- здійснити діагностику схильності молодших школярів до девіантної поведінки;
- висвітлити особливості превентивного виховання в освітньому процесі початкової школи та запропонувати рекомендації щодо організації превентивної діяльності.

Об'єкт дослідження: процес превентивного виховання молодших школярів.

Предмет дослідження: особливості здійснення превентивного виховання в освітньому процесі сучасної початкової школи.

Методи дослідження: вивчення наукової літератури; систематизація інформації її порівняння та узагальнення; педагогічне спостереження, бесіда, анкетування, обробка даних.

Теоретичне значення дослідження полягає в узагальненні досліджень, присвячених проблемі превентивного виховання, розкритті змісту ключових понять дослідження: норма, відхилена/девіантна поведінка, превенція, превентивна педагогіка, превентивне виховання, обґрунтуванні актуальності проблеми в сучасних умовах, виявленні особливостей здійснення превентивного виховання в освітньому процесі початкової школи.

Практичне значення результатів дослідження: отримані результати можуть бути використані у професійній діяльності вчителів початкових класів; у процесі написання методичних рекомендацій, підручників і навчальних посібників; у системі підготовки майбутніх учителів загальноосвітньої школи, під час перепідготовки й підвищення кваліфікації педагогів тощо.

Апробація результатів дослідження: основні положення й результати дослідження обговорювалися на методичних об'єднаннях учителів початкових класів Великокучурівського закладу загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів імені В.Бузенка Чернівецького району Чернівецької області; публікація матеріалів дослідження.

Публікації: Двірничук Ольга. Теоретичні аспекти превентивного виховання зростаючої особистості. *Тези доповідей студентської наукової конференції Чернівецького національного університету* (16–17 квітня 2024 року). Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2024. С.60-61.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи: вступ, два розділи, які поділені на параграфи, висновки, список використаних джерел (71 позиція), додатки. Загальний обсяг – 115 сторінок.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРЄВЕНТИВНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Ідеї превентивного виховання в історії наукової думки.

Поняття превенції для психолого - педагогічної науки не нове. Оскільки власне сам термін отримав своє наукове обґрунтування у 60-х роках минулого століття, розглянемо ті ідеї, які викристалізувалися у виховній практиці від минулого до сьогодення й були взяті за основу наукової концепції превентивної педагогіки.

Ретроспектива цієї проблеми дозволяє нам побачити, які ідеї й методи були успішними у минулому та дозволяє екстраполювати їх в сучасну освітню практику.

Одним із важливих періодів у розвитку в історії педагогічної думки вважається Давня Греція. У контексті проблеми нашого дослідження особливої ваги набувають погляди греків на розвиток особистості, її розуму й тіла (Сократ, Платон, Аристотель).

В Греції існували дві основні системи освіти: спартанська (зорієнтована на фізичний розвиток, воєнну підготовку; діти починали навчання з раннього віку, надзвичайна увага приділялася строгій воєнній дисципліні, здоров'язбереженню, запобіганню формування шкідливих звичок) та афінська (різнобічність освіти, плекання духовної і фізичної краси, вивчення літератури, філософії, математики та музики).

В історії вітчизняної педагогіки вагоме місце займає видатна пам'ятка XII століття «Повчання Володимира Мономаха дітям». Великий київський князь дає настанови своїм дітям, мудрі поради, як повинна жити кожна людина. Особлива увага звертається на формування у дітей моральних якостей: доброта, чесність, справедливість, працелюбство, піклування про ближніх [70].

«Повчання» мало велике значення для Київської Русі, оскільки це була перша світська проповідь, звернена не лише до рідних, але й до всього суспільства, яка пропагувала нову систему етичних цінностей. Це була

своєрідна програма духовного оновлення суспільства - автор закликає бути милосердними, працелюбними, чесними, дотримуватися даного слова. Важливим було також і те, що Мономах не лише пропагує чесноти, а й власним прикладом показує, як їх дотримується. Тим самим переконує не лише словом, а й ділом.

У період середньовіччя педагогіка була тісно пов'язана з релігійними вченнями та церквою (Августин Аврелій, Тома Аквінський). Основна увага була спрямована на формування віруючої людини, ідеї превентивного виховання можна розглядати саме у цьому контексті: гріх перелюбства, пияцтва тощо.

Августин Аврелій вважав, що основою морального зла слугує недосконалість людського розуму і волі. Розбещеність волі та нездатність розуму підпорядковувати собі порочні пристрасті – шлях до злих вчинків. Свобода волі відчиняє двері злу, але вона ж дає змогу уникнути його [7, с.39]. Інший видатний європейський мислитель, філософ і Богослов Тома Аквінський говорив про волю людини обирати між благом і гріхом. Абсолютним благом, за твердженням філософа, є Бог. Чим вищий інтелект, тим активніше людина прагне до блага, подавляючи тваринні прагнення, які очорнюють її душу. Людина, яка прагне блага керується заповідями й не допускає зла у свою душу. З кожним вчинком вона наближається до Бога [7, с.42].

У період Просвітництва пріоритетності набули ідеї рівності, знання, свободи. Основний принцип полягав у тому, що людина може досягти успіху і щастя через розумне мислення, освіченість, подолання шкідливих звичок, прагнення до досконалості.

Так, Жан-Жак Руссо у педагогічному трактаті «Еміль або Про виховання» наголошує на тому, що виховання - це мистецтво розвитку істинної свободи людини, яка залежить лише від неї самої. Ставлячи дитину в центр виховної діяльності, автор виступав проти надмірного потурання дітям, поступків їх капризам і вимогам. Відкидаючи будь-яку форму виховання, засновану на

підкоренні волі дитини волі вихователя, він стверджував, що дитину не можна полишати на саму себе, оскільки це загрожує її розвитку. Думки мислителя про вільне виховання, індивідуальний підхід до дитини, вагомість прищеплення моральних принципів залишаються актуальними для сучасної превентивної педагогіки.

В епоху Нового часу акцент робиться на визнанні унікальності кожного індивіда, розвиток здібностей, здоров'язбереження, практичне застосування знань. Яскравим носієм ідеї виховання моральної особистості є німецький педагог, засновник нового підходу до педагогіки та психології Йоган Гербарт, який вважав, що уся повнота педагогічної мети, може бути позначена одним словом – добродесність [4]. Поняття виховання він розглядає у гармонійній єдності двох компонентів: виховуючого навчання (формування кола думок вихованця, розвиток його самостійності) і морального виховання (шляхи формування духовної особистості).

Переважання моральних правил Й. Гербарт називає совістю, що, на його думку, формує характер зростаючої особистості. Морально розвивати характер – значить надавати самому вихованцю право приймати добре й відштовхувати погане. Саме з моральним вихованням пов'язане керівництво, завданням якого є дисципліна і послух вихованців. Дисципліну педагог визначав як безпосередній вплив на душу вихованця з метою виробити у ньому сильний характер.

Технологія виховання характеру за Й. Гербартом має чотири ступені: на першому пропонується довести елементарні навички, звички до автоматизму. Для другого характерним є осмислення того, що відбувається, аналіз особистістю причин, умов у прагненні досягнути бажаного. На третьому передбачається вироблення моральних принципів. Четвертий ступінь представляє собою формування моральної свідомості і прийняття самостійних рішень.

Заслугою Й. Гербарта є й те, що він обґрунтував ідею розвивального навчання, методи морального виховання: стримуючий, направляючий,

нормативний, зваженоясний, моралізаторський, умовляючий. В основу його системи морального виховання покладено: ідеї внутрішньої волі (дає людині цілісність, можливість уникнути душевного розладу); удосконалення (поєднує силу й енергію волі, що забезпечує внутрішній спокій, гармонізує людину); приязні (конструктивна взаємодія, узгодження своєї волі з волею інших); права (дотримання законності; має значення у попередженні конфліктів або ж у їх розв'язанні); справедливості (має бути пріоритетом у визначенні покарання порушнику суспільних норм, законів).

Італійський педагог, психолог, гуманіст Марія Монтессорі створила свою педагогічну систему, одним із принципом якої є дисципліна у свободі (праці «Педагогічна антропологія», «Самовиховання та самонавчання у початковій школі», «Виховання для нового світу», «Формування людини»). Вона вважала, що неможливо мати свободу без дисципліни, а дисципліну без свободи. Поведінка дитини, яку дорослі називають поганою, частіше всього сигналізує проте, що в житті дитини щось не так, що вона має невдоволені природні потреби. Тому важливим є те, що справжня дисципліна виникає спонтанно, без муштри і насилля, не по волі дорослого, а зсередини дитини, мотивована не страхом, а любов'ю.

Інша крайність, коли свобода розуміється як уседозволеність, що призводить до хаосу, відсутності будь-яких кордонів. Гуманіст таку ситуацію називала «зрадою свободи». Тобто, правила повинні бути, але без насилля у будь-якій формі. Діти повинні брати участь у їх обговоренні й формулюванні разом із дорослим, усвідомлюючи необхідність і справедливість цих вимог. Після обговорення, кожна дитина групи приміряє ситуацію на себе і розуміє, що хотіла б, аби до неї самої відносилися так само.

Діти вільні у виборі своєї діяльності, оскільки ця діяльність відповідає їх віку та інтересам, усе завчасно продумане дорослими, аби було зручно, цікаво, різноманітно. А коли дітям цікаво, вони оптимально розслаблені, почуваються у безпеці, коли в позитивних межах, м'яко, з любов'ю і повагою спрямовуються за необхідності дорослим, вони відчують радість і свободу,

їм не потрібна похвала чи осуд для цього, їх не порівнюють з іншими, не тицяють носом у помилки, не карають, вони у контакті, гармонії із собою. Тож розвиваються гарні звички, що допомагатимуть згодом, у дорослому житті. Розвивається воля, наполегливість у досягненні цілей, здатність самому бачити свої помилки і бажання їх виправити, повторювати знову і знову, поки не вийде, поки не настане внутрішнє задоволення від якості виконаної роботи, а не тоді, коли хтось поставить оцінку, похвалить, скаже доволі.

Діти у вільному середовищі природнім чином слухняні, оскільки вимоги наставника не протирічать їх внутрішнім прагненням. Дитина стає самокерованою і згодом виконує навіть більше, ніж її просять з любові та вдячності, багато і з задоволенням допомагає іншим. У підсумку, каже М. Монтесорі, це і є дисципліна. У праці «Абсорбуючий розум дитини» вчена наголошує на тому, що «Недисциплінована дитина стає дисциплінованою завдяки роботі у компанії інших, а не тому, що їй вказують на неслухняність» [41, с. 15]. Свідома, добровільна дія веде до пробудження духу, формування кращих моральних якостей характеру.

Для нашого дослідження актуальними також є ідеї видатного українського філософа, просвітителя Г. Сковороди (праці «Наркіз. Пізнай себе», «Розмова, звана Алфавіт чи Буквар світу», літературні твори). Запорукою доброго виховання він вважав викорінення поганих звичок, добрі настанови, гарний приклад: «Розум завжди любить до чогось братися, і коли він не матиме доброго, тоді звертатиметься до поганого» [7, с.45].

Великого значення мислитель надавав етиці взаємодії між учителем та учнями. За його переконаннями, чуйну, гуманну і чесну людину можуть сформувати лише ті педагоги, яким особисто властиві ці якості: «Лише той Учитель, хто живе так, як навчає» [7, с.45].

Заслуговують на увагу й думки українського педагога О. Духновича про пріоритетність виховання в дітях почуття власної гідності, порядності, доброзичливості, людяності, дисциплінованості («Народная педагогія въ пользу училищъ и учителей сельскихъ»). Важливим засобом фізичного та

інтелектуального розвитку дитини вчений вважав працю: «Зародки віри, надії і любові... формуються у праці» [65, с.81].

Він закликав педагогів враховувати природні задатки дитини, застосовувати такі засоби виховання, які б розвивали позитивні якості й пригальмовували негативні. Одним із потужних джерел морального вдосконалення вчений вважав книгу. О. Духнович писав: «Книги треба читати. У житті не може бути кращого і приємнішого, як читати або писати, тобто пізнавати все нове, що існує, сучасникам розмовляти з нащадками, і, таким чином, зробити своїм надбанням все, що колись було, і те, що відбудеться. Книга – це мила родина, лиш би я розумно і добре підкорявся їй. Бо ж вона не кричить, не шумить, не жадібна, ні ненаситна, ні не вперта. Книги, якщо їм наказати, заговорять, від них ти почуєш все, що бажаєш. Отже, друже, читай, пиши, міркуй!» [65, с.81-82]. Ця думка набуває особливої актуальності нині, коли діти втратили інтерес до читання, захоплюються гаджетами, заціклені на комп'ютерних іграх.

К. Ушинський, основоположник наукової педагогіки, у праці «Людина, як предмет виховання» обґрунтував психолого-педагогічні основи навчання й виховання дитини, підготовки її до життя. Для розкриття теми нашого дослідження важливими є висунуті вченим положення про необхідність врахування в процесі виховання вікових і психологічних особливостей особистості; відповідності мети і змісту виховання соціальним потребам; а особливо теза про те, що навіть за умови, коли нам у спадок дістаються погані схильності, коли зовнішнє середовище їх підживлює, - людина із сильною волею і моральним усвідомленням, спроможна подолати цей успадкований негатив [65, с. 85].

Превентивна діяльність вчителя сучасної школи неможлива без врахування ідей видатного українського педагога В. Сухомлинського («Серце віддаю дітям», «Як виховати справжню людину», «Павлиська середня школа», «Сто порад учителеві» та ін.). Він створив педагогічну систему, засновану на принципах гуманізму, доброти, визнанні особистості дитини вищою цінністю,

на яку повинні бути орієнтовані процеси навчання і виховання: «Доброта й ще раз доброта – це найтонші й наймогутніші корінці, що живлять дерево дитячої радості – радості ніжного доторкнення до живого й красивого. Доброта робить людину чутливою до слова батьків, учителів, товаришів» [63, с.3].

Особливу увагу педагог звертає на виховання в дитини добрих почуттів, розвиток уявлень про добро і зло, усвідомлення недостойного вчинку, знайомство з моральними категоріями. На його думку, саме молодший шкільний вік найбільш сприятливий для цього: «Такі поняття, як добро й зло, справедливість і несправедливість, правда і брехня, щирість і лицемірство, вірність і зрадливість, краса й паскудство, що усвідомлюються в цьому віці в образі яскравих картин і уявлень, лишаються в емоційній пам'яті на все життя» [63, с.4].

Ідеї гуманіста щодо поваги до кожної дитини, довіри до неї, визнання її унікальності, права на власний вибір звучать особливо злободенно в умовах реформування сучасної освіти.

Як бачимо, проблема запобігання негативним проявам у поведінці дитини не втрачала своєї злободенності впродовж усієї історії людства. Однак лише у 50-60-х роках ХХ століття це питання набуло системності, цілісного підходу до його вивчення.

Починаючи із середини 90-х років минулого століття намітилося зростання дослідницького інтересу до вивчення проблем девіантності та її превенції. Новітній період розвитку педагогіки та психології у незалежній Україні актуалізував проблему відхиленої поведінки особистості й у зв'язку з цим питання превентивного виховання. Поняття превенції набуло поширення у вітчизняному науковому освітньому дискурсі в кінці минулого століття (1994 р. – започаткування співробітництва АПН України з ЮНЕСКО).

Сучасна педагогіка особливе значення надає розвитку творчого, критичного мислення і соціальних навичок особистості. На сучасному етапі дослідження проблеми превентивного виховання можна виокремити такі пріоритетні напрямки:

Обґрунтування теоретичних аспектів проблеми превенції відхиленої поведінки. Зауважимо, що категоріально-термінологічний апарат превентивного виховання окреслюється відсутністю єдності наукових підходів, а також оперування синонімічними поняттями. До прикладу, більша частина вчених вживає термін «превенція», що у перекладі з англійської означає попередження, запобігання. Тож часто поряд із цим поняттям вживаються і такі, як «профілактика девіацій, запобігання, припинення» [3] тощо.

У вітчизняній психолого-педагогічній науці цей феномен розглядається в широкому та вузькому смислових значеннях. Широке трактування подається у працях Д. Булатіна, Т. Гарасимів, Л. Келембет, які під превентивною діяльністю розуміють діяльність соціально-правового порядку «державних і недержавних закладів, а також громадських об'єднань і окремих громадян з виявлення, усунення чи нейтралізації причин та умов порушень поведінки, наприклад, правопорушень і здійснення корекційного впливу на осіб, схильних до таких порушень з метою запобігання останнім» [3, с.16].

У вузькому смисловому значенні превенція чи профілактика розуміється як «один із педагогічних етапів попереджувальної активності, спрямованої на присікання й попередження небажаних видів і форм поведінки». Так, В.Оржеховська «профілактичну роботу визначає як цілеспрямовані й послідовні дії, спрямовані на попередження можливих фізичних, психологічних чи соціокультурних обставин в окремої дитини чи неповнолітнього, що належать до групи соціального ризику; збереження, підтримку й захист нормального рівня життя і здоров'я дитини; сприяння дитині у досягненні соціально значимих цілей та розкриття її внутрішнього потенціалу» [37, с.15].

Важливими напрямками превентивних досліджень також є:

- праці, у яких обґрунтовуються теоретико-методологічні аспекти як превенції загалом (С. Бутенко, І. Добросюк, Л. Келембет, О. Пилипенко, О. Топчій, О. Харчишина), так і превентивного виховання (Л. Відмиш, Л.

Гаврилюк, О. Гречаник, Д. Гуменюк, Т. Дем'янюк, А. Колесник, Н. Косарева, О. Лазарева, Н. Левшунова, Л. Мельничук, В. Оржеховська, К. Панкоша, А. Плешаков, О. Попова, С. Реут, Т. Тарасова, Т. Туркот, М. Фіцула та ін.);

- соціологічні розвідки: визначення й опис типових рис адиктивної особистості; характеристика взаємовідносин у групах дітей і підлітків з девіантною поведінкою; виявлення залежності й кореляції між рівнем загальної агресивності й домашнього насильства; соціологічний аналіз алкоголізації та наркотизації населення як чинники дестабілізації суспільства (І.Козубовська, Р. Козубовський, М. Лук'янченко, О. Петрунко, С. Сургова, К. Ющенко);

- психологічні дослідження: детермінація девіантної поведінки особистості та форми прояву; діагностика; профілактика і корекція (А. Бойко, Т. Герасимів, Я. Гошовський, П. Гусак, І. Данченко, С. Марченко, Н. Пихтіна, О. Попова, О.Янкович, О. Кікінежді, І. Козубовська, С. Томчук Т. Федорченко, О. Христук).

Отже, ретроспективний аналіз проблеми превентивного виховання в історії наукової думки дозволяє стверджувати, що означений напрямок виховання пройшов шлях від ототожнення з моральним і естетичним до виокремлення як у теоретичному (визнання самотності, власний категоріальний апарат), так і практичному аспектах (система превентивної діяльності).

1.2. Сутність превентивного виховання і його основні категорії

Вагомість і необхідність здійснення педагогічної превенції у роботі з молодшими школярами спонукає звернутися до аналізу поняття превентивне виховання, його завдань і категорій.

До основних категорій превентивного виховання дослідники відносять такі терміни, як виховання, поведінка, відхилена (девіантна) поведінка, норма, соціальна норма, превенція, превентивна педагогіка. Зупинимося на аналізі означених понять більш детально.

Превентивне виховання є невід’ємним аспектом виховання. Поняття «виховання» у новітній науковій думці розглядається як

- цілеспрямоване створення організаційних, духовних матеріальних умов «зادля засвоєння новим поколінням суспільно-історичного досвіду з метою його підготовки до суспільного життя і праці;

-планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку дитини з метою формування в неї моральних понять і установок, принципів, ціннісних орієнтацій і навичок практичної поведінки, які створюють умови для її розвитку і готують до майбутньої громадської і трудової діяльності» [50 с.57].

Академік Іван Бех неодноразово наголошував на тому, що «виховний шлях зростаючої особистості в індивідуальному сприйнятті повинен бути окреслений у антиномії: Ти духовно недосконалий – Ти духовно досконалий. Наголос на духовній недосконалості зачіпає глибинну позитивну Я-структуру вихованця, стимулює його до відповідної духовної самодіяльності. Він дає собі відповідь – у чому полягає моя духовна недосконалість, що заважає мені бути духовно досконалим? За такого зіткнення двох суперечливих внутрішніх позицій й сформується провідна потреба підростаючої особистості до духовно-морального зростання. Без дії цієї потреби виховний процес зазнаватиме значних ускладнень» [1, с.255].

Отже, термін виховання визначається як «цілеспрямований процес формування особистості за допомогою спеціально організованих педагогічних впливів у відповідності з певним соціально-педагогічним ідеалом» [6, с.68].

Результатом неправильного виховання (недостатнє – холодне нехтування або ж надмірне – теплична опіка) майже є девіантна поведінка.

Термін «поведінка» у психолого-педагогічній літературі застосовується для позначення виду й рівня активності людини, поряд з такими її проявами, як діяльність, пізнання, спілкування – це «процес взаємодії особистості з середовищем, опосередкований індивідуальними особливостями та внутрішньою активністю особистості, що має форму переважно зовнішніх дій і вчинків (порухи, дії, вчинки, висловлювання, вегетативні реакції)» [23;41].

У своїй поведінці особистість може знаходитися у таких станах, як: нормативна поведінка, соціально-психологічна адаптація, відхилена (девіантна) і протиправна поведінка.

Поняття відхиленої поведінки дослідниками трактується як дії людини, що не відповідають офіційно встановленим суспільним нормам і стандартам. На думку О. Петрунко, «Головною ознакою відхиленої поведінки є нехтування чи стале, постійне порушення соціальних норм і правил, які гарантують права інших людей, їхній психологічний комфорт, убезпечення їх від спрямованої на них агресії тощо» [40, с.176].

Вихідними для розуміння поняття девіантної (відхиленої) поведінки є поняття «норма», «соціальна норма». Під нормативною поведінкою розуміють нормативно-схвальну поведінку, яка притаманна більшості людей і не пов'язана з хворобливими розладами. У сфері нормативної поведінки людина повинна дотримуватися встановлених норм, формалізованих і закріплених у різних нормативних документах (закони, інструкції, приписи тощо). Нормативність також закріплена у звичаях і традиціях того чи іншого народу.

Сфера нормативного у свідомості людей має свої кордони, усе, що знаходиться поза ними визначається як відхилення, патологія. Поняття норми широко використовується у медицині, психології, педагогіці, юриспруденції та інших науках. Нині найбільш розповсюдженими є декілька наукових підходів до цього поняття [46:46].

Статистичний підхід: норма для будь-якого явища визначається за допомогою підрахунку кількості того, що зустрічається найчастіше, тобто є найбільш типовим. З точки зору математичної статистики нормальним є усе те, що зустрічається не рідше, ніж у 50% випадків. Отже, у рамках цього підходу нормою вважається середній варіант прояву, а усяке відхилення від нього у позитивний чи негативний бік розглядається як девіація.

Зі статистичним поєднується *кількісно-якісний підхід:* критерій нормативності тут визначається за ступенем вираженості якої-небудь якості чи міри загрози для життя (вживання алкоголю, чи солодкого є нормальним у

розумних межах, але не нормальним, поза нормою – при зловживанні ними, надмірності). З іншого боку, відхиленою поведінкою вважається та яка несе пряму загрозу для життя самої людини чи інших, незалежно від частоти чи ступеня вираженості (вбивство, суїцид).

Медичний підхід: нормою вважається усе те, що не є хворобою в медичному значенні слова (симптоматика, форми прояву). Лише хвороба вважається відхиленням від норми, тобто, патологією.

Гомеостатичний підхід: - усе те, що забезпечує найліпшу адаптацію конкретного організму до умов довкілля норма; патологія – усе те, що або не сприяє найкращій адаптації, або сприяє їй у недостатній мірі.

У медицині, психології, педагогіці, соціології є свої критерії норми; те, що не відповідає їй, позначається поняттям «відхилення», умовно поділяють на чотири групи:

- фізичні: пов'язані зі здоров'ям людини, визначаються наявністю тих чи інших медичних показників, результатів досліджень, аналізів тощо. Щодо дітей і підлітків, то у медиків для кожної вікової групи визначені свої стандартні показники (зріст, вага, об'єм грудної клітини й т.д.); згідно відповідності цим показникам судять про здоров'я та розвиток підростаючого покоління; до таких відхилень відносять хворобу, порушення зору, слуху, опорно-рухового апарату тощо;

- психічні відхилення від норми перш за все пов'язані з розумовим розвитком дитини, його недоліками; затримка психічного розвитку, розумова відсталість, порушення різного ступеня складності – вимови, заїкання, дефекти з порушенням читання, письма; порушення емоційно-вольової сфери; суди ж відносять обдарованість, геніальність дитини;

- педагогічні: відхилення від норм стандартів загальної освіти;

- соціальні: фактично є моделлю належної поведінки; соціальна норма – це правила, зразки поведінки чи міра допустимої, дозволеної чи обов'язкової, поведінки або діяльності людей чи соціальних груп, яка встановлена офіційно чи склалася на певному етапі розвитку суспільства. Соціальні норми

поділяються на дві категорії: універсальні (розповсюджуються на кожну людину в даному суспільстві) й приватні (регламентують певну сферу людської діяльності, наприклад, професійну – соціальні норми медиків, юристів, педагогів і т. п.).

Дослідники зазначають, що відхилення від соціальних норм можуть бути як *негативні* (дисфункціональні, дезорганізуючі соціальну систему, ті що призводять до її руйнування, є причиною девіантної поведінки), так і *позитивні* – «спрямовані подолання застарілих норм чи стандартів і пов'язані з соціальною творчістю, такі, що сприяють якісним змінам соціальної системи» [64, с.39-40].

Більшість дослідників вважають, що кордони між нормальною і відхиленою від норм поведінкою у звичному житті є розмитими. Тому доволі складно дати вичерпну характеристику вчинкам, які не відповідають звичним поведінковим вимогам. Психолого-педагогічні дослідження виокремлюють такі ознаки нормальної здорової особистості: інтерес до зовнішнього світу; наявність сенсу життя, певної життєвої філософії, яка впорядковує, систематизує досвід людини; наявність ієрархії цінностей; здатність відноситися до життя з гумором; цілісність особистості, адекватність її реакцій на зміни в обставинах; збалансованість основних нервових процесів (збудження та гальмування); врівноваженість емоційної сфери; емпатія; відповідність поведінки людини нормам і традиціям, прийняти у суспільстві та ін.

Щодо девіантної (відхиленої поведінки), то до її узагальнених маркерів відносять:

- дії особистості, що відхиляються від соціальних норм;
- порушення загальноприйнятих законів, норм і правил;
- вчинки, що призводять до негативних наслідків як для себе, так і для інших; нетипова поведінка для певного віку, статі, соціального статусу;
- незвичайна частота, повторюваність і тривалість дій;

- поведінка, яка суперечить цінностям і переконанням соціуму; те, що заважає взаємодії з іншими.

Психологічна класифікація поведінкових відхилень «будується на основі таких критеріїв: «вид порушеної норми; результати поведінки і шкода, заподіяна нею; індивідуально-стильові характеристики поведінки; психологічна мета поведінки та її мотивація» [25, с.35].

Уявлення про відхилену поведінку можуть змінюватися з плином часу у залежності від конкретно-історичних умов. Наприклад, у дореволюційній Росії, до відхиленої поведінки відносили крадіяство, жорстокість, сексуальну розбещеність, бродяжництво. Інші особливості поведінки вважалися природними в психічно здорових дітей.

У перші післяреволюційні роки відхиленою поведінкою вважався бандитизм, анархізм, жорстокість, недовіра до радянської влади, спротив їй. У наступні роки до негативних рис особистості та її поведінки відносили нестійкість поведінки, нестриманість, запальність, лицемірство, безхарактерність, неорганізованість, невпевненість у собі тощо. Вважалося, що будівник комунізму повинен бути сміливим, мужнім, підкорятися волі більшості тощо.

Отже, те, що вважається нормою в одному соціокультурному середовищі, перестає їй відповідати у іншій культурі. Прикладом цього також може вважатися оцінка гомосексуалізму і трансвестизму, які у традиційній культурі засуджуються і всіляко заохочуються у неоліберальній [51, с.95].

Проблема превентивного виховання особистості передбачає комплексне осмислення й такого поняття як «девіантна поведінка». В науковій літературі він є найбільш вживаним. У науковий обіг його ввів Альфред Біне в 1905 році, використавши для характеристики дітей з розумовими вадами. Нині терміном послуговуються для опису поведінки, яка відрізняється від нормальної, виходить за межі прийнятих у суспільстві норм, несе загрозу собі й іншим.

Девіант – це особа, що демонструє риси відхиленої, неприпустимої поведінки, часто потребує допомоги фахівців (наркологів, психотерапевтів,

психіатрів). Психологічна енциклопедія поняття девіантної поведінки трактує як «дії людини (девіанта), які порушують офіційно встановлені в суспільстві чи неофіційні в певній соціальній групі моральні і правові норми, що призводять до її покарання, ізоляції, виправлення або лікування» [50, с.254].

Поряд із цим терміном як синоніми також вживаються терміни:

- «делінквентна поведінка»,
- «дезадаптивна поведінка»,
- «адиктивна поведінка»,
- «асоціальна поведінка»,
- «деструктивна поведінка»,
- «аморальна поведінка»,
- «протиправна поведінка» та ін.

Принагідно зауважимо, що термін «відхилена поведінка» часто використовується як синонім поняття «девіантна поведінка». Аналіз наукових джерел показав, що ці поняття розглядаються як рівнозначні та взаємозамінні. Тож у своєму дослідженні ми будемо послуговуватися ними як синонімічними.

У науковому дискурсі поняття «превенції» розглядається як «запобігання, попередження» [36, с.126]. У педагогічному аспекті цей термін трактується як запобігання, пом'якшення, випередження негативних дій і поведінки особистості; педагогічна допомога й підтримка особистості у складних життєвих ситуаціях; гуманізація і гармонізація стосунків вчителів та учнів, виховання вольових якостей, які забезпечують стійкість особистості до можливих проявів девіацій.

Ще однією важливою категорією в контексті нашої проблеми дослідження є поняття превентивної педагогічної діяльності, яка визначається, як сукупність дій педагога, що сприяють внутрішнім змінам особистості, формування умінь і навичок вибору життєвої позиції, яка відповідає чинним суспільним нормам.

Концепція превентивного виховання дітей і молоді особливо наголошує значення первинної превенції й залежної поведінки серед дітей та молоді у закладах освіти. А основним змістовим компонентом системи превентивної діяльності в освітньому середовищі виокремлює педагогічну профілактику. Профілактика девіантної поведінки – це комплекс заходів, спрямованих на її попередження.

Зазначимо, що поняття «превентивна освіта», «превентивне навчання» активно використовуються у документах і діяльності ЮНЕСКО, у зарубіжних профілактичних програмах.

Превентивне виховання трактується як таке, що:

- спрямоване на попередження виникнення поведінкових проблем, «профілактики шкідливих звичок та протиправної поведінки дітей та молоді» [44, с.71];

- як діяльність, що «забезпечує теоретичну і практичну реалізацію заходів, спрямованих на запобігання й подолання відхилень у поведінці осіб, розвитку різних форм їх асоціальних та аморальних вчинків» [45, с.51];

- як «система заходів, методів, засобів, спрямованих на попередження негативних явищ у поведінці дітей та підлітків, а також створення умов для їхнього повноцінного розвитку» [38, с.158].

Тобто, превентивне виховання покликане запобігти, не допустити відхилення у поведінці; розвинути навички конструктивної взаємодії, рівноправних і толерантних стосунків. Основною метою превентивного виховання є формування у дітей здорового способу життя, стійких навичок соціальної взаємодії й дотримання норм поведінки. Воно спрямоване на попередження негативних поведінкових проблем, таких як насилля, конфлікти, злочинність, залежність – вживання алкоголю, наркотиків, надцінні захоплення тощо.

До основних завдань превентивного виховання зростаючої особистості дослідники відносять такі: «формування ціннісних орієнтацій, морально-етичних норм поведінки, емпатії; оволодіння вміннями аналізувати свої

вчинки, приймати виважені рішення; профілактику конфліктних ситуацій, поліпшення умінь керувати емоційною сферою, керувати собою, поважати думки інших; розв'язок навичок самоконтролю у різних ситуаціях та оптимальної комунікативної взаємодії з однолітками й дорослими; підтримка фізичного й психологічного здоров'я, орієнтація на здоровий спосіб життя, профілактика шкідливих звичок [24; 32; 38].

Основними функціями превентивного виховання є : діагностична – спрямована на виявлення причин відхиленої поведінки; координуюча - узгодження зусиль усіх виховних інститутів, зацікавлених у попередженні, запобіганні й подоланні девіантної поведінки; реабілітаційна – подолання негативних проявів у поведінці; прогностична – передбачення можливих негативних явищ у поведінці.

Уже чимало років у загальній та соціальній педагогіці відбувається становлення такого напрямку як *превентивна педагогіка*. Валентина Оржеховська, керівник створеної при Інституті проблем виховання АПН України лабораторії превентивного виховання, автор «Концепції превентивного виховання дітей та молоді у системі освіти України» (2011) та численних наукових праць, присвячених даній проблемі, мету превентивної педагогіки визначає як «досягнення сталої відповідальної поведінки, сформованості імунітету до негативних впливів соціального середовища» [52]. Під превентивною педагогікою вона розуміє галузь соціально-педагогічної науки, яка вивчає причини формування і розвитку відхилень у поведінці особистості, а також методи їх попередження, подолання, виправлення. Об'єктом превентивної педагогіки є явища маргінального характеру, розповсюджені у дитячому та молодіжному середовищі, а предметом – причини, умови й чинники соціальних відхилень серед неповнолітніх і молоді, суть і закономірності цих відхилень, шляхи, способи попередження й подолання девіацій у поведінці.

Професор вважає, що у рамках превентивної педагогіки можуть бути вирішені такі задачі: обґрунтовані детермінанти, чинники й умови, що

сприяють відхиленій поведінці; досліджена й розкрита природа асоціальної поведінки, її тенденції, особливості та закономірності; проаналізовані соціально-психологічні механізми деформації особистості людини на різних вікових періодах; розроблені цілі й завдання основних напрямків превентивної педагогічної діяльності, система заходів, форм і методів ранньої профілактики відхиленої поведінки та її попередження; здійснено наукове прогнозування соціальних відхилень, створені науково обгрунтовані моделі особистості правопорушників, об'єктів і суб'єктів профілактичної діяльності; створена навчально-методична база для професійної підготовки педагогів до превентивної діяльності.

Тож у якості ключових елементів превентивного виховання в освітньому середовищі виокремлюють просвітництво та інформованість дітей і підлітків у сфері прав дитини, здорового способу життя, ВІЛ, репродуктивного здоров'я тощо; розвиток особистісних ресурсів, життєвої компетентності, вироблення адекватних стратегій поведінки; формування здорової статево-рольової ідентифікації. Т. Дем'янюк, упорядник навчально-методичного посібника «Превентивне виховання учнівської молоді: інноваційні технології» під превентивним навчанням розуміє «оволодіння школярами не лише знаннями, інформацією, але й формування здорових установок і навичок відповідальної поведінки по відношенню до свого здоров'я» [14,с.41]. У процесі превентивного виховання формується позитивний Я-образ, навички прийняття важливих рішень, конструктивної взаємодії, протистояння негативним впливам.

1.3.Девіантна поведінка зростаючої особистості в структурі превентивного виховання

У проблемі превентивного виховання ключову роль відіграє питання відхиленої (девіантної) поведінки. Не дивлячись на велику кількість теоретичних і емпіричних досліджень у різних сферах наукового знання, цю проблему відносить до категорії найбільш складних та актуальних.

Більшість дітей з негативними проявами у поведінці відчують труднощі соціальної адаптації. «Порушення взаємодії з соціальним середовищем є причиною відхилень у поведінці школярів, що, у свою чергу обумовлює специфіку їх навчання та виховання у цілому» [23; 43].

Дослідники зазначають, що девіантна (відхилена поведінка), як правило, виникає не у результаті випадкового збігу обставин, причиною є пролонгована дія цілого комплексу факторів та має різні форми прояву.

Проблема девіантної/відхиленої поведінки настільки різноманітна, що вчителю буває важко розгледіти загальні ознаки. Класифікація форм девіантної поведінки, запропонована І. Підласим, допоможе вчителю початкових класів порівняти видимі прояви відхиленої поведінки з латентними, прихованими глибоко всередині причинами, що підштовхують школярів до тих чи інших дій. *Таблиця представлена у ДОДАТКУ Б 1.*

Узагальнивши напрацювання І. Добросюк, О. Петрунько, І. Підласого, О. Попової, М. Фіцули, до можливих ознак відхиленої поведінки віднесемо: складнощі у соціальній адаптації, конфліктність, швидку зміну друзів (відсутність постійності) чи належність до «поганих компаній»; проблеми з успішністю, невміння доводити справу до кінця, неухважність, відсутність волі, розмита уява про відповідальність; інфантильність; схильність до страхів і фобій, невротичних і депресивних станів; проблеми із самооцінкою, наявність комплексів, надмірна тривожність; втечі з дому, зі школи, або ж повна відстороненість від контактів з іншими; відхилення у фізичному і психічному розвитку; імпульсивна поведінка, високий рівень агресії, впертості; нетипові захоплення, схильності, інтереси, у тому числі й творчі.

Вчитель бачить перед собою складну й цілісну картину відхиленої поведінки, де легкі форми змінюються більш важкими. Ланцюжок наростаючих відхилень, наприклад, може бути таким: брехня, грубість, знущання над слабшими, дрібне хуліганство, крадіжка велосипеда, захоплення азартними іграми, тютюнопаління, вживання алкоголю, втеча зі школи чи з дому, бродяжництво.

Девіантною поведінкою дитина пробує досягнути свої цілі. Знаючи, яких саме намагається досягнути учень, незалежно від того усвідомлено чи не усвідомлено, вчитель отримує ключ до розуміння його дій.

Психологи зазначають, що головною метою девіантної поведінки молодшого школяра є спроба позбутися напруги. Зазвичай, ця мета глибоко замаскована, вона не усвідомлена дитиною. Усім відомі такі прояви поведінки, як капризи, пустощі, дрібні порушення. Їх метою є розрядка організму, зняття накопиченої напруги, усунення м'язової статики. Як правило, такі порушення припиняються, коли спалена надмірна енергія. Вони не несуть у собі небезпеку ні для самої дитини, ні для інших

Однак, коли ці мілкі цілі перетікають у певну потребу, то на поверхні з'являються уже більші цілі – стратегія поведінки. За спільністю цілей виокремлюють три основні стратегії девіантної поведінки:

- задоволення вимог;
- реалізація влади;
- здійснення помсти.

Дітей з такими стратегіями поведінки називають відповідно вимогливими, владними, мстивими. Розглянемо їх наміри і характерні шляхи досягнення своїх цілей.

Дітей, яких відносять до групи вимогливих, важко назвати девіантами, але їх поведінка насторожує. Головна мета для них – звернути на себе увагу, бути завжди у центрі уваги, виявляти зверхність над іншими, закріплювати власний високий статус. Шляхи досягнення цих прагнень – манірність, клоунада, показні лінощі, недоречні вигуки, інколи хуліганські вчинки. Такі діти постійно крутяться біля вчителя, ставлять несуттєві й недоречні питання, готові виконати будь-яке доручення учителя, аби звернути на себе увагу, дочекатися похвали [54; 60].

Характерними особливостями такого учня є: старанність, прагнення допомогти вчителю, показати себе з кращого боку; неврівноваженість, ревності, підвищена тривожність, бажання прикрасити події.

Владні діти вважаються представниками доволі складного типу відхиленої поведінки. Їх прихована мета – влада. Вони вимогливі, прагнуть верховодити, керувати іншими, бути постійно центром уваги. Підсвідомо на перший план вони висувають питання: Хто тут головний? Свої права вони звикли відстоювати за допомогою крику, підвищеної інтонації, відмови від виконання завдань. Владна дитина у протидії з однолітками, зі старшими може відмовитися від всіх і від усього. Завжди настоює на своєму, у запереченнях різка і груба, гнівлива, робить усе навпаки. Працює мало або не працює зовсім. Може брехати, лицемірити поки не отримає бажане.

Характерними ознаками поведінки такого учня є: лінощі, неохайність, погані манери, недовіра, непослух; забуває дані обіцянки, не дотримується даного слова; якщо фізично сильна, то ображає слабших, якщо ж ні, то діє хитрощами, обманом

Метою ненормативної поведінки мстивих дітей є помста, що як правило детермінується почуттям своєї неповноцінності, викликаною фізичними вадами, депривацією (позбавлення чогось, наприклад, сирітство), постійним почуттям образи, несправедливості, ворожості. Звідси намагання зробити боляче іншим.

За умови неухважного відношення до цих учнів, їх відхилена поведінка прогресує, стає деструктивною. Мстиві діти найчастіше знаходяться у стані в'ялої депресії; вони не розуміють дружніх відносин, вимагають, аби всіх однаково любили, усе було порівно.

Характерні особливості поведінки: замкнуті, загальмовані, нерідко із затримкою психічного й соціального розвитку; коли їм боляче, роблять боляче іншим; легко відступають від поставленої мети, відмовляються від боротьби; надмірно боляче сприймають свої поразки й невдачі; мають погані звички; їм подобається залишатися наодинці зі своїми переживаннями і страхами; не люблять спілкуватися з іншими; схильні до суїцидальних настроїв.

Проаналізувавши дослідження, які обґрунтовують причини відхилень у поведінці особистості [21; 26; 65; 69], ми узагальнили ті чинники, які

безпосередньо впливають на формування девіантної поведінки молодших школярів.

Біологічні чинники проявляються в неблагодатних фізіологічних чи анатомічних особливостях організму дитини, що утруднює її соціальну адаптацію. Генетична схильність чи порушення в роботі мозку можуть сприяти девіаціям, дослідження показують, що у певних випадках деякі люди можуть мати схильність до залежної поведінки через генетичну спадковість.

До *психологічних факторів* відносять особливості характеру, емоційно-вольової сфери, наявність психопатології. Низька самооцінка, стрес, депресія, тривожність можуть сприяти відхиленням у поведінці. Деякі люди у намаганні справитися з емоційними проблемами починають вживати алкоголь, наркотики тощо.

Соціально-педагогічні фактори включають соціальне оточення, сім'ю, школу; дефіцит сімейного, шкільного чи суспільного виховання, в основі якого лежать статево-вікові й індивідуальні особливості розвитку дитини, що призводять до відхилень у ранній соціалізації дитини в період дитинства з накопиченням негативного досвіду; педагогічна запусненість, несформованості пізнавальних мотивів, інтересів і шкільних навичок. Відхилення поведінки проявляються у вигляді пропусків уроків, конфліктів з однокласниками, вчителем; соціальна дезадаптація – повна втрата інтересу до навчання, втечею в асоціальні групи; криміналізацією середовища проведення вільного часу).

Одним із чинників відхилень у психосоціальному розвитку дитини є неблагополучні сім'ї. Формування відхиленої поведінки сприяють певні стилі сімейних стосунків: дисгармонійний (з одного боку - гіперопіка, з другого - провокація на конфліктні ситуації; або ж сповідування в родині подвійних стандартів для себе одні правила поведінки, а для інших – другі); нестабільний (як правило характерний для неповних сімей, коли довгий час діти й батьки проживають окремо); асоціальний (дезорганізована сім'я аморальним способом життя, постійним вживанням психоактивних речовин,

кримінальною поведінкою батьків, проявами жорстокості й насильства). Негативні моделі поведінки, насильство в сім'ї, відсутність підтримки й уваги з боку батьків чи вчителів сприяє розвитку девіацій.

Соціально-економічні фактори включають соціальну нерівність; бідність, інфляцію. Відсутність доступу до освіти чи можливостям для досягнення успіху може призвести до зловживання психотропними речовинами чи злочинної діяльності.

Морально етичні чинники виявляються у руйнуванні, девальвації загальнолюдських, духовних цінностей, нейтральному відношенні частини суспільства до проявів девіантної поведінки та їх превенції.

Девіантна поведінка може проявлятися у різних формах й мати різні характеристики. Нині існує чимало класифікацій видів такої поведінки. Ми обмежимося переліком найбільш типових, поданих у монографії «Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід» (О. Янкович, О. Кікінежді, І. Козубовська) [60]. До них відносять: злочинність, алкоголізм, наркоманію, суїцид, проституцію і сексуальні девіації, втечі з дому й бродяжництво, вандалізм, граффіті, саморуйнівну поведінку. У своєму дослідженні ми також відштовхуємося від класифікації, узагальненої І. Підласим, О. Христук які розкрила найбільш типові вияви відхилень поведінки у дорослих та неповнолітніх [43; 69].

Зауважимо, що відхилена поведінка молодших школярів істотно відрізняється від девіантної поведінки дорослих й зумовлена різноманітними чинниками, у тому числі й віковими особливостями. Аби краще розуміти специфіку відхиленої поведінки цієї вікової групи, доцільно зупинитися на її психологічних особливостях.

Молодший шкільний вік – період у житті дитини від 6/7 до 10/11 років. Саме на цей період випадає адаптація до школи, що відбувається у дітей по-різному, залежно від типу темпераменту та індивідуальних особливостей. Якщо діти-холерики, або сангвініки на уроках постійно відволікаються,

заважають вчителю і однокласникам, на перервах надмірно галасують і навіть б'ються, то меланхоліки, навпаки, почуваються скутими і сором'язливими [26, с.63].

Іноді у період адаптації учні можуть втрачати апетит, у них може порушуватися сон, з'являтися плаксивість. Ці функціональні відхилення насамперед пов'язані із психічним і фізичним навантаженням, якого зазнає молодший школяр у зв'язку зі зміною способу життя, відповідно, й підвищеними вимогами з боку вчителів і батьків.

Важливо враховувати й те, що у цьому віці ще не зовсім сформоване критичне мислення, тож дитина не в змозі адекватно оцінити свої вчинки та їх наслідки. Неабияку роль тут відіграє і виховання в родині. Якщо дитина зростала в атмосфері вседозволеності, потурання її примхам, то, потрапляючи у середовище, де запроваджуються певні правила і обмеження, вона відчуває додатковий стрес і дискомфорт, що також може стати чинником проявів відхиленої поведінки в її різних формах.

Особливо це стосується учнів, які з якихось причин не відвідували дитячий садочок й початковий ступінь соціалізації ними не засвоєно.

У молодшого школяра спостерігається друга вікова критична фаза, яка припадає на 7-9 років. Найбільш характерними відхиленнями у цей період можуть бути: психомоторне розгальмування, агресивність, що виявляється активно у підвищеній задержаності або ж пасивно в хворобливому фантазуванні, загальмованості [26, с.64].

Отже, серед *різновидів відхиленої поведінки молодших школярів* можна виокремити такі: *неслухняність; пустоці* (як правило є соціально безпечними, коли відбуваються через активність, неусвідомлено, однак у разі свідомого порушення норм – стають небезпечними); *проступок* (часто спланований заздалегідь, як правило вчиняється неодноразово, що дає підставу говорити про формування певних негативних рис характеру); *негативізм* (необґрунтований опір впливу і діям оточуючим; у пасивній формі виявляється як упертість, відмова від виконання вимог; в активній – дитина

робить усе наперекір, всупереч тому, що від неї вимагають. Однак слід зазначити, що негативізм може бути не стільки рисою характеру, скільки наслідком втоми або несправедливості щодо дитини); *примхи* (виражаються у вчинках або діях, які дитина не може пояснити, а також у спротиві вимогам дорослих; виникають або у разі втоми, або під впливом надмірних емоційних переживань; іноді можуть супроводжуватися плачем, істерикою, сильним нервовим збудженням); *свавілля, грубість і неповага* (є результатом надмірної самостійності, прагнення до самоствердження, дорослості і невміння проявити це конструктивними способами, невміння володіти собою); *відсутність дисципліни* (буває двох видів: незлостна – пустощі, злісна – хуліганство, цей тип, як правило, набуває стійкого характеру); *правопорушення* (вандалізм, крадіжки, бійки тощо; здійснюються як індивідуально, так і за участю групи однодумців).

Висновки до розділу 1

Проблема попередження небажаних форм поведінки була актуальною завжди. Ідеї превентивної педагогіки можна простежити від давніх часів до періоду наукового обґрунтування поняття превенції.

У розвиток теорії превентивності значний внесок зробили як зарубіжні вчені (У. Шелдон, Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Е. Сатерленд), так і вітчизняні (Т. Гарасмів, І. Данченко, Л. Келембет, В. Оржеховська, С. Реут, О. Топчій, Т. Федорченко О. Янкович й ін.).

Базовими категоріями проблеми превентивного виховання є такі поняття, як: відхилена (девіантна) поведінки, норма, превенція, превентивне виховання та ін. Аналіз наукової літератури показав, що поняття відхиленої поведінки багатьма вченими ототожнюється з поняттям девіантна поведінка.

Девіантна поведінка визначається як поведінка, яка відхиляється від загальноприйнятих норм і цінностей суспільства. Така поведінка може бути неприйнятною, протиправною чи морально неправильною з точки зору більшості людей.

Відхилена поведінка може виявлятися у різних формах, таких як порушення правил і норм, агресія, наркоманія, алкоголізм, злочини, харчові залежності та ін. Вона має складну природу, зумовлену найрізноманітнішими факторами, що перебувають у складній взаємодії та взаємовпливі. Може бути викликана різними чинниками, включаючи соціальні, психологічні й біологічні. Несприятливі умови середовища проживання, низький соціально - економічний статус, брак освіти, наявність психічних розладів чи негативних спадкових схильностей призводять до відхилень у поведінці.

Відхилена поведінка має негативні наслідки для індивіда й суспільства загалом. Вона може спричинити недоотримання законів, руйнування соціальних зв'язків, підвищення рівня злочинності й погіршення якості життя.

Важливу роль у сучасному суспільстві відіграє превентивне виховання, допомагаючи формувати в правильні цінності, навички, конструктивну взаємодію. Дослідники пропонують поняття превентивного виховання

потрактувати як цілеспрямовану систему «заходів економічного, правового, психолого-педагогічного, соціально-медичного, інформаційно-освітнього та організаційного характеру, спрямованих на формування позитивних соціальних установок, запобігання негативним звичкам, відвернення суїцидів та формування навичок безпечних статевих відносин» [37442].

У контексті нашого дослідження наголосимо визначення, обгрунтоване Л. Мельничук: превентивне виховання – це «комплексний цілеспрямований вплив учителя на молодшого школяра у процесі виховної діяльності, спрямованої на фізичний, психічний, духовний, соціальний розвиток учня, вироблення в нього імунітету до негативних впливів соціального середовища профілактику і корекцію асоціальних проявів у поведінці молодшого школяра, на їх допомогу і захист» [32].

Превентивне виховання виконує такі функції: діагностично-прогностичну, освітньо-консультативну, комунікативну, регулятивну, профілактичну, створює умови для прискорення процесів соціалізації з метою розвитку особистості.

До основних напрямків превентивного виховання відносять: правову освіту неповнолітніх; формування здорового способу життя; профілактику асоціальних проявів у поведінці учнів.

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВАННЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

2.1. Діагностика схильності молодших школярів до девіантної поведінки

Однією із умов ефективності превентивного виховання є діагностика схильності учнів до відхилень поведінки. Аналіз поняття превентивне виховання дає змогу говорити про його структуру, як тісну єдність трьох складових компонентів: когнітивного (засвоєння зростаючою особистістю системи знань, необхідних для досягнення успіху); емоційно-вольового (емоційний інтелект, емпатія, прагнення до самовдосконалення, реалізації свого особистісного потенціалу); поведінкового (дії, вчинки, спосіб життя).

В основу критеріїв, показників та компонентів нашого дослідження покладено методику Н. Рудкевич [53]. У змістові характеристики рівнів сформованості досліджуваних критеріїв покладено узагальнення напрацювань дослідників щодо визначення рівнів сформованості певної якості чи прояву. Високий рівень - наявність усіх ознак цього показника. Середній з більшість або половина ознак. Низький – менша половина або ж їх відсутність.

Метою діагностики було вивчення схильності молодшого школяра до девіантної поведінки, характеру відхилень у взаємодії в освітньому процесі.

Методи діагностики – спостереження, опитування, анкетування, діагностичні бесіди, проєктивні методики.

Місце спостереження: школа, клас, урок, прогулянка, група продовженого дня, екскурсії, відвідування театру, виховні заходи та ін.

Кількість спостережень: щоденні (окрім вихідних днів).

Дослідження проводилося на базі Великокучурівського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів імені Володимира Бузенка Чернівецького району Чернівецької області. В експерименті взяли участь 16 учнів 3-А класу. З них 6 хлопчиків, 10 дівчаток.

Для діагностики були використані такі методики:

- тест на агресивність,

- опитування-бесіда «Знання норм поведінки»;
- методика незакінчених речень, «Так чи ні», «Закінчи історію»;
- графічна методика «Кактус», проєктивна методика «Неіснуюча тварина», «Малюнок моєї сім'ї»,
- анкета «Мої права і свободи»; адаптований варіант методики визначення схильності до девіантної поведінки. (Діагностичні методики представлені у ДОДАТКУ А)

Результати спостереження, тесту на агресивність, методики «Кактус», «Неіснуюча тварина», адаптованого варіанту методики визначення схильності до відхиленої поведінки, опитувальники засвідчили:

- доволі високий рівень тривожності, незахищеності – (70%), що, на нашу думку, зумовлене війною росії проти нашої держави;
- агресивні реакції, прояв агресії у ситуації школи, родини спостерігаються у 20% дітей (учні з високим рівнем агресивності на малюнках зобразили ті елементи, що є ознакою нестриманості, злості, невміння себе контролювати);
- невпевненість у собі, сором'язливість, обережність (15%). Зауважимо, що для таких учнів характерна агресія, що включає елементи фізичного насильства, вони не готові до конструктивної взаємодії та компромісу, дратівливі, у них слабкий або відсутній самоконтроль, а це вимагає застосування спеціальних корекційних заходів. (Корекційна програма представлена у ДОДАТКУ В2).

Молодший школяр – «людина, що активно освоює навички спілкування У цей період відбувається інтенсивне встановлення дружніх контактів. Набуття навичок соціальної взаємодії з групою однолітків і вміння знаходити друзів є одним із важливих завдань розвитку в цей віковий період» [42, с.44].

Дружба займає особливе місце у системі відносин. Інтенсивне дружнє спілкування – не лише внутрішня потреба людини, але й школа її морального розвитку. Дружба безпосередньо впливає на формування особистості. У

стосунках зі своїми друзями дитина вчиться любити, розуміти, піклуватися й приймати відповідальність за іншого.

Психологи зазначають, що дефіцит дружніх стосунків у віці 8-9 років негативно позначається на комунікативних якостях особистості, як і відсутність емоційного батьківського тепла в ранньому дитинстві [70]. Дослідження показують, що ті діти, які мають друзів, більш відкриті, альтруїстичні, готові до співробітництва, впевнені в собі й не мають деструктивних відхилень у поведінці.

Для дітей молодшого шкільного віку характерним є переживання дружби через міжособистісні стосунки й вибір конкретних друзів. У цьому віці, як показало опитування, діти вважають своїми друзями тих, хто їм допомагає, відгукується на їх прохання й поділяє їх інтереси.

Однак, зауважимо, шукаючи в друга розуміння, співчуття, підтримки, не кожен школяр і далеко не завжди готовий відповісти тим же. Егоцентризм, сором'язливість, недостатня емоційна розвиненість заважають дитині бачити складності й проблеми іншої людини, адекватно виявляти своє позитивне ставлення. У міру дорослішання, набуття досвіду спілкування, а також за умови наявності педагогічного впливу, школярі відчують потребу допомогти другу, вчать розуміти емоційний стан іншого.

Разом з тим, вплив дружби на розвиток особистості дитини залежить від того з ким вона дружить. Друзі підвищують соціальну компетентність дитини лише у тому випадку, коли вони самі компетентні, соціально пристосовані й володіють психічною гнучкістю. Зв'язок з антисоціальними друзями посилює антисоціальну, девіантну поведінку дитини.

Тому в нашому дослідженні ми здійснили опитування молодших школярів на предмет уміння будувати конструктивну взаємодію, дружити, підтримувати один одного. Загалом, майже усі третьокласники мають друзів, цінують дружбу і прагнуть до конструктивних взаємин, навіть ті, що відзначаються агресивністю (двоє сказали, що не мають друзів у їхньому класі, але дружать з іншими). Більшість учнів розглядає дружбу, як допомогу, деякі

вказали, що дружба – це коли друг поруч у важку хвилину; друзі – це, коли разом граємося, ходимо на вулицю, розмовляємо; один хлопчик наголосив на тому, що дружба – це коли ви побилися і не ображаєтеся один на одного.

Щодо адиктивної (залежної поведінки), аналіз відповідей учнів дозволяє констатувати високий рівень залежності від гаджетів: захоплення селфі, ігроманія тощо. Нульовий рівень – тютюнопаління, вживання алкоголю, наркотиків, їстівні адикції.

Однак, викликає тривожність той факт, що деякі учні (3 хлопчики і 4 дівчинки) на питання:

- Чи доводилося тобі куштувати алкогольні напої? - відповіли ствердно (шампанське, вино, лікер, горілка);
- Чи сподобалися вам ці напої? (ствердна відповідь 4 учні, три відповіді - заперечні). Хто пропонував ці напої? (батьки, гості, друзі на святах). Такі відповіді засвідчили необхідність удосконалення й урізноманітнення превентивних заходів, проведення належної просвітницької роботи з батьками учнів.

Згідно результатів дослідження, узагальнимо рівні сформованості відхиленої поведінки молодших школярів, які подані у таблиці, наведеній в ДОДАТКУ Б 2.

Отже, діагностика показала, що молодші школярі мають різні ознаки відхиленої поведінки, що виражається:

- у підвищеній агресивності;
- тривожності;
- недотриманні елементарних норм поведінки: порушення дисципліни, непослух, надмірна активність, нестриманість, непосидючість, загострене реагування на ситуацію утруднення; замкненість, відгородженість від інших; конфліктність, задержуватість; надмірна сором'язливість, невпевненість у собі; знижений інтерес до навчання, труднощі у навчанні, надмірна уповільненість, загальмованість, лінощі;
- високому рівні захоплення гаджетами.

Найвищий показник відхиленої поведінки молодшого школяра стосується некерованості поведінки, надмірної рухливості, активності, нестриманості. Найнижчий показник – схильність до певних видів відхиленої поведінки (крадіжки, бродяжництво, пияцтво, тютюнопління, адреналінова залежність, токсикоманія, булімія, анорексія, суїцидальна поведінка).

Задержуватість, упертість, конфліктність з одного боку пояснюється прагненням учнів до активного пізнання світу, потягом до нового, демонстрації своєї сили, а з іншого – несформованістю навичок побудови міжособистісних стосунків, хибними уявленнями про способи самоствердження, негативним прикладом дорослих.

Нерівномірність навчальних успіхів, млявість, загальмованість свідчать про біологічні чинники (стан здоров'я) і, можливо, про недостатню увагу з боку вчителя щодо використання здоров'язберігальних технологій.

Високі показники щодо образливості, невміння стримувати свої емоції можна пояснити віковими особливостями, нестійкістю емоційної сфери, а також несформованістю навичок емоційно-вольової регуляції.

Дослідження також показало, що у поведінці молодших школярів також спостерігаються відмінності за статевою ознакою. Для хлопчиків характерна більш розкута поведінка, більша рухливість і непосидючість у порівнянні з їх онокласницями.

Непосидючість хлопчиків, їх менша здатність переносити статичне навантаження проявляються у порушенні дисципліни на уроках, більш галасливій поведінці на перервах, їх важко привчити тримати своє робоче місце у порядку. Вони також більш відволікаються і схильні до непослуху в позаурочній діяльності.

Дівчатка як правило, акуратні, добросовісні, виконавчі, обов'язкові, сором'язливі; однак є і виключення із правил: конфліктність, порушення комунікативних зв'язків тощо.

Гендерні показники засвідчують потребу їх врахування у превентивному вихованні, зокрема, розвиток самоповаги, впевненості, самодостатності, як

запоруки успішності в наступних вікових періодах, благополуччя у стосунках з представниками іншої статі.

2.2. Форми, методи й принципи превентивного виховання молодших школярів в освітньому процесі

Пріоритетними завданнями в організації превентивного виховання молодших школярів є протидія втягуванню дітей у негативні ситуації; формування позитивних якостей особистості; комплексна допомога дітям девіантної поведінки; стимулювання здорового способу життя; «навчання навичкам охорони власного життя і здоров'я» [5; 6].

Превентивно-виховна діяльність може здійснюватися у різних формах. Дослідники зазначають, що основою класифікації форм слугують засоби, суб'єкт, цілі й завдання цієї діяльності. Коли взяти за основу засоби, то можна виокремити такі педагогічні форми превентивно-виховної роботи: словесна, практична, словесно-практична.

За ознакою суб'єкта форми роботи поділяють на державні та громадські, індивідуальні й групові.

У відповідності до цільової ознаки форми превентивно-виховної роботи можна поділити на «пізнавальні (сприяють формуванню переконаності в правильності тієї чи іншої позиції), практичні (покликані сформувати правильне ставлення до норм моралі, права, а через них до інших соціальних цінностей)» [15, с.97].

Учитель початкової школи обирає ті форми превентивного виховання, які прищеплюють молодшим школярам повагу до правил поведінки, конструктивних способів взаємодії, виховують альтруїзм, толерантність, сприяють запобіганню девіацій.

З метою підвищення превентивної свідомості учителі практикують традиційні правові уроки, вікторини, зустрічі з представниками правоохоронних органів, медиками, психологами. У своїй професійній діяльності на уроках «Я досліджую світ», «Літературне читання», «Українська

мова» організую спостереження учнів за поведінкою дітей та дорослих, підбираю зміст таких завдань, які поглиблюють їх знання про чинники негативного впливу на здоров'я, застосовую рольові ігри, ситуативні вправи, інсценізації.

Реалізація превентивного виховання учнів молодшого шкільного віку може здійснюватися у таких формах, як: дидактичні, сюжетно-рольові, театралізовані ігри; читання й обговорення творів відповідної тематики; перегляд і обговорення мультфільмів, фільмів, телепередач; соціально-моральні бесіди, моделювання ситуацій морального вибору, розмови з учнями щодо складних життєвих ситуацій, пов'язаних із пошуком їх розв'язання; проєктна й пізнавально-дослідницька діяльність; організація тематичних виставок, конкурсів, вікторин; інсценізація ситуацій та ін.

Форми й методи превентивної роботи з молодшими школярами намагаюся спрямовувати на дотримання рухового режиму учнів, зняття втоми, емоційної напруги, адже надмірне перевантаження також є чинником відхилень у поведінці (ігрові, дихальні, зорові, психологічно-розвантажувальні руханки; пальчикова гімнастика, рухливі перерви тощо) *-ДОДАТОК В.*

Як показує практика, особливо ефективними в організації процесу превентивного виховання є застосування інноваційних підходів інтерактивних методів. Інтерактивні форми не лише забезпечують особистісну участь і безпосередню включеність дитини в організовану діяльність, але й створюють в групі атмосферу взаємодії, що дозволяє впливати на свідомість не лише інформацією, але й емоціями. Технології «Акваріум», «Інтерактивне коло» сприяють виробленню активної життєвої позиції учня, «Відкритий мікрофон» - уміння відстоювати свою думку, поважати думку іншого; «Двоколірні сигнали» - зосередженості, готовності до взаємодії на будь-якому етапі уроку.

У своїй роботі з превентивного виховання я використовую передовий педагогічний досвід, новітні розробки [16; 19; 35; 67], які дозволяють реалізувати програму «Шлях до себе» завдяки використанню таких

інтерактивних методів, як мозковий штурм, рольова гра, імітаційна гра (ігрове моделювання), дискусія та ін. Особливу увагу також звертаю на формування у своїх учнів навичок внутрішньої самодисципліни, саморегуляції, продуктивної організації навчальної діяльності та планування вільного часу, розвиток умінь конструктивної взаємодії не лише з однокласниками, а перш за все із самим собою (мотивація до наповненого, цікавого, емоційного, змістовного життя, адже, коли людина нудьгує, вона починає шукати гострі враження, що нерідко штовхає до деструктивних форм поведінки, вживання алкоголю, психотропних речовин, небезпечних для життя захоплень).

Активне навчання соціально-важливим навичкам, реалізувала у формі групових тренінгів разом із шкільним психологом. Зокрема, - тренінг резистентності (стійкості) до негативного соціального впливу: зміна установок на девіантність поведінки, формування навичок розпізнавання деструктивного впливу, здатності говорити -ні- у випадку тиску з боку однолітків, інформація про можливий негативний вплив з боку батьків та інших дорослих (вживання алкоголю, наркотиків, жорстоке поводження, насильство): «Позитивні та негативні звички», «Як чинити опір негативному впливу» та ін.

Тренінг асертивності чи афективно-ціннісного навчання (теорія зв'язку відхиленої поведінки з емоційними порушеннями). Для попередження цієї проблеми ми навчали молодших школярів розпізнавати емоції, висловлювати свої почуття продуктивно, справлятися зі стресом. Тренінг був спрямований на формування навичок прийняття рішення, підвищення самооцінки, розвитку позитивних якостей: «Мої почуття та емоції», «Як впоратися з поганим настроєм», «Як розуміти почуття інших».

Тренінг формування життєвих навичок (важливих соціальних умінь особистості). Перш за все – це уміння спілкуватися, підтримувати дружні зв'язки та конструктивно розв'язувати конфлікти в міжособистісних стосунках, здатність брати на себе відповідальність, ставити цілі, відстоювати свою позицію та інтереси, а також навички самоконтролю, нормативної

поведінки, уміння дружити: «Я і мої друзі», «Я і мої батьки», «Я і мої вихователі». Розробку тренінгу на подолання конфлікту подано у *ДОДАТКУ ВІ*.

Проведення тренінгів, ігор на згуртування: «Планета взаєморозуміння», «Острів конфліктів», «Країна співчуття», «Без вірного друга – велика туга» допомагають молодшим школярам отримати навички співробітництва, готовність допомагати один одному, разом долати труднощі, бути толерантними до недоліків інших. У таких тренінгах, іграх інколи «важка дитина» розкривається зовсім з іншого боку, може проявити благородство, знайти конструктивний підхід до вирішення проблемної ситуації. А похвала, заохочення вчителя стають сходинкою до її зростання

Одними із дійових практичних методів для молодших школярів є мозковий штурм і групова дискусія. Мозкова атака використовується для стимуляції емоційного і когнітивного висловлювання учнів з певних питань. Учитель пропонує вихованцям висловити ідеї й думки без якої-небудь оцінки чи обговорення та записує усі висловлювання дітей на дошці чи великому аркуші паперу до тих пір, поки не закінчиться запас ідей чи відведений на це час, наприклад: «У якій ситуації потрібно говорити -ні-?».

Групова дискусія – сумісна діяльність учнів і вчителя метою вирішення групових задач чи впливу на думки й установки учасників у процесі обговорення. Використання цього методу у превенції девіантності поведінки молодших школярів дозволяє розвинути здатності дитини бачити проблему з різних сторін, уточнити свою позицію з різних питань, сформувані навички конструктивної взаємодії й прийняття групового рішення, а також задовольнити потребу у визнанні й повазі з боку однолітків і вчителя: «Алкоголь: як сказати ні», «Що таке наркотики і чому вони небезпечні?», «Що таке адреналінова залежність?» та ін.).

Організація групових дискусій передбачає: об'єднання учасників у невеликі групи так, аби учні сиділи обличчям один до одного (у перших класах більш ефективним є поділ на пари і трійки, у третьому-четвертому можна

організувати групи з 4-5 учнів); загальне завдання чи тема обговорення; обмін інформацією в групі, розвиток уміння слухати і конструктивно спілкуватися; загальна оцінка роботи групи; певну організацію опитування (опитувати одного із учасників малої групи у довільному порядку чи розподілити наперед ролі кожного учасника групи, наприклад: прес-секретар, хранитель часу й т. п.).

Учні із задоволенням і цікавістю виконують різні завдання превентивної спрямованості. Наприклад, ситуативні вправи: учні об'єднуються у дві підгрупи, кожна отримує картку з проблемною ситуацією. На обговорення відводиться п'ять хвилин, на загальне – десять.

I. Тебе запросили на день народження. Пропонують випити трішки червоного вина. Які твої дії? Варіанти відповідей:

- Дякую, мені потрібно подзвонити додому і вийти з кімнати.
- Дякую я не хочу вина.
- Оленко, не пий цю гидоту. От я п'ю лише шампанське...
- Інші варіанти.

II. До вас у гості прийшли татові друзі. Один із них зайшов у твою кімнату поговорити, при цьому він палить цигарку. Варіанти твоєї поведінки:

- Мені не подобається дихати димом, не паліть, будь ласка, знаходячись поруч зі мною.

- Чому Ви палите, адже це шкідливо. Перестаньте палити, якщо не хочете захворіти і померти.

- Знаєте, я недавно хворіла, коли я дихаю димом у мене починає боліти голова і щипати в горлі. Ви не могли б не палити у моїй присутності?

- Інші варіанти.

Молодші школярі у формі гри вчать аналізувати свої вчинки, знаходити вихід з проблемних ситуацій, виявляти активність, емоційність, реалізовувати потребу в спілкуванні.

Проектні форми передбачають створення творчого продукту та його презентацію. При груповому проєкті робота й діяльність кожного стає

частинкою колективної роботи, що виховує командний дух та співробітництво, чому сприяють дискусії, виступи перед аудиторією тощо: «Про шкідливі звички», «Наслідки вживання алкоголю», «Що таке фанатизм?», «Моя безпека», «Домашнє насилля та його запобігання», «Конструктивне спілкування», «Що таке стрес і як його подолати», «Що таке емпатія?», «Я і мої емоції» та ін.

Можливі результати проєктної діяльності: альбом, журнал, коллаж, плакат, наочні посібники, реферат, довідник, стінгазета, сценарій заходу, фотоальбом, просвітницький фільм, презентація, серія ілюстрацій тощо

Вказані форми створюють мотиваційну спрямованість на дотримання відповідних установок здорового способу життя, формують потребу в дотримання норм поведінки, сприяють становленню превентивної свідомості.

Процес превентивного виховання здійснюється за допомогою різних методів. Методи виховання трактуються науковцями як комплекс дій і прийомів учителя та учнів, застосовуючи й виконуючи які, можна вирішити поставлену задачу, досягнути бажаного результату. Це способи впливу педагога на свідомість, волю, почуття, поведінку учнів з метою вироблення і них переконань і навичок позитивної поведінки. Стосовно шкільної практики, можна стверджувати, що це способи взаємодії учителів та учнів, які сприяють змінам у рівні розвитку якостей особистості молодших школярів.

Отже, педагогічний сенс превентивної діяльності вчителя, полягає в тому, аби допомогти учневі в просуванні від примітивних навичок поведінки до більш високого рівня, де необхідними є самостійність прийняття рішень, моральний вибір і усвідомлення відповідальності за наслідки цього вибору.

Робота з молодшими школярами у рамках превентивного виховання вимагає спеціальних підходів (співпраця, демократичний стиль спілкування, вибір методів тощо). Для досягнення поставлених цілей використовують різноманітні інструменти. Зокрема,

- ігрові методи (проведення різноманітних ігор, які сприяють формуванню соціальних навичок, зміцненню фізичного й емоційного стану дитини);

- метод вправ (інколи його ще називають методом спроб і помилок - молодший школяр, виконуючи певні обов'язки, отримує можливість вчитися на своїх помилках, завдяки чому у дитини формується власна система поглядів, розвивається почуття відповідальності за здійснений вибір певної дії);

- бесіда (передача знань, певної інформації; обмін думками; встановлення контакту; виявлення проблем). Наприклад у школі, де я працюю у плані роботи передбачено цикл бесід з превентивного виховання за такою тематикою:

- вересень - Мої права (Загальна Декларація прав людини, Конвенція про права дитини, Конституція України);
- жовтень – Мої обов'язки, шкідливі звички; листопад – Мій вибір, Моя відповідальність;
- грудень – Яку людину можна назвати вихованою?;
- січень – Уроки королеви Ввічливості;
- лютий – Це небезпечно (адреналінова залежність); Не роби іншому того, чого не бажаєш собі;
- березень – Булінг та його наслідки; Право дитини на захист від усіх форм насильства;
- квітень – Вміння чути іншого; травень – Взаємозв'язок прав і обов'язків.

- метод переконання, за яким учитель, використовуючи наявні в нього знання і досвід, здійснюють вплив на свідомість дитини, пояснюючи необхідне, надають допомогу дитині у становленні правильних уявлень про те, що відбувається й формуванні ціннісних принципів та орієнтирів.

Найбільш адекватними для учнів молодшого шкільного віку методами психолого-педагогічного впливу є казкотерапія та арттерапія. Більш детально розглянемо ці методи.

Назва методу казкотерапія вказує на те, що його основою є використання казок. Перспективність використання цього методу у роботі з дітьми у рамках превенції девіантності поведінки обумовлена наступним: форма метафори (приховане порівняння), у якій створені казки, казкові історії, легенди й міфи, найбільш доступна для сприйняття молодшого школяра. І в той же час, вплив за допомогою метафори є глибинним і стійким, оскільки зачіпає не лише поведінкові пласти психіки, а й ціннісну структуру. Таким чином, можлива практична реалізація роботи з формування чіткої просоціальної життєвої позиції, а також розуміння цінності здорового способу життя. Гарний ефект дає поєднання казкотерапевтичних практик з елементами арттерапії.

Арттерапія – метод, що використовується у якості засобу психолого-педагогічного впливу мистецтво. Основна мета арттерапії – встановлення гармонійних зв'язків з довкіллям і самим собою через мистецтво. Займаючись творчістю, учні пізнають світ, шукають те, що пов'язує їх внутрішній світ із зовнішнім. Різноманітність способів самовираження, позитивні емоції, що виникають у процесі арттерапії, підвищують самооцінку та адаптаційні здібності дитини.

Особливого значення у роботі з молодшими школярами набуває використання рольових і дидактичних ігор. Рольова гра – це метод навчання через практичні дії. Передбачає наслідування учасників якійсь життєвій ситуації залежно від ролі, яку вони отримали відповідно до сюжету (мовленнєва і немовленнєва ситуація, взаємодія не лише на основі діалогу, а й полілогу, наявність партнерської взаємодії). Використання рольових ігор дає змогу навчити дитину необхідних життєвих навичок, зокрема, навичок поведінки у ситуаціях, пов'язаних із можливістю втягнення у наркотизацію чи з небезпекою насильницького сексуального контакту: «Ти і закон», «Розумний вибір», «Суд над цигаркою». (Розробка виховної години «Подорож у країну Прав дитини» подана у *ДОДАТКУ Д 3*).

Дидактична гра «може бути із засобом і формою навчання й використовується при засвоєнні матеріалу в різних видах діяльності учнів.

Вона дозволяє забезпечити дитині необхідну кількість повторів певних дій та інформації при збереженні емоційно-позитивного ставлення до виконуваних завдань» [64, с.58].

У рамках інформування молодших школярів про СНІД доцільно використовувати комбінацію казкотерапевтичних, ігрових та арттерапевтичних методів. Для більшої наочності я маю схему, що пояснює роботу імунної системи людини, коли організм бореться проти елементарної застуди, і що відбувається, коли в організм потрапляє вірус імунодефіциту людини («Я досліджую світ»). Учні легше зрозуміти пояснення, коли вони спостерігають, наприклад за ходом гри-казки «Чарівний замок», де замок – організм людини, у якому живуть казкові мешканці (клітини), є захисники і загарбники замку (віруси). Отже, використання елементів арттерапії, казкотерапії, рольових і дидактичних ігор сприяє адекватному розумінню інформації про СНІД чи інші небезпечні речі.

Інформація школярів з проблем ВІЛ-інфекції, небезпек залежностей може подаватися з використанням традиційних дидактичних методів - розповіді та бесіди. Розповідь – пояснення допомагає донести до учнів новий матеріал, передбачає діалог вчителя і учня, дає школярам можливість отримати відповіді на запитання, що їх цікавлять, висловити своє ставлення до отриманої інформації.

За допомогою словесних методів учні освоюють нові терміни, які поступово входять у їхній активний словник: здоровий спосіб життя, девіантність, профілактика, залежна поведінка. Як розповідь, так і бесіда поєднуються з наочними методами, що значно підвищує ефективність засвоєння матеріалу, робить його більш зрозумілим і доступним.

В інтелектуальній сфері з метою превенції відхиленої у поведінці необхідно формувати в молодшого школяра об'єм, глибину, дієвість знань про моральні цінності - моральні ідеали, принципи, норми поведінки, небезпеку аморальних вчинків, шкідливих звичок. (Розробка уроку для третьокласників на тему «Обережно: шкідливі звички» подана у *ДОДАТКУ Д 4*).

Для формування відповідних поведінкових установок молодшого школяра, його поглядів, переконань застосовують метод переконання. Цей метод також є доцільним при проведенні різноманітних дискусій, бесід превентивного характеру.

Так, на своїх уроках я часто використовую притчі, байки, уривки з різних літературних творів. Зокрема, оповідання В.Сухомлинського (збірка «Важко бути людиною»): «Бо я - Людина», «Добре слово», «Красиві слова і красиве діло», «Образливе слово», «Ті самі слова», «Чого синичка плаче?», «Щоб ти став кращим», «Який слід повинна залишити людина на землі?». Оповідання «Ледача подушка», «Як Микола став хоробрим», «Щоб метелик не поколовся», «Лялька під дощем», «Як Сергійко навчився жаліти», «Камінь», «Сьома дочка», «Іменинний обід», «Легенда про золоте зернятко істини» вчать дітей розрізняти Добро і зло, виховують прагнення здійснювати добрі вчинки, бути доброзичливими, милосердними, уважними до своїх слів. (План-конспект уроку на тему «Учись робити добро, воно дорожче за золото» представлено у *ДОДАТКУ Д1*).

На уроках розвитку мовлення пропоную невеличкі твори творчого характеру, тематика яких спонукає учнів до мислення, вибору ціннісних орієнтирів, міркувань щодо власної поведінки: «Чи погоджуєтеся ви з українським народним прислів'ям: Гостре словечко коле сердечко?», «Не май сто кіп у полі, а май друзів доволі», «Чого не можна робити і чому?», «Людина народжується на світ не для того, щоб зникнути безвісною пилинкою Людина народжується, щоб...».

Переконанню відповідає самопереконання – метод виховання, який передбачає, що діти свідомо, самостійно, у пошуку вирішення якої-небудь соціальної проблеми, формують власний комплекс поглядів. В основі цього процесу – логічні умовиводи, зроблені самою дитиною.

У педагогічному процесі існує чимало класифікацій методів виховання; у контексті проблеми нашого дослідження нас більше цікавлять методи

стимулювання, оскільки від ефективності стимулювання часто залежить увесь успіх педагогічного процесу.

Будь-яка діяльність матиме якісні результати за умови належної мотивації. З мотивацією тісно пов'язане її стимулювання. Стимулювати – значить спонукати, давати поштовх, імпульс думки, почуття, дії. Методи стимулювання допомагають людині правильно оцінити свою поведінку, що сприяє усвідомленню своїх потреб – вибору відповідних мотивів і відповідних їм цілей.

«З метою підкріплення й посилення впливу на особистість молодшого школяра тих чи інших чинників» [44;55; 69] дослідники радять застосовувати різні методи стимулювання і мотивації діяльності та поведінки: заохочення, покарання, змагання й ін. Головне призначення групи стимулюючих педагогічних методів виховання є активізація позитивного розвитку особистості й гальмування деструктивних процесів. (Орієнтовну розробку виховної години на тему «Шкідливі звички. Не дай себе обдурити» представлено у ДОДАТКУ Д 4).

Заохочення є таким педагогічним впливом на дитину, у якому вчитель виражає позитивну оцінку вчинків, поведінки окремого учня чи колективу. Варто пам'ятати, що заохочення матиме більший виховний ефект за умови, коли педагог врахує при оцінці їх діяльності не лише кінцевий результат, а й шляхи та способи, за допомогою яких цього результату було досягнуто. Це метод активного спонукання вихованця до позитивної, ініціативної діяльності, викликає позитивне емоційне налаштування, розвиває творчі сили, допомагає досягнути свої можливості, закріпити позитивні риси характеру.

Заохочення «вимагає також ретельного дозування й певної обережності. Досвід використання цього методу показує, що невміле чи надмірне заохочення може приносити не лише користь, а й шкоду вихованню. Враховується, перш за все, психологічна сторона заохочення, його наслідки» [63; 66].

Заохочуючи дитину, учитель повинен прагнути, аби її поведінка мотивувалася й спрямовувалась не на прагнення отримати похвалу чи нагороду, а внутрішніми переконаннями, моральними мотивами.

У застосуванні цього методу важливо враховувати особливості характеру вихованця, адже заохочення особливо потребують учні невпевнені, тривожні, сором'язливі. Позитивна оцінка поведінки, вчинків, праці зміцнює їх віру в свої сили, мотивує до розвитку. Тобто, заохочення спрямоване на вдосконалення дитини.

До видів заохочень відносять такі: похвала; подяка; нагорода; відповідальне доручення; підтримка у важкій ситуації; прояв довіри та захоплення, піклування, уваги, прощення за проступок.

Покарання – міра впливу на вихованця чи дитячий колектив, що здійснили той або інший негативний вчинок. Цей метод, як педагогічний вплив, застосовується, коли учень не виконав встановлених вимог, порушив прийняті в суспільстві норми та правила поведінки. За допомогою покарання батьки й вчителі допомагають дитині осмислити неблаговидність вчиненого, зрозуміти його неприйнятність, відчутти сором, провину за скоєне й сформувані бар'єри для повторного здійснення таких дій. Виокремлюють такі види покарань у школі: зауваження, осуд, виклик батьків тощо.

Однак, інколи варто просто змінити види діяльності, переключити увагу учня, аби ситуація змінилася на краще. В. Сухомлинський писав: «Покарання перевиховує лише тоді, коли в чомусь переконує, примушує замислитися над власною поведінкою, над ставленням до людей. / .../ Покарання не є чимось невідворотним» [94, с.37].

Змагання – метод стимулювання в освітньому процесі застосовується вчителем з врахуванням того, що молодшим школярам у великій мірі притаманне прагнення до здорової конкуренції, пріоритету, першості, самоствердженню. «Залучення учнів у боротьбу за досягнення кращих результатів у навчанні, праці, суспільній діяльності підтягує тих, хто відстає

на рівень передових, стимулює розвиток творчої активності, ініціативи, новаторських починів, відповідальності й колективізму» [44, с.72].

Головною умовою дійовості змагання як методу стимулювання, є уміння педагога викликати в молодших школярів бажання брати у ньому участь. Потрібно уміло налаштувати дітей на змагання. Також важливим аспектом у змаганні є вимога, аби перед школярами, які змагаються, висувалися нові привабливі цілі; умови змагання повинні бути зрозумілими, посильними, а оформлення – яскравим.

До методів стимулювання діяльності також відносяться сюжетно-рольові ігри, які, враховуючи вікові особливості, широко застосовуються у молодших класах. Як правило, їх учасниками разом з дітьми стають відомі персонажі казок.

Вибір того чи іншого методу залежить від мети роботи, вікових особливостей школярів, а також професійних навичок учителя.

У превентивній діяльності вчитель повинен дотримуватися певних принципів. До основних принципів превентивного виховання вчені відносять :

Принцип системності та комплексності. Превентивне виховання передбачає охоплення усіх аспектів життя дитини, воно засноване на системному підході, що враховує взаємозв'язок соціальних, психологічних, педагогічних і фізичних аспектів.

Принцип виховання на основі цінностей. Превентивне виховання сприяє розвитку ціннісних орієнтацій у дітей (доброта, толерантність, справедливість, честь, гідність, відповідальність, чесність, працелюбність), формує свідоме відношення до себе і довкілля.

Принцип превентивного підходу. Основна ідея превентивного виховання полягає в тому, аби попередити виникнення проблеми, пошук шляхів її вирішення ще у зародку. Акцент при цьому робиться на профілактиці неблагополучних ситуацій і розвиток у школярів ресурсів для того, аби успішно з ними справитися.

Принцип індивідуального підходу. Превентивне виховання враховує індивідуальні особливості кожної дитини, прагне розвинути її потенціал і допомогти в індивідуальному розвитку у залежності від інтересів, здатностей, талантів і потреб.

Принцип навчання і розвитку. Превентивне виховання базується на навчанні дитини й розвитку тих умінь і навичок, які допоможуть їй приймати виважені рішення та нести за них відповідальність: навички комунікації, саморегуляції, психологічного захисту та багато інших, що допоможуть справитися з життєвими викликами й приймати правильні рішення.

Принцип попередження, запобігання замість покарання. Превентивне виховання має бути спрямоване на створення таких умов, які дозволяють попередити виникнення проблемної поведінки, а не покарання. Замість того, аби різко реагувати на відхилену поведінку, акцент повинен робитися на розвиток таким якостей, умінь і навичок вихованців, які допомогли б їм дотримуватися нормативної поведінки, бути успішними.

Принцип підтримки й допомоги. Це один із основних принципів, оскільки підтримка, розуміння, допомога дитині сприяє позитивному вирішенню проблем і труднощів. Дорослі відіграють вагомую роль у цьому процесі через консультування, наставництво, бесіди й т.п.

Принцип впливу на середовище, його зміну, перетворення на краще. Превентивне виховання неможливе без створення належних умов безпекового, комфортного для дитини середовища. Це досягається через психологічний захист, відчуття безпеки, позитивні рольові моделі для наслідування, доступ до послуг тощо.

Принцип співробітництва і партнерства, включення (взаємодії) батьків і суспільства. Превентивне виховання вимагає партнерської взаємодії різних зацікавлених сторін, не може досягнути своїх цілей без активного включення батьків, учителів, психологів, правоохоронних органів та громади у процес виховання дитини. Взаємодія та взаємопідтримка усіх учасників освітнього

процесу дозволяє досягнути найліпших результатів і створити ефективну систему превентивного виховання молодшого школяра.

Дотримуючись цих принципів, можна досягнути більш стабільних й позитивних результатів у роботі з попередження проблемної поведінки й формування у молодшого школяра належних цінностей.

Превентивне виховання є вагомою складовою процесу формування психологічної культури дитини, її особистісного зростання, подальшої успішності. Погодимось із думкою дослідників про те, що виховний процес – це двосторонній взаємопов'язаний процес діяльності вчителя та учня.

Учитель організує, планує, спрямовує, коректує, а учень або піддається виховному впливу, або противиться йому. Учень одночасно є і об'єктом виховання (ним керують дорослі) і суб'єктом (засвоює, діє). Тому виховний процес пов'язаний із складними й глибинними стосунками, що пронизують усі складові елементи процесу виховання.

Результатом превентивного виховання має бути сформована просоціальна поведінка молодшого школяра, що визначається такими показниками:

- поведінка в сім'ї (ступінь включеності у родинні справи);
- поведінка в школі (уважність на уроках, старанність у виконанні навчальних завдань, відповідальність за доручені справи, дотримання режиму і правил навчального закладу);
- ставлення до старших (шанобливість, повага, ввічливість у спілкуванні, конструктивна взаємодія);
- відношення до однолітків (участь у спільній діяльності, дружба, прагнення бути потрібним, корисним, відповідальність, допомога однокласникам, позитивне спілкування);
- поведінка на вулиці та у громадських місцях (дотримання правил вуличного руху, чистоти у громадських місцях, на вулиці, у транспорті, збереження природи);

- ставлення до самого себе (охайність, дотримання правил особистої гігієни, виконання режиму дня, адекватна оцінка своїх вчинків, піклування про здоров'я, корисні та шкідливі звички) [9, с.8].

Основний принцип превентивного виховання полягає у тому, аби запобігти виникненню відхиленої поведінки і сформувати ті позитивні навички, які допоможуть молодшим школярам успішно соціалізуватися й у подальшому інтегруватися у суспільство.

Залученість у колективну діяльність, планування класних справ, підготовку виховних заходів, участь у вікторинах, конкурсах, акціях різного рівня дасть можливість кожному учню повірити в себе, у свої кращі якості. Усе це виховує в учнях цілеспрямованість, уміння долати труднощі, усвідомлену внутрішню позицію до зовнішніх деструктивних впливів, протидії спробам залучення до вживання алкоголю, психоактивних речовин, участі у небезпечних квестах, підвищує самооцінку, реалізує прагнення змінюватися на краще, допомагає самореалізуватися.

2.3. Рекомендації щодо організації превентивного виховання молодших школярів

На сучасному етапі розвитку суспільства, в умовах воєнного стану діяльність вчителя з організації превентивного виховання зростаючої особистості повинна мати не лише інтенсивний, масштабний і регулярний характер, але й використовувати оригінальні організаційні форми, які вирізняються інформаційною насиченістю, систематичністю, багатством і різноманітністю методів та прийомів виховного впливу. Обов'язковим є залучення співробітників управління внутрішніх справ, лікарів-наркологів, психологів та інших спеціалістів.

Оскільки вчитель найбільш наближений до молодшого школяра, є для нього головним, безпосередньо впливає на становлення і вдосконалення

особистості вихованця, то має відповідати певним вимогам. Перш за все своїми вчинками, діями він повинен давати дітям приклад. Його обов'язком є професіоналізм, різнобічність знань, емпатія. Він повинен бути і тонким психологом, і талановитим організатором, і уважним другом, і допитливим дослідником і просто цікавою людиною. Чого вартуватиме, наприклад, бесіда з молодшими школярами про шкідливість тютюнопаління, коли сам вчитель на перерві смалить цигарку за цигаркою, і ще виправдовується тим, що вона електронна...

Найбільш ефективною нині визнана особистісно-орієнтована модель діяльності вчителя початкових класів із здійснення превентивного виховання, структура якої визначається взаємопов'язаними і взаємообумовленими блоками:

- цільовим (мета й завдання);
- змістовно-процесуальним (зміст і технологія цієї діяльності);
- оцінно-результативний (критерії та рівні, орієнтовані на кінцевий результат – формування соціально зорієнтованої адаптивної особистості молодшого школяра).

Молодий шкільний вік – основний період становлення правосвідомості дитини, відповідальності за свої вчинки. Саме у школі вона отримує належний досвід співпраці у колективі однолітків, вчиться узгоджувати власні бажання і можливості з бажаннями й можливостями інших дітей, розуміти й приймати думку іншого, здійснювати та обґрунтовувати вибір моделі поведінки, свою позицію тощо. Тому превентивне виховання важливо здійснювати з перших днів дитини у школі, починаючи з конкретного й однозначного знайомства з правилами поведінки школяра на уроках, позакласних заходах, поза школою, у громадських місцях.

Потрібно довести до відома молодшого школяра специфіку його нової ролі, відмінність прав і обов'язків від тих, які він мав раніше, наголосити на тому, що основною стає обов'язковість дотримання нових правил і норм, як головна умова організації шкільного життя.

У мотиваційній сфері доцільно формувати правомірне й обгрунтоване відношення до моральних норм: моральні установки на повагу до іншого; поєднання особистих і суспільних інтересів; прагнення до ідеалу тощо.

В емоційній сфері потрібно формувати ті почуття, які пов'язані з розумінням норми поведінки і відхилення від неї: співчуття, довіра, сором, жаль, емпатія тощо. Методи впливу на емоційну сферу молодшого школяра передбачають формування необхідних навичок в керуванні своїми емоціями, навчання розуміння своїх емоційних станів і причин, що їх викликали.

Одним із методів, що впливає на емоційну сферу школяра є навіювання, яке може здійснюватися як вербальними, так і невербальними засобами. Навіювати – значить впливати на почуття, а через них на розум і волю дитини. Використання цього методу сприяє тому, що діти починають усвідомлювати свої вчинки, пов'язані з ними емоційні стани, переживати їх наслідки. Процес навіювання доволі часто супроводжується процесом самонавіювання, коли дитина намагається оцінити свою поведінку через відповідь на питання: А сказали б у цій ситуації мої батьки чи вчитель?

У вольовій сфері необхідно формувати морально-вольові зусилля в прагненні до гарних вчинків, орієнтації на позитивний приклад інших в мужності, сміливості, принциповості у відстоюванні своїх інтересів. Методи впливу на вольову сферу передбачають: розвиток у дітей ініціативи, впевненості у своїх силах; розвиток наполегливості, уміння переборювати труднощі для досягнення поставленої мети; формування уміння володіти собою (витримка, упевненість в своїх силах); удосконалення навичок самостійності, просоціальної поведінки.

Домінуючий вплив на формування вольової сфери можуть мати методи вимоги й вправ. Розрізняють прямі й опосередковані вимоги. Для прямих характерними є імперативність, визначеність, конкретність, точність. Найбільш уживаними серед опосередкованих форм є: вимога-порада, вимога - гра, вимога довірою, вимога-прохання, вимога-натяк, вимога-схвалення. Зауважимо, що вимога суттєво впливає на процес самовиховання.

У сфері саморегуляції потрібно формувати моральну правомірність вибору : совісність, самооцінку, самокритичність, уміння співвіднести свою поведінку з іншими, доброчесність, самоконтроль, рефлексія та ін. [44; 59].
Методи впливу на сферу саморегуляції спрямовані на формування в молодших школярів навичок психічних і фізичних саморегуляцій, розвиток навичок аналізу життєвих ситуацій, навчання дійтей навичкам усвідомлення своєї поведінки і стану інших, формування чесного відношення до себе і до інших.

Звертаємо увагу на важливість використання вчителем у превентивній діяльності методу корекції, метою якого є створення таких умови, за яких дитина постарається змінити поведінку, ставлення до інших (співставлення вчинків учнів із загальноприйнятими нормами, аналізу наслідків, уточнення мети діяльності. «Корекція неможлива без самокорекції. Спираючись на ідеал, існуючі норми, учень часто може сам змінити поведінку та регулювати свої вчинки» [65, с.311].

У предметно-практичній сфері увагу потрібно звертати на розвиток здатності здійснювати моральні вчинки, чинити добрі справи, а також уміння оцінювати моральність здійсненого: розвиток у молодших школярів тих якостей, які сприяють реалізації себе і в особистому і у суспільному плані. Вчені особливу увагу звертають на методи виховуючих ситуацій, -формування певної соціальної позиції та відповідальності.

Модифікацією методу виховуючих ситуацій є змагання, яке сприяє формуванню в дитини якостей конкуренто-здатної особистості. Змагання не лише активізує дитину, але й формує у неї здатність до саморегуляції.

В екзистенціальній сфері (спрямованість на ближнього, на спілкування; власна позиція, орієнтація) слід формувати усвідомленість вчинків; прагнення до морального самовдосконалення; самодостатності, поваги до себе й інших. Ця сфера допомагає взаємодіяти з іншими, характеризує уміння людини керувати своїми стосунками, обирати цінні орієнтири.

Методи впливу на цю сферу мають бути спрямовані на включення учнів у систему нових для них стосунків, конструктивної взаємодії, накопичення досвіду соціально прийнятної поведінки.

В умовах початкової школи корисними будуть вправи з формування у дітей здатності до умовиводів на засадах принципу справедливості (вирішення дилем Л. Кольберга). Метод дилем використовується при обговоренні школярами моральних проблем, ситуацій, коли є лише два альтернативні варіанти прийняття рішення.

До кожної дилеми потрібно розробити питання, у відповідності з якими проводиться обговорення. До кожного питання учні надають переконливі аргументи- за-, або -проти-. Аналіз відповідей корисно провести за такими ознаками: вибір, цінність, соціальні ролі, справедливість.

Загалом, гарний результат у психолого-педагогічному впливі на молодшого школяра у процесі превентивного виховання дають такі методи, як: казкотерапія (аналіз казок, групове вигадкування історій,); візуалізація (буктрейлер, інтелект-карти, інтернет-меми, лепбук, скрайбінг, хмари слів); арттерапія (вільне й тематичне малювання, аплікація, ліпка з глини, конструювання з картону, паперу тощо); ігрові методи (рухливі, сюжетно-рольові ігри); моделювання й аналіз проблемних ситуацій; етичні бесіди.

Як уже зазначалося, у превентивному вихованні молодших школярів вагомим значення набуває усвідомлена діяльність, спрямована на формування в учнів певної системи інтелектуальних і практичних умінь. Мається на увазі технологія організації проєктної діяльності: вибір проблеми, постановка цілей, мотивація, врахування індивідуальних особливостей розвитку, осмислення алгоритму виконання тощо.

У разі, коли виконання проєкту відбувається в режимі поєднання урочних, позаурочних і позашкільних занять, доцільно залучати батьків, які можуть допомогти порадою, підтримати, змотивувати дитину. Бажано було б провести з батьками спеціальні збори-лекції, на яких роз'яснити суть методу проєктів та його значущість для розвитку особистості молодшого школяра;

розповісти про основні етапи проектної діяльності та форми можливої участі батьків у ній. Доречно було б показати презентацію чи фільм, розробити пам'ятку для батьків, чиї діти виконують проєкт.

Особливої уваги потребує захист (презентація проєкту). З досвіду моєї роботи, вчителю варто врахувати кілька практичних порад щодо її організації.

По-перше, допоможіть учням здійснити самооцінку проєкту. Для цього запропонуйте їм відповісти на питання: Чому ви почали розробляти цей проєкт? Чи відповідає обрана вами ідея попереднім вимогам? Як поліпшити проєкт?

По-друге, допоможіть учням оцінити процес проєктування. Для цього потрібно поставити питання:

- Чи вірно ви сформулювали задачу?
- Чи достатньо повно висвітлена ваша ідея?
- Наскільки добре ви спланували і використали час?
- Що могло би бути зроблено по-іншому, коли б ви знову почали розробляти цей проєкт?

По-третє, допоможіть учням підготувати проєкт презентації- чи демонстрація, чи невеликий виступ з розповіддю. План виступу орієнтовно може бути таким: Чому саме цей проєкт? Для кого він? Яка основна ідея? Тобто, коротка характеристика процесу виконання.

Оцінка проєкту повинна носити стимулюючий характер. Особливо вдалі проєкти можна відмітити дипломами чи пам'ятними подарунками, при цьому, в початкових класах заохочення повинен отримати кожен учень. Добре виокремити декілька номінацій та постаратися зробити так, аби кожен учень переміг у якійсь номінації, наприклад:

- Пізнавальний проєкт,
- Потрібний проєкт,
- Веселий проєкт,
- Оригінальний проєкт,
- Дружний проєкт,

- Креативний проєкт тощо.

Окрім індивідуальних подяк чи призів, можна підготувати загальний для всього класу за успішне завершення роботи: похід до кінотеатру, на виставку, в музей, на пікнік і т.п.

У процесі превентивного виховання молодших школярів при визначенні методів виховання вчителю початкових класів необхідно враховувати особистісні, вікові, індивідуальні особливості вихованців, ступінь відхилень у поведінці.

Звертаємо увагу також на основні принципи превентивних заходів та індивідуального попередження відхилень у поведінці молодших школярів. Це дотримання:

- принципу колективної взаємодії (організація процесу соціалізації молодшого школяра засобами індивідуальної та колективної підтримки;

- вирішення проблем сімейних і шкільних відносин; відносин з однолітками й дорослими у формі психолого-педагогічного консультування);

- принципу ситуації успіху (організація умов особистих досягнень молодшого школяра, закріплення досягнень у рамках колективної діяльності у загальному результаті, у самостійному вирішенні своїх проблем);

- принципу партнерства (включення в колективну діяльність дітей батьків і педагогів).

Щодо форм превентивної роботи у початковій школі, то дослідники радять практикувати такі як: «організація соціального середовища, просвітницьке інформування; активне навчання важливим соціальним навичкам (тренінги); організація діяльності, альтернативної девіантній поведінці; прищеплення навичок здорового способу життя; активізація особистісних ресурсів» [62; 66].

Зупинемося на рекомендаціях вчителю стосовно деяких стратегій відхиленої поведінки молодших школярів.

У загальному потрібно зберігати спокій, рівновагу, передбачуваність. Надмірно вимогливі, напасні, агресивні, владні учні потребують виваженого

підходу, дипломатичної позиції, відмови від авторитарного тиску, оскільки така позиція лише зміцнює бажання активної протидії, посилює деструктивні прояви у поведінці.

Позитивним буде пошук шляхів до співробітництва, практика індивідуальних етичних бесід, тренінгів, ситуаційних ігор.

У взаємодії з мстивою дитиною варто дотримуватися порад психологів щодо формування власної гідності, почуття відповідальності, повноцінності, емпатії, вміння прощати: підтримувати дитину, показувати свою довіру, хвалити, коли є спроби зробити щось хороше; допомагати віднаходити внутрішній спокій, рівновагу; використовувати заохочення, ситуативні вправи тощо.

Окремої уваги потребує питання роботи з педагогічною запусченістю молодших школярів. Педагогічна зупущеність – це «стійке відхилення від норми в поведінці, моральній свідомості, навчальній діяльності, що виявляється у недорозвиненості, неосвіченості та невихованості дитини, відставанні її у розвитку від власних можливостей, зумовлені негативним впливом середовища та помилками у вихованні, постійною зміною школи і вчителів, негативним впливом вулиці, бездоглядністю. Усувається за допомогою корекції педагогічними засобами» [56; 58].

Дослідники вирізняють три групи учнів за ступенем педагогічної запусченості.

До першої групи відносять учні, ступінь педагогічної запусченості яких незначна: у них зберігається інтерес до школи, ставлення до навчання загалом позитивне; немає конфліктів з учителями й однолітками. Діти цієї групи вирізняються легкою сугестивністю, нестійкістю уваги, невпевненістю, неухважністю, неорганізованістю, бнзініціативністю, несамостійністю тощо. Як правило, вони включені у колектив, їх становище може бути благополучним,

Для дітей другої групи характерна низька успішність, конфліктність, вони, як правило, з неблагополучних сімей; вони вирізняються показною

грубістю, агресивністю; пізнавальні інтереси у них розвинені недостатньо, вони не засвоюють навчальні дії, інтереси зосереджені на позаурочній діяльності; вирізняються легкою навіюваністю, часто підпадають під негативний вплив. «Емоційно-вольова сфера характеризується браком витримки, невмінням володіти собою, запальністю, озлобленістю., недобррозичливістю. Проте конфлікти з однолітками не носять затяжний характер, а конфлікти з учителями виникають через неуспішність у навчальній діяльності» [63, с.4].

Дітям третьої групи притаманне ігнорування моральних і правових норм, грубість по відношенню до батьків, учителів, однокласників. Свою ізольованість у колективі компенсують спілкуванням з подібними до них, часто старшими учнями. Вони вирізняються безвольністю, схильності до афективних спалахів, слабким розвиток процесів гальмування.

Перш ніж розпочати роботу з корекції конкретних відхилень педагогічно запущеного школяра, потрібно виявити ступінь проблеми і усі вікові, індивідуальні прояви. Технологія роботи з педагогічно запущеними дітьми передбачає такий алгоритм: виявлення проблемних учнів та рівня девіантності поведінки; визначення основних достоїнств і недостатків їх особистостях, схильностей, здатностей, інтересів, які можуть бути використані для виховання і корекції небажаної поведінки; «вивчення умов життя і виховання в сім'ї, найближчому оточення, особистих контактів, організація обліку важких учнів; планування індивідуальної роботи з ними, перевірка індивідуального підходу шляхом спостереження за змінами особистості й поведінки учнів» [69, с.14].

До форм і методів роботи з такими школярами відносять вивчення документації, бесіди з учнями, їх батьками, анкетування, спостереження за поведінкою в різних умовах навчання, дозвілля, взаємодії з іншими тощо.

За результатами діагностики складається програма корекції педагогічної запущеності. Структура програми має передбачати такі елементи:

- нормативно-правова основа (Конвенція ООН про права дитини; Конституція України; Концепція «Нова українська школа», Закон України Про освіту (ст. 54, ст.55), Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» (1995, уточнення 2020); «Лист Міністерства освіти і науки України від 13.05.2022 № 1/5119-22 «Про здійснення превентивних заходів серед дітей та молоді в умовах воєнного стану в Україні»; Закон України «Про охорону дитинства» (ст.12), редакція від 5.10.2023 р., Наказ МОН від 02.10.2018 № 1047 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами», Указ Президента України від 25.05.2020 № 195/2020 «Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі»; Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»/ редакція 19.12.2024);

- мета програми: корекція недоліків морального розвитку, девіантності у поведінці, сприяння залученню дитини у повноцінне життя та діяльність учнівського колективу; формування почуття впевненості у своїх силах і здібностях, звички до правильного режиму навчання й відпочинку, необхідних гігієнічних навичок та звичок; координація виховних впливів на молодшого школяра;

- завдання програми: пробудити інтерес до навчальної діяльності, сформувати навчальну мотивацію на основі інтересів дитини; знайти індивідуальний підхід до дитини, залучити у превентивний виховний процес батьків та інших;

- тактика реалізації програми: використання форм і методів роботи, спрямованих на залучення учня до колективної діяльності на уроках, розаурочній, позашкільній діяльності; використання адекватної системи заохочень і покарань; прояснення і переконання у формі індивідуальних бесід. Для подолання неуспішності, ліквідації пробілів у знаннях – «індивідуальний підхід на уроці, додаткові навчальні заняття, залучення учнів до позакласних

заходів пізнавального характеру, заохочення за успіхи у навчанні» [45, с.52]; важливим моментом роботи з педагогічно запущеною дитиною є робота з батьками, наприклад, педагогічний лекторій для батьків.

Здійснюючи індивідуальну превенцію стосовно молодших школярів поведінка яких має риси відхиленої чи є проблемною, потрібно враховувати такі напрямки: безпосередня робота з учнями, виявлення осіб і умов, які мають позитивний вплив на дитину та залучення їх до виховного процесу; нейтралізація негативного впливу.

Одним із провідних напрямків у превенції й подоланні відхиленої поведінки окремих учнів є виховання волі, в організації якого вирішальне значення має моральна мотивація. Вольова поведінка, яка на відміну від девіантної, є цілеспрямованою і керованою, характеризується достатньо визначеним слідуванням до своєї мети і подоланням перешкод на шляху до неї, розвиток схильності до самовиховання, моральних цінностей, уміння протистояти негативним впливам.

Превенція усіх видів відхиленої поведінки молодших школярів передбачає реалізацію в освітньому закладі таких напрямів: розвиток особистісних ресурсів, що дозволяють учням конструктивно й ефективно справлятися з важкими життєвими ситуаціями, робити усвідомлений вибір тієї чи іншої моделі поведінки;

- раннє виявлення у школярів схильностей до відхилень у поведінці та тих чинників, що впливають на потребу застосування девіантних форм поведінки;

- розвиток психолого-педагогічної компетентності учителів та батьків з питань раннього виявлення, психолого-педагогічного супроводу й адекватного реагування дорослих на випадки прояву девіантної поведінки;

- створення психологічно безпечного, розвивального й виховного середовища, яке дозволяє вдовольнити основні потреби усіх суб'єктів освітніх відносин;

- міждисциплінарне й міжвідомче співробітництво з питань організації превентивного виховання в школі.

Вагомого значення набуває і такий аспект превентивного виховання, як типові помилки вчителя. Сюди відносять втрату контакту між учителем і вихованцями, несправедливе відношення до учня. Саме це викликає у дітей шкільні неврози: напруженість, образливість, озлобленість, страх і т.п. Потрібно забути такі «методи виховання», як: не приніс з дому зошит – негативні бали з математики, крутишся на уроці – погана оцінка на уроці української мови тощо.

Шкідливо коректувати відхилену поведінку молодших школярів за допомогою відвертого осуду, висміювання, несправедливості. Така «методика» також призводить до зворотніх наслідків: дитина може психологічно ізолюватися, вдатися до опозиційної форми реагування. Важковиховувні діти доволі болісно сприймають ярлик хулігана.

Водночас вони здатні швидко відпустити образу, позитивно реагують на заохочення, добре слово. Вчителю потрібно пам'ятати про те, що прояви негативної поведінки за умови відповідних виховних впливів ще не встигають набути стійкості. Тому діяльність вчителя з її превенції та корекції може бути ефективною також за умови, коли учень бачить небайдужість, щиру зацікавленість дорослого у підтримці та допомозі.

У превентивному вихованні молодшого школяра значну роль відіграють батьки. Перше і головне, чим батьки можуть вплинути на превентивне виховання дитини – це своїм прикладом. Діти спостерігають за своїми батьками й прагнуть повторити їх модель поведінки. Тому так важливо бути позитивним прикладом для своєї дитини, демонструвати їй правильні цінності, етичні принципи й моральні норми.

Крім того, активна участь батьків у житті дитини є ключовим моментом у превентивному вихованні. Батьки повинні звертати увагу на інтереси й потреби своєї дитини, підтримувати й заохочувати її досягнення. Формування почуття взаємної довіри й поваги дозволяє створити такий мікроклімат у сім'ї, де дитина відчувається у безпеці.

В. Сухомлинський писав: «Головною потребою кожного школяра мають стати праця, самостійна думка, відкриття істини. Поважайте дитяче бажання бути хорошим, бережіть його як найтонший рух людської душі, не зловживайте своєю владою, не перетворюйте мудрості батьківської влади в деспотичне самодурство» [23, с.33].

Батьки також несуть відповідальність за навчання своїх дітей соціальним навичкам, які є невід'ємною складовою превентивного виховання. Вони повинні вчити дитину спілкуватися з іншими людьми, розвивати навички розв'язання конфліктів, розвивати емпатію й уміння соціалізуватися. Важливо також вчити дитину аналізувати інформацію, бачити різницю між правдою і брехнею, розвивати аналітичні здібності.

Батьки повинні усвідомлювати, що виховання – це неперервний процес, який вимагає часу, терпіння й зусиль. Вони повинні бути готові до того, що результати превентивного виховання не завжди можна побачити зразу, але поступове й тривале застосування правильних підходів і впливів на дитину, допоможе сформувати у неї стабільні й здорові цінності, а також розвинути навички, необхідні для успішного життя в сучасному суспільстві.

У взаємодії з батьками вчителю потрібно звернути увагу на просвітницько-інформативну роботу. Доцільно використати просвітницьку програму роботи з батьками молодших школярів за такими блоками:

- Яка моя дитина? (знання про особливості психофізичного розвитку молодшого школяра, її життєву компетентність);

- Який я батько/мати? (роль батьків у формуванні ціннісних орієнтацій дитини, її вихованні; стилі виховання; помилки виховання, умови успішного виховання);

- СОС /дитина потребує допомоги (шкідливі звички, агресія, гіперактивність, девіантна поведінка, адиктивна поведінка; стратегій і тактика превентивних дій).

- ознайомити батьків з порадами щодо здійснення превентивних впливів: дитині необхідно приділяти більше уваги; постійно цікавитися її

справами; проводити бесіди на моральні теми, шкоду залежної поведінки; оцінювати не особистість дитини, а її вчинки; організувати дозвілля своєї дитини; виробляти правила поведінки в школі; взаємодіяти з учителем початкових класів, прислуховуватися до його порад; використовувати конструктивні методи виховання; підвищувати свою педагогічну компетентність; бути для дитини прикладом.

З досвідом організації семінарів-практикумів для батьків також можна ознайомитися у праці К. Панкоші [39].

Ефективність здійснення превентивних впливів буде більш успішною, коли у процесі виховання вчителем створюється оптимальний клімат, атмосфера доброзичливості, де школярі почуваються комфортно, де їх поважають, підтримують, люблять і щиро радіють їх успіхам і досягненням.

Отже, можна стверджувати, що процес превентивного виховання буде більш ефективним й дозволить досягнути поставленої мети, коли в молодших школярів будуть наявні сильні, глибокі мотиви, що пробуджують у них бажання долати перешкоди й труднощі, які виникають перед ними й ставати активними учасниками процесу виховання з удосконалення самого себе, своєї поведінки та попередження негативних проявів.

Висновки до розділу 2

Превентивне виховання – такий підхід до виховання дітей, який спрямований на запобігання виникненню поведінкових відхилень та передчасного втручання у негативні ситуації. Воно відіграє вагомую роль у формуванні особистості молодшого школяра, попереджає виникнення негативних проблем, дає учням навички, необхідні для успішної адаптації у суспільстві.

Проведене констатувальне дослідження було спрямоване на діагностику схильності молодших школярів до відхилень у поведінці та рівнів сформованості девіантної поведінки. За результатами дослідження було виявлено, що молодші школярі мають схильність до таких проявів девіантності, як непослух, агресія, дратівливість, коливання настрою, тривожність, невпевненість, етична нечутливість. Найбільш вираженими є показники некерованості поведінки, задержаності, упертості, нестриманості, а також узалежненості від інтернету. Найнижчий показник – схильність до певних видів відхиленої поведінки, таких як крадіжки, бродяжництво, пияцтво, тютюнопління, адреналінова залежність, токсикоманія, булімія, анорексія, суїцидальна поведінка.

Отримані результати дають підстави говорити про посилення превентивного виховання у роботі з молодшими школярами, формування

просоціальних особистісних якостей, усвідомлення концептів; культура поведінки, культура спілкування, культура здоров'я.

У роботі з молодшими школярами найбільшого результату можна досягти комбінованим використанням елементів різних методів психолого-педагогічного впливу – арттерапії, казкотерапії, класичних дидактичних методів і прийомів, таких як бесіда, дидактичні ігри й т.п., а також методу групової дискусії та рольових ігор, адаптованих для потреб даної превентивної роботи.

У процесі здійснення виховання потрібно враховувати принцип індивідуального підходу - зважати на індивідуальні особливості кожного учня, його темперамент, інтереси, уподобання, потреби. Потрібно завжди пам'ятати, що кожна дитина – унікальна, тому в превентивному підході потрібно бути гнучким та уміти адаптувати його до кожного учня.

Ключовим принципом превентивного виховання є роз'яснювальна робота. Учні повинні розуміти, чому певна поведінка є небажаною чи чому варто обирати альтернативу. До основних принципів також відносять активну участь батьків, професіоналізм учителів, а також створення комфортного підтримуючого середовища в школі і у родині.

Важливого значення набуває створення позитивного освітнього середовища, де панує атмосфера співробітництва, ціняться й заохочуються добрі вчинки і якості особистості, дотримання поведінкових норм. Система заохочення реалізується також через проведення різних заходів, у тому числі й превентивної спрямованості.

Необхідно забезпечити систематичне прищеплення моральних цінностей і норм поведінки. Важливо, аби освітня програма включала спеціально розроблені уроки, ігри, дискусії, ефективні форми, методи, прийоми, спрямовані на розвиток морально-етичних якостей школяра, оскільки саме вони складають основу превентивної вихованості особистості.

Істотного значення набуває також удосконалення умінь самостійного прийняття рішень, особистої відповідальності за це, навичок спротиву

негативним зовнішнім впливам. Для цього важливо розвивати критичне мислення, навички конструктивної комунікації, емпатію.

Отже, превентивне виховання молодших школярів є довготривалим процесом, що потребує постійної уваги та взаємодії з боку вчителів, батьків і суспільства. Його результати неодмінно позначаються на підростаючому поколінні, допомагаючи учням стати етично усвідомленими, добродішними, гармонійними, успішними членами суспільства.

ВИСНОВКИ

Проблема превентивності належить до одних із актуальних у всьому світі. У рамках ЮНЕСКО це одна із найпріоритетніших проблем світової науки у системі психолого-педагогічних, медичних, правових і соціологічних досліджень. Нині постерігається тенденція до збільшення числа дітей і підлітків, які мають відхилення у поведінці. В Україні причиною цього стали виклики часу: воєнний стан, кризові стани суспільства, негативні зміни в системі сімейних, особистісних цінностей, толерантне відношення до агресивних форм поведінки й т.п. У зв'язку з тим, що поведінкові відхилення відносяться до групи найбільш небезпечних і стійких феноменів, їх превенція нині набуває особливої соціальної та педагогічної значимості.

Актуальність проблеми засвідчують чинні нормативно-правові документи, що регламентують діяльність школи, вчителів у сфері превентивного виховання особистості: Закони, листи, накази МОН України.

Аналіз наукових розвідок показав, що превентивна проблематика увійшла в широке коло наукових інтересів дослідників. Чимало наукових робіт присвячене теоретичним аспектам питання превенції: Т.Дем'янюк; Л.Келембет, В.Оржеховська, О.Попова, О.Топчій, М.Харчишина й ін.; сутнісним характеристикам поняття відхилення (девіантна поведінка): Т.Гарасимів, О.Христук, О.Янкович та ін.; особливостям організації

превентивного виховання особистості: Л.Відмиш, Л.Гаврилук, Д.Гуменюк, І.Данченко, Н.Косарева, О.Лазарева, Л.Мельничук, Н.Пихтіна, С.Реут, Т.Тарасова, Т.Туркот, М.Фіцула та ін. Разом з тим спостерігається брак досліджень, присвячених розробці теоретичних основ превентивного виховання та удосконалення його практичних засад.

У теоретичній частині роботи розкрито зміст ключових понять проблеми превентивного виховання молодшого школяра: превенція, превентивне виховання, норма, відхилення (девіантна поведінка), форми девіантної поведінки молодших школярів, чинники, що сприяють формуванню відхиленої поведінки зростаючої особистості.

На думку дослідників, основними чинниками, що обумовлюють відхилену поведінку людини є особистісні, соціально-психологічні та психолого-педагогічні. Щодо видів відхиленої поведінки, то єдиної класифікації нині немає, оскільки за основу беруться різні критерії та підстави. У своєму дослідженні ми опиралися на узагальнену класифікацію В. Оржеховської, І Підласого.

Превентивне виховання молодших школярів є одним із вагомих завдань сучасної освітньої практики. Оскільки в цьому віці формуються основи світогляду, цінностей дитини, то значну роль у даному процесі відіграє освітнє виховне середовище, ті умови, які в ньому створені.

Обґрунтування теоретичної частини дозволило зробити підхід до практичної частини дослідження та розкрити її завдання. У другому розділі здійснено дослідження на предмет превентивних уявлень молодших школярів, їх схильності до девіантності у поведінці та рівнів її прояву (найбільш вираженими у досліджуваній групі є показники неслухняності, упертості, тривожності, нестриманості поведінки, фобінгу (залежність від телефону); найменш виражений показник – схильність до певних видів адиктивної, суїцидальної поведінки; означена роль вчителя початкових класів у реалізації освітньої діяльності з превентивного виховання молодших школярів; описані форми, методи, прийоми, які застосовує вчитель у контексті обраної теми;

запропоновані методичні рекомендації щодо здійснення превентивного виховання молодших школярів.

Превентивне виховання сприяє формуванню у дітей навичок самоорганізації, самоконтролю й відповідальності. Допомагає молодшим школярам розвинути позитивну самооцінку та впевненість у собі, також набуті навички вирішення проблем та адаптації у суспільстві.

У процесі організації превентивної роботи з молодшими школярами доцільно використовувати усі виховні методи в їх сукупності. У мотиваційній сфері доцільним є формування моральних установок, цілей, дбайливого, толерантного ставлення до людини. В інтелектуальній сфері – розуміння норм і принципів просоціальної поведінки, усвідомлення цінностей і моральних ідеалів суспільства. В емоційно-вольовій сфері – кращих рис характеру зростаючої особистості: чесність, справедливість, відданість, відповідальність, самоконтроль.

До ефективних методів превентивного виховання молодших школярів відносяться такі: навчання навичкам соціалізації та комунікації, які сприяють ефективному спілкуванню, допомагають розв'язувати конфлікти без насильства; проведення тренінгів та семінарів, у рамках яких діти навчаються розрізняти правильну, нормативну поведінку від ненормативної та приймати усвідомлені рішення; розвиток емоційного інтелекту, що допомагає учням розуміти й контролювати свої емоції, бути емпатичними; пропаганда здорового способу життя, просвітницька робота, надання інформації про шкоду вживання алкоголю, наркотиків, ігрової залежності тощо.

Особливості превентивного виховання молодших школярів визначаються: віковою характеристикою учнів, їх індивідуальною специфікою, схильністю до відхиленої поведінки, рівнями її прояву; завданнями, які стоять перед сучасною школою у вихованні здорової, всебічно розвиненої, успішної особистості та які окреслені у чинних нормативних документах; методикою виховних впливів, вдало підібраними формами, методами, засобами виховання, спрямованими на формування позитивних

особистісних якостей, нормативної поведінки і попередження девіацій; співпрацею школи, сім'ї, правоохоронних органів у здійсненні превентивного виховання; професіоналізмом вчителя, який подає своїм вихованцям приклад рольової моделі побудови взаємодії з навколишнім світом, його готовності до превентивної діяльності.

Важливо, аби у школі панували підтримка, доброзичливість і повага до кожного учня. Це сприяє розвитку його чуттєво-моральної сфери, формуванню етичних цінностей, навичок міжособистісного спілкування, нормативної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. 320 с.
2. Бойко А. В. Профілактика превентивного виховання. *Виховна робота в школі*. 2019. № 6. С.2–14.
3. Булатін Д.О. Поняття «превенція» і «превентивна діяльність» в адміністративно-правовому аспекті. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. Вип. 1. С. 15-22.
4. Бутенко С. Основні аспекти превентивного виховання дітей та підлітків в історії педагогіки. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 38, том 1. С.146-152.
5. Відмиш Л.І. Організація превентивного виховання учнів. *Виховна робота в школі*. 2006. № 12. С. 2-29.
6. Гаврилюк, Л. Правове та превентивне виховання у школі: фокус на дітей з девіантною поведінкою. *Шкільний бібліотечно-інформаційний центр*. Повне видання. 2015. № 2. С. 68–71.
7. Гарасимів Т. Девіантна поведінка особистості: філософсько-правовий вимір: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 524 с.

8. Гошовський Я. Психолого-педагогічні засади ресоціалізації депривованої особистості: основні концептуальні положення. *Resocjalizacja mlodocianych przestepcow na Ukraine i w Polsce : monografia*. Red. P. Husak. Lublin : Wydawnictwo POLNYMNIA Spolka z.o.o. 2019. S. 74-97.
9. Гречаник О. Є. Превентивне виховання в школі. *Виховна робота в школі*. 2014. № 6. С. 2–8.
10. Гуменюк, Д. В. Практичні рекомендації вчителю щодо ефективного виховного впливу на учнів у критичних ситуаціях. *Зарубіжна література в школі*. 2010. № 22. С. 4-9.
11. Гусак П., Мартинюк Т., Сидорук І. Профілактика вживання психоактивних речовин підлітками: монографія. Луцьк: ФОП Захарчук В., 2013. 484 с.
12. Данченко І.О. Теоретико-методологічні засади розробки та провадження інтерактивних технологій у превентивному вихованні учнів початкової школи. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць*. Вип. 263. (Педагогіка та психологія). Чернівці: Рута, 2005. С. 65 - 69.
13. Двірничук Ольга. Теоретичні аспекти превентивного виховання зростаючої особистості. *Тези доповідей студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (16–17 квітня 2024 року)*. Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2024. С.60-61.
14. Дем'янюк, Т.Д. Превентивне виховання учнівської молоді: інноваційні технології : навч.-метод. посіб. Київ-Рівне: Волинські обереги, 2006. 360 с.
15. Добросюк І. І., Лиховид О. Р., Усик О. Ф. Превентивна педагогіка: практикум. К.: Педагогічна думка, 2013. 307 с.
16. Желєзнава, Т. П. Упровадження європейських стандартів превентивної освіти: із досвіду роботи Куколівського НВК з основ здоров'я. *Основи здоров'я*. 2017. № 1. С. 19–24.

17. Закон України «Про Заходи щодо попередження та зменшення тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» [Http://Zakon4.Rada.Gov.Ua/Laws/Show/2899-15](http://Zakon4.Rada.Gov.Ua/Laws/Show/2899-15)

18. Закон України «Про освіту». http://ukrainepravo.com/law-making/bill_passed_by_legislature/zakon-ukraini-pro-osvitu/

19. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навч.-метод. посіб. [Електронний ресурс] / Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. К.: ФОП Нічога С.О. 2020. 196 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/sites/unicef.org.ukraine/files/83_0.pdf

20. Зразкове освітнє середовище: європейський досвід. *Сучасна школа України*. 2019. № 1. С.18.

21. Іванашко О.Є. Функціональні межі інфантильності в ситуації життєвої кризи. *Психологічні перспективи*. Вип. 36. Луцьк: Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2020. С. 100-112.

22. Келембет Людмила. Теоретико-методичні засади формування превентивного здоров'язберезувального середовища навчального закладу. *Джерела*. 2014. № 1–4. С. 12–17.

23. Козубовська І., Козубовський Р. Природа девіантної поведінки неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: «Педагогіка, соціальна робота». 2018. Випуск 1 (42). С. 101–104.

24. Колесник А.І. Організація превентивного виховання в сучасній школі. *Педагогічна майстерня*. 2012. № 11. С. 31-42.

25. Косарева Н. Сучасний погляд на превентивне виховання в новій українській школі. *Виховна робота в школі*. 2018. № 5. С.31.

26. Кошова І.В., Кресан О.Д. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 226 с.

27. Лазарева, Ольга. Превентивне виховання молодших школярів. *Початкова освіта*. 2013. № 1 / 2. С.9-10.

28. Левшунова, Н. Методи превентивного виховання. *Психолог*. 2010. № 26. С. 26-31.

29. Лист Міністерства освіти і науки України від 13.05.2022 № 1/5119-22 «Про здійснення превентивних заходів серед дітей та молоді в умовах воєнного стану в Україні». URL: <https://cutt.ly/gKym6sK>.

30. Лук'янченко М. Антиалкогольна пропаганда як складова формування здорового способу життя на початку ХХ ст.: історико-педагогічний дискурс. *Проблеми фізичного виховання і спорту*. 2019. № 9. С. 53–56.

31. Марченко С.Ю. Тренінгові методики у превентивному вихованні. *Виховна робота в школі*. 2011. № 3. С. 21-25.

32. Мельничук Л.Б. Роль школи у превентивному вихованні молодших школярів. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/10_2009/48.pdf.pdf

33. Міжсекторальна взаємодія в умовах превентивного виховного середовища : навчально-методичний посібник / автори-упорядники В. І. Кириченко, О. О. Єжова. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 172 с.

34. Наказ МОН України № 855 від 08.11.2004 «Про заборону тютюнокуріння в навчальних закладах і установах Міністерства освіти і науки України і затвердження заходів щодо проведення антинікотинової інформаційно-освітньої та профілактичної роботи серед дітей, учнівської та студентської молоді». Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0855290-04#Text>

35. Небезпечні квести для дітей: профілактика залучення. Благополуччя дітей. Український фонд : [сайт]. URL: <https://rescentre.org.ua/bezpeka-ditei-v-interneti/nebezpechni-kvesty-dlia-diteiprofilaktyka-zaluchennia>

36. Оржеховська В. М. Превентивна педагогіка – нова філософія виховання. Режим доступу: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b3365d75-6c4c-4de8-9d94-2416dafa5691/content>

37. Оржеховська, В.М. Федорченко, Т.Є. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх: навч. посіб. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2008.76 с.

38. Оржеховська В.М. Стратегія розвитку превентивного виховання дітей і молоді в Україні. *Становлення особистості*. 2007. С. 158-165.

39. Панкоша К. Превентивне виховання в сім'ї: семінари-практикуми для батьків. *Завуч*. 2019. № 5. С. 62-77.
40. Петрунько О.В., Годун А.О. Особливості відхиленої поведінки у сучасному аномічному суспільстві. *Правничий вісник Університету «Крок»*. С.174-183. Електронний ресурс. Режим доступу https://library.krok.edu.ua/media/library/category/statti/petrunko_0012.pdf
41. Пилипенко О.І. Превентивна педагогіка в контексті традиційних педагогічних поглядів. *«Педагогіка і психологія» АПН України*. Київ 2004. №1. С 14-18.
42. Пихтіна, Н.П. Профілактика негативних проявів у поведінці дітей: навч. посібник. Ніжин, 2012. 376 с.
43. Підласий І. П. Корекція девіантної поведінки молодших школярів: Експериментальні матеріали / І.П. Підласий, О.В.Шарапова. Черкаси: ЧДГУ, 2002. 44 с.
44. Плешаков А. Превентивне виховання в умовах валеологізації навчально-виховного процесу. *Школа*. 2011. № 9. Вересень. С.71–84.
45. Попова О. Сутність превентивного виховання школярів: психологічні аспекти. *Психолог*. 2017. № 19 /20. С. 51-56.
46. Превентивна освіта і виховання: теорія та практика. Науково-методичний збірник / Автори-упорядники: Келембет Л.І., Фляк О.О., Риндич О.М. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2019. С. 98-101.
47. Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі». Указ Президента України від 25.05.2020 № 195/2020. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/1952020-33789>
48. Профілактика деструктивної поведінки підлітків : навч.-метод. Посібник / Т. Журавель та ін.]. Київ : Вид-во ФО-П Буря О.Д., 2022. 144 с.
49. Профілактика та корекція відхилень поведінки : навч. - метод. посіб. / Укл. Лариса Мафтин. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 368 с.

50. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О.М. Степанов. Київ: Академвидав, 2006. 424 с.
51. Психологія девіантної поведінки особистості: навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад.: О. Д. Сафін, С. П. Байда. Умань : Візаві, 2021. 202 с.
52. Реут С.О. Превентивне виховання. Навчити казати «ні» негативу. *Основи здоров'я*. 2017. № 7. С. 22-26.
53. Рудкевич, Н.І. Методика соціально-педагогічної роботи : навч.-метод. посіб. Львів: Растр-7, 2021. 324 с.
54. Система превентивного виховання як один із важливих аспектів у формуванні та розвитку духовно багаті особистості. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://naurok.com.ua/dopovid-sistema-preventivnogo-vihovannya-ya-k-odin-iz-vazhlihiv-aspektiv-u-formuvanni-ta-rozvitku-duhovno-bagato-osobistosti-211837.html>
55. Сливка Л. Тренінгові технології у формуванні здорового способу життя учнів початкових класів: сутність і особливості. *Упровадження інноваційної освітньої парадигми в гірських школах Українських Карпат*: монографія / За наук. ред. д.п.н. Оліяр М.П.; ДВНЗ «ПНУ ім. В. Стефаника». Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2019. С. 160–171.
56. Словник основних термінів і понять з превентивного виховання / Під заг. ред. Оржеховської В.М. Тернопіль, 2007. 200 с.
57. Сургова С.Ю. Підготовка майбутніх соціальних працівників до превентивної діяльності: монографія. Миколаїв: Іліон, 2021. 251 с.
58. Ступаченко А. Труднощі першокласників у період адаптації. Профілактика та особливості подолання. *Початкова освіта*. 2019. № 22. С.4.
59. Тарасова Т. В. Моделювання превентивного виховного середовища сучасної сільської школи: проблеми, перспективи. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. Вип. 17, кн. 2. С. 338–347.

60. Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід: монографія/ О.Янкович, О. Кікінежді та ін. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2018. 300 с.
61. Томчук С.М, Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі: монографія. Вінниця : КВНЗ «ВАНО», 2018. 200 с.
62. Топчій, Оксана. Превентивна педагогіка: новий погляд на предмет. С. 253-260. Електронний ресурс. Режим доступу <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/bernatova8/subor/Topchij.pdf>
63. Туркот Т. Превентивне виховання: особливості роботи з молодшими школярами. *Учитель початкової школи*. 2016. № 6. С. 3-6.
64. Федорченко Т. Є. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Астон, 2005. 138 с.
65. Фіцула М., Парфанович І. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2008. 432 с.
66. Формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу : навч.-метод. посіб. / Єжова О. О., Кириченко В. І., Тарасова Т. В. та ін.; [За заг. ред. д.п.н., проф. Оржеховської В. М.]. Кіровоград : Імекс ЛТД, 2014. 172 с.
67. Харчишина М.О. Проблема превентивності в сучасній шкільній освіті. *Шкільному психологу*. Усе для роботи. 2017. № 9. С.2-8.
68. Харчишина М.О. Програма превентивного виховання важковиховуваних молодших школярів. *Шкільному психологу*. Усе для роботи. 2017. № 8. С.13-21.
69. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с.
70. Чубук Р.В. Наукові ідеї превентивного виховання в історії педагогічної думки (XI-XVIII ст.). *Наукові ідеї превентивного виховання в історії педагогічної думки (XI-XVIII ст.. Наукові праці Чорноморського*

державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія : Педагогіка. 2014. Т. 246, Вип. 234. С. 77-82.

71. Ющенко К.О. Відхилення у поведінці дітей як психолого-педагогічна та соціальна проблема. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2018. № 3. С. 71-78.

ДОДАТКИ

Додаток А

ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ

Додаток А1

Тест на агресивність

Інструкція: учень має дати відповідь -так-чи -ні на запитання.

1. Чи терпляча ти людина?
2. Чи буваєш часто дуже розлюченим?
3. Чи вважаєш, що інші заздять тобі?
4. Чи важко тобі утриматися від сварки, коли ти не погоджуєшся з думкою, яка протирічить твоїй?
5. Чи подобається тобі робити щось на зло іншим?
6. Чи буваєш ти невічливим?
7. Чи подобається тобі дивитися фільми жахів або грати в комп'ютерні ігри, де є насильство?
8. Чи подобається тобі кепкувати з інших?
9. Чи є поруч тебе людина, яку ти ненавидиш?
10. Чи буваєш ти злим до інших?
11. Чи вважаєш, що неслухняність має бути покарана?
12. Чи допускаєш думку про те, що застосування фізичного покарання у деяких випадках є виправданим?
13. Чи відчував ти коли-небудь таку лють, що нищив якусь річ (розбивав, рвав, викидав, псував)?

Обробка отриманих результатів:

0-4 бали: учень доброзичливий, найкращим способом комунікації вважає порозуміння; схильний вірити у добро, благородство, справедливість, однак уміння володіти собою інколи поєднується з недостатньою впевненістю і собі.

5-8 балів: учню властива стриманість, за необхідності здатний підкоряти своїй волі інших, не дозволяє маніпулювати собою; однак не завжди уміє стримувати свої емоції.

8-13 балів: учень має схильність до агресивних імпульсів, втрати самоконтролю, часто дає негативні оцінки іншим, не вміє себе стримувати, потребує корекції поведінки.

Додаток А 2

Методика визначення схильності до девіантної поведінки

(Обробку та аналіз результатів найкраще довірити шкільному психологу)

Час: 15-20 хв.

Інструкція

Зараз вам зачитують твердження, навпроти кожного з них ставте оцінку за таким принципом: якщо твердження вам підходить - то 2, якщо не зовсім підходить - 1, якщо зовсім не підходить — 0 (найкраще записати на дошці). Відповідь на питання даєте, не обдумуючи детально – перша ж думка є самою вірною.

Бланк опитувальника

1. Я часто невпевнений у своїх силах.
2. Нерідко мені здається безвихідним становище, з якого можна було б знайти вихід.
3. Я часто залишаю за собою останнє слово.
4. Мені важко змінювати свої звички.
5. Я часто червонію через дрібниці.
6. Неприємності мене часто засмучують, і я впадаю у розпач.
7. Нерідко в розмові я перериваю співрозмовника.
8. Мені важко переключитися з однієї справи на іншу.
9. Я часто прокидаюся вночі.
10. При великих неприємностях я беру провину на себе.
11. Мене легко роздратувати.
12. Я дуже обережний у зміні свого життя.
13. Я легко впадаю у розпач.
14. Нещастя і невдачі нічого мене не вчать.
15. Мені доводиться часто робити зауваження іншим.
16. У суперечці мене важко переконати.
17. Я переймаюся навіть через уявні неприємності.
18. Я часто відмовляюся від боротьби тому, що вважаю її марною.
19. Я хочу бути авторитетом для своїх однокласників.

20. Нерідко мене не полишають думки, яких слід було б позбутися.
21. Мене лякають труднощі, з якими можу зіткнутися в житті.
22. Нерідко почуваюся беззахисним.
23. У будь-якій справі я не задовольняюся малим, а хочу досягти максимального успіху.
24. Я легко зближуюся з дітьми.
25. Я часто звертаю увагу на свої недоліки.
26. Інколи у мене буває пригнічений настрій.
27. Мені важко стримувати себе, коли я гніваюсь.
28. Я дуже хвилююсь, якщо в моєму житті несподівано щось змінюється.
29. Мене легко переконати.
30. Я відчуваю розгубленість, коли у мене виникають труднощі.
31. Мені більше подобається керувати, а не підкорятися.
32. Нерідко я виявляю впертість.
33. Мене хвилює стан мого здоров'я.
34. У скрутні хвилини я не можу зібратися.
35. У мене різка жестикуляція.
36. Я неохоче йду на ризик.
37. Я важко витримую очікування чогось.
38. Я думаю, що ніколи не зможу виправити своїх недоліків.
39. Я - мстивий.
40. Мене засмучують навіть незначні порушення моїх планів.

Обробка результатів

I. Шкала тривожності: 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37.

II. Шкала фрустрації: 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38.

III Шкала агресії: 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39.

IV Шкала ригідності: 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40.

Інтерпретація результатів

Для кожної групи можлива кількість балів від 0 до 20, де «0» визначається як невиявлений прояв цієї характеристики.

I. Шкала тривожності - визначає рівень здатності індивіда до відчуття тривоги: 0-7 балів - низький рівень тривожності; 8-11 балів - середній рівень тривожності; 12-16 балів - високий рівень тривожності; 17 балів і більше - дуже високий рівень тривожності.

II. Шкала фрустрації — виявляє ступінь розчарування, яке виникає через реальні або уявні перешкоди, що заважають досягненню мети: 0-7 балів - низький рівень фрустрації; 8-9 балів - середній рівень фрустрації; 10-15 балів - високий рівень фрустрації; 16 балів і більше - дуже високий рівень фрустрації.

III. Шкала агресії — виявляє підвищену психологічну активність, прагнення до лідерства через застосування сили до інших людей. Для суїцидентів допускається зниження агресивності від 10 до 0:

0-10 балів - низький рівень агресивності; 11-12 балів - середній рівень агресивності; 13-16 балів - високий рівень агресивності; 17 і більше - дуже високий рівень агресивності.

IV. Шкала ригідності - ускладнення у зміні визначеної суб'єктом діяльності за умов, що така перебудова справді потрібна. Для осіб із суїцидальною поведінкою - 13 балів і вище: 0-

10 балів - низький рівень ригідності; 11-12 балів - середній рівень ригідності; 13-16 балів - високий рівень ригідності; 17 балів і більше - дуже високий рівень ригідності.

Психолог додає всі бали за 4 шкалами і визначає показник схильності до суїцидальної поведінки:

0-38 балів - рівень схильності до суїцидальної поведінки низький;

39-45 балів - рівень схильності до суїцидальної поведінки потребує уваги до учня;

46 балів і більше - рівень схильності до суїцидальної поведінки високий, потрібна корекційна робота.

Додаток А 3

ОПИТУВАЛЬНІ МЕТОДИКИ

«Люблю – не люблю». На аркуші, розділеному вертикальною лінією навпіл, діти ліворуч записують усе, що люблять у собі, в інших людях, природі, житті; а праворуч – те, чого не люблять.

«Самохарактеристика». Учням пропонується дати відповідь на такі запитання: Чи задоволений я собою? Як, на мою думку, ставляться до мене учні в класі? Чи хочу я перейти до іншого класу? Що мені найбільше подобається у моєму характері/ не подобається? Як мені усувати недоліки свого характеру? Наскільки я впевнений в оцінці власних знань? Чи на повну силу я вчуся? Як привчити себе до самодисципліни?

«Мої плюси та мінуси». Чистий аркуш паперу поділити лінією навпіл. В один стовпчик учні записують свої позитивні якості, а в іншій – негативні. Потім їм потрібно переглянути перелік негативних якостей характеру, знайти відповідні для їхнього подолання позитивні якості. Розставити за важливістю для особистісного розвитку.

«Мені в собі подобається...» Учні протягом 3хвилин записують свої позитивні риси, 5 із яких найсуттєвіші. Кожен зачитує свій список, а інші діти додають до нього ще по дві не сказані, але властиві учневі риси.

Додаток А 4

Анкета «Я і мої друзі»

1. У тебе є друзі?
 - а) так
 - б) ні
2. Що вас поєднує?
 - а) дозвілля, яке? _____
 - б) школа
 - в) інше _____
3. Кому із своїх однокласників ти міг би довірити свою таємницю?

4. До кого із друзів ти б звернувся за допомогою в скрутній ситуації?
 5. Які твої якості найбільше цінують друзі?
 6. Згадай випадки, коли ти допомагав комусь із своїх друзів впоратися з якою-небудь проблемою _____
 7. Як ти почуваєшся зі своїми друзями? _____
 8. Чого ти найбільше боїшся в дружбі? _____
 9. Чи трапляються у вас із друзями сварки? Коли так, то як їх розв'яжете?

Додаток Б

Девіантна поведінка та її ознаки

Додаток Б1

Класифікація відхиленої / девіантної/ поведінки (за І. Підласим)

Видимі прояви	Емоційні стани	Цілі девіантної поведінки	Особливості прояву	Чим викликані	Групи корекції
непослух	легка напруга	емоційна розрядка	спротив проханням	вікові особливості	-
пустощі	напруга середнього ступеня	випуск надмірної енергії, ліквідація	опір	вікові особливості	-
бешкетування	рухове напруга	усунення рухової напруги	постійний опір зауваженням, їх несприйняття	вікові особливості	-
проступок	неспокій	реалізація вимог	свідоме небажання дотримуватися норм поведінки	труднощі адаптація	девіантної поведінки
негативізм	легка тривожність	прагнення до зверхності	немотивований і нерозумний опір	підвищена емоційна напруга	тривожності
упертість	тривожність середнього ступеня	прагнення до зверхності	протидія проханням, порадам	підвищена емоційна напруга	тривожності, асоціальної поведінки
капризи	висока тривожність	прагнення до зверхності		неправильне попереднє виховання	асоціальної відхиленої поведінки
свавілля	депресія	втеча від труднощів	небажання, невміння зрозуміти себе	життєві труднощі	депресії, прояви асоціальної поведінки
грубість	депресія, депривація	пошук захисту, намагання взяти своє	ігнорування перепон на шляху самоствердження	протиріччя Я-вони	емоційних станів
недисциплінованість	депривація	здійснення помсти	свідоме, умисне порушення норм	протиріччя Я-вони	прояви агресивної поведінки
агресія, правопорушення	фрустрація	деструктивна поведінка	грубе, цинічне порушення прав інших	протиріччя Я-вони	прояви агресивної поведінки

Додаток Б 2

Рівні сформованості відхиленої /девіантної поведінки молодших школярів

(за результатами дослідження учнів 3-А класу Великокучурівського закладу загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів імені В. Бузенка Чернівецького району Чернівецької області)

Поведінка	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
-----------	----------------	-----------------	----------------

Під час уроків	Не сидить на місці, встає, ходить по класу; не виконує навчальні завдання; розмовляє, відволікається, повертається; недисциплінований, роздратований, пасивний у діяльності; прогулює уроки без поважних причин; різка зміна настрою.	Інколи виявляє непослух, недисциплінованість; навчальні завдання під час уроків виконує частково; не завжди відповідає на усні запитання, інколи реагує агресивно; інколи виявляє роздратованість; рідко пропускає уроки без поважної причини; інколи не контролює себе.	Дисциплінований; бере активну участь у процесі уроку; доброзичливий, завжди присутній на заняттях; посидючий; є лідером; уміє себе контролювати.
	2 учні	9 учнів	5 учнів
У позаурочний час	Агресивний; порушує норми і правила поведінки в школі, на перерві й після уроків; провокує конфлікти; запальний, нестриманий, є неформальним негативним лідером; не виконує громадські доручення	Інколи може порушувати норми поведінки; рідко бере участь у житті класу; у деяких випадках може бути неформальним негативним лідером	Спілкується з усіма однолітками; дотримується норм поведінки; не піддається деструктивним впливам, незалежний від інших; є лідером; може організувати групи за інтересами; мислити критично, приймати адекватні рішення, брати відповідальність за вчинене; неконфліктний, бере активну участь у громадському житті класу, школи; охоче виконує громадські доручення
	2 учні	8 учнів	6 учнів
Під час перерви, гри	Піддається впливу; є асоціальним лідером; імпульсивний, може цькувати, вдарити однолітка; придумує і бере участь в агресивних іграх	Інколи виявляє поведінку асоціального характеру; рідко ображає інших та бере участь у агресивних діях.	Дотримується правил гри; може організувати групи за інтересами, є лідером, має гарні комунікативні навички, уміє дружити
	2 учні	9 учнів	5 учнів
Під час відвідування театру, музею, виставок, екскурсій	Нестійкість у поведінці, грубощі, невміння стримувати себе; неадекватна реакція на зауваження вчителя; негативні реакції щодо побаченого; гучний сміх, крик; протестні реакції щодо дотримання правил	У деяких моментах нестійкість поведінки; інколи може неадекватно відреагувати на зауваження дорослого чи однокласника; інколи є протестні реакції, нестриманість; інколи критичні реакції щодо побаченого	Активна участь у процесі знайомства з новим; зацікавленість побаченим; дотримується правил відвідування громадських місць; уміє приймати адекватні рішення, передбачати наслідки своїх вчинків; самодисциплінований.
	1	5 учнів	10 учнів

Під час відвідування їдальні	Не дотримується правил поведінки; агресивно поводить себе із однокласниками; виявляє неадекватні реакції (кидається їжею, перевертає стільці, розливає чай; кричить).	Інколи порушує правила поведінки, виявляє агресію до однолітків та дорослих; може виявляти роздратованість, нестримність.	Стриманий; акуратний; дотримується правил поведінки; допомагає іншим.
	2 учні	7 учнів	7 учнів

Додаток В

ВПРАВИ

Рольова гімнастика.

1. Слово «Я» потрібно вимовити: голосно; тихо; затинаючись; стверджувально; здивовано; із захопленням; сумно; ніжно; з іронією; зі злістю; тоном відповідального директора; розчаровано тощо. Замість слова «Я» можна говорити будь-яке слово або фразу.

2. Потрібно пройти як: людина похилого віку; лев; п'яниця; артист балету; кіт; генерал тощо.

Вправа «Намалюй себе». Учні малюють себе. Малюнки аналізують таким чином: подібне – відмінне; домінування кольорів, специфіка деталей. Акцент роблять на тому, що малюнки різні, як їх автори.

Вправа «Я – красивий». За допомогою 5-6 слів учні повинні описати свою зовнішність, назвати те, що робить їх привабливими. Клас за бажанням характеризує одного з учнів (коли є негативні риси, на кожну негативну шукається позитивна).

Вправа «Зіграй роль». Учні розігрують по дві ролі кожен: позитивну і негативну. Наприклад, маленька дитина - хуліган; сварливий кондуктор – ввічливий пасажир. Разом із вчителем вони з'ясовують, у якій ролі почувуються впевненіше.

Вправа «Виконання ролі». Учні розігрують ролі впевненої та не впевненої людини у різних ситуаціях. Під час вправи з'ясовується: що саме робить людину такою; як поведуться впевнені, не впевнені й самовпевнені люди; які риси їм притаманні; як вони ходять, розмовляють, сидять тощо.

Вправа «Я - вільний». Учні пояснюють, як вони розуміють свободу, незалежність від інших. Під час бесіди слід визначити суть істинної свободи, її відмінність від уседозволеності. Охочі демонструють поведінку незалежної, вільної людини в різних ситуаціях.

Вправа «Психологічний захист». Учням пропонують розіграти самих себе у різних ситуаціях, наприклад: запізнився на урок, образив ровесника, здійснив крадіжку тощо. У контексті розіграних сцен варто виділити самовиправлення як спосіб самозахисту, розповісти учням, що людина часто вдається до самообману, щоб виправдати себе у власних очах.

Вправа «Звертання». Зверніть увагу на те, в якій формі ви даєте поради або команди. Знайдіть для всіх звичних для вас негативних фраз позитивні аналоги, тобто спробуйте виразити те саме в позитивних твердженнях. Намагайтеся давати поради лише в позитивній формі. Перевірити, чи змінилися реакція на ваші слова.

Вправа «Ціль життя». За 5 хвилин потрібно дати відповідь на запитання: Які мої життєві цілі? Їх можна формувати і в загальному: «особисте щастя», «успіх у навчанні», і конкретно: «стати директором фірми», «перемоги у змаганнях» тощо.

Зголомм дати відповідь на запитання: - Як би я хотів провести наступні 3 роки? Отримавши відповіді, в кожному зі списків виділити 3 головні цілі, з них обрати найголовніші.

Вправа «Що я хочу і що можу?» Знову візьміть аркуші паперу та спробуйте відповісти на запитання: - Що ви виконуєте з того, що вам не хотілося б робити? – Що не виконувати з того, що вам хотілося б робити? Дійсно, людям часто доводиться робити зовсім не те що хотілося б. соціальні завдання і вимоги орієнтуються на досягнення соціального статусу, виховання дітей. Фізіологічні та психологічні потреби – на теперішній час, на задоволення найближчих прагнень і бажань.

- Назвіть три речі (це можуть бути обов'язки, заняття, розваги, справи тощо), які вам хотілося б робити частіше.

- Назвіть три речі, які б вам хотілося припинити робити так, як ви їх робите, або зовсім не робити.
- Тепер поясніть, що ви не робите достатньо і що робите надто багато.

Особиста цінність

Вправа «Формування доброзичливості»

1. Абстрагуйте від будь-яких бажань, намірів. Зосередьтеся на понятті «доброзичливості» і поміркуйте над ним. Що це за цінність? Яка її природа, смисл?
2. Усвідомте значимість і призначення доброзичливості, її користі у створенні позитивних міжособистісних взаємин, хорошого морально-психологічного клімату в колективі тощо.
3. Спробуйте викликати в себе переживання доброзичливості, створивши в уяві конкретну поведінкову ситуацію, в якій це цінність має проявитися. Намагайтеся відчувати себе в такій ситуації доброзичливим.
4. Пообіцяйте собі що будете доброзичливим.
5. Зробіть табличку з написаним на ній словом «доброзичливість», використовуючи той колір, який на вашу думку, найповніше виражає цінність.
6. Ви можете збирати твори літератури, малярства, листівки тощо, які нагадують вам про доброзичливість чи символізують її. Оточивши себе такими матеріалами, ви матимете змогу розвинути в себе особистісну цінність.

Додаток В1

ТРЕНІНГ ДЛЯ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ПОДОЛАННЯ КОНФЛІКТУ

Мета: поглибити знання учнів про конфлікт, риси характеру, які призводять до конфліктної взаємодії та вплив конфлікту на самопочуття людини, навчити дітей аналізувати свій емоційний стан, оцінювати свої почуття та вчинки, запобігати конфліктним ситуаціям, розвивати розуміння інтересів і потреб інших людей, виховувати толерантне ставлення до інших

их поглядів та переконань, усвідомити власні переваги та недоліки у спілкуванні; формувати моральні цінності людини.

Матеріали: аркуш паперу, ручка, плакат з «Правилами роботи групи»

I Вступна частина

Вправа «Позитивні риси характеру». Що ви думаєте про себе, свої риси характеру, чи бачите ви свої життєві орієнтири? Чи усвідомлюєте ви власні переваги та недоліки?

1. Правила роботи групи
2. Очікування

Вправа «Ім'я». Учні на аркуші паперу великими літерами пишуть своє ім'я. Потім тренер пропонує написати на кожну літеру імені позитивну/негативну риси.

Які якості було легше писати? Які складніше? Чому саме ці якості було написано?

Вправа «Чарівний ярмарок». Учитель розповідає учням, що вони на чарівному ярмарку, де можна продавати та купувати риси характеру. Після цього він роздає їм по два стікери. На першому стікері записують риси характеру, які б хотіли продати, на іншому - купити. Після зачитування, стікери наклеюють на дошку в хаотичному порядку. Потім кожен учасник, не дивлячись, забирає по два стікери.

Які риси характеру ви вибрали? Чи змогли б ви прийняти такі риси? Чи хотіли б ви змінити в собі певні риси характеру?

II Основна частина

Вправа «Ваші цінності». Учасникам пропонують написати на аркушах 10 цінностей, які вони цінують найбільше в своєму житті. Потім із 10 цінностей необхідно вибрати три й кинути у коробку. Через негаразди і труднощі потрібно віддати одну цінність, потім ще одну і так далі.

Чи задоволені ви цінностями, що залишилися? Чи важко було вибирати цінності й віддавати їх? Яке у вас було відчуття, коли залишилась одна цінність? Чому ви залишили саме цю цінність?

Мозковий штурм «Повага». Поняття «повага» нерозривно пов'язане з терміном «межі особистості». Людина, котра не шанує інших, буде робити невиважені, навіть небезпечні вчинки. Неповагу до себе особа виявляє тільки тоді, коли діє на шкоду собі. Часом у подібних ситуаціях вона іде на ризик, навіть не усвідомлюючи цього. Така поведінка може суперечити її переконанням і цінностям. Отже, нам необхідні межі чи рамки поведінки, за які не слід виходити. Їх потрібно встановити ще до того, як потрапимо в ситуацію, яка може підштовхнути нас до конфліктної поведінки.

Вправа «Комплімент». Учні по черзі промовляють комплімент сусіду по парті. Той каже: «Дякую, а ще я...» (і називає свою рису характеру або якесь уміння, за яке його можна похвалити).

III Завершальна частина

Вправа «П'ять способів розв'язання конфлікту»

- 1 «Черепашка»(уникання)-відхід від конфлікту.
- 2 «Акула»(суперництво)-агресивні дії в конфлікті.
- 3 «Плюшевий ведмедик» (пристосування) до конфлікту.
- 4 «Лисиця»(компроміс) у конфлікті.
- 5 «Сова» (співпраця) у конфлікті.

-Що цікавого ви сьогодні дізналися? Чого навчилися? Що нам потрібно для того, аби створювати якомога менше конфліктних ситуацій?
(Бути ввічливими, толерантними, доброзичливими).

Додаток В2

Корекційна програма з елементами казкотерапії, спрямована на зниження агресивної поведінки молодших школярів (За Т.В. Сінельниковою, Н.О. Ворнік)

№ п/п	Назва заняття	Мета заняття	Вправи	К-ть год.
1	Знайомство з чарівною країною	Познайомитись з дітьми. Налаштувати на спільну роботу. Зацікавити в подальшій співпраці.	Знайомство. Створення казкового бейджика. Звідки Я? Різні	1

			герої казок. Якості героїв казок.	
2	Сузір'я	Створення умов для згуртування колективу; надати дітям можливість розпочати внутрішню групову взаємодію, відчуття переваги взаємодії, взаємодопомоги.	Мое ім'я. Чарівні імена. Наші якості. Ось ти який! Релаксація «Килим-літак»	1
3	Мандрівка на чарівну галявину. Пісочна терапія.	Згуртування дітей, створення атмосфери групової довіри та прийняття, формування навичок групової комунікації, зняття психоемоційної напруги	Карта-мандрівка. Дивовижні ляпки на піску (робота з сухим та мокрим піском). Релаксація.	1
4	Жила-була дівчинка, схожа на вас...	За допомогою казки виявити та опрацювати внутрішні проблеми дитини	. Читаємо та малюємо казку разом. Подаруй квіточку. Релаксація «Слухаємо тишу»	1
5	Це наша казка!	Активізація творчого мислення, уяви та фантазії, розвиток довільної уваги, тренування вольових якостей: вміння чекати, слухати; активізація кращих рис дитини, чуттєвості; зняття емоційної та тілесної напруги.	Казка навпаки. Спроба розповісти казку з кінця.	1
6	Казки нового типу	Активізація творчого мислення, уяви та фантазії, розвиток довільної уваги, тренування вольових якостей: вміння чекати, слухати; активізація кращих рис дитини.	Створення казки «Діти в комп'ютерній грі».	1
7	Ми створюємо казку!	Активізувати творче мислення дитини.	Шукаємо героя. Створення сюжету за допомогою карт Проппа. Презентація проекту спільної казки	1
8	Наша казка буде доброю!	Створення проекту казки та малювання.	Індивідуальне та групове малювання казки.	1
9-10	Дива казок	Демонстрація виконаних дітьми проєктів	Виставка та презентація проєктів власних казок	2

Додаток Д

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

Додаток Д1

Урок позакласного читання на тему :**«Учись робити добро, воно дорожче за золото» (3 кл.)****Мета :**

навчальна: продовжувати ознайомлення учнів з творами Василя Олександровича Сухомлинського; формувати у дітей доброту, чуйність, повагу до старих і немічних, доброзичливе ставлення до рідних і друзів;

розвивальна: розвивати навички учнів оцінювати вчинки головних героїв оповідань, наслідувати їх позитивні риси, прагнути до самовдосконалення; збагачувати словниковий запас;

виховна: виховувати віру в силу любові, дружби, добра і справедливості.

Обладнання: портрет В.О. Сухомлинського, макет телевізора, сонечка, таблиці, папки для читання, назви сторінок журналу, чарівна скринька.

Матеріал уроку: В.О. Сухомлинський «Школа казок під голубим небом», оповідання: «Красиві слова і красиве діло» , «Соромно перед соловейком», «Камінь», «Який слід повинна залишити людина на землі».

Урок – усний журнал**Перебіг уроку****I. Організація класу.**

1. Привітання. Доброго ранку! – для всіх побажання. / От і настала пора для читання.

2. Прийом «Барометр настрою». Щоб задати тон нашому уроку, скористаємося «Барометром настрою». Діти, ось у мене чарівна скринька, той, хто зазирне до неї, має усміхнутися собі. А тепер я хочу, щоб ви подарували усмішки своєму другові. (Учні, передаючи скриньку з рук у руки, обмінюються усмішками). Отже, подарували усмішки один одному, тепер можемо розпочинати наш урок. Працювати ми повинні активно, дружно. Бути уважними, старанними. І якщо «Барометр настрою» спрацює, то й наш урок, я думаю, пройде вдало.

Рішучість до нас на урок завітала, /Аж ось енергійність її наздогнала./
Завзяття з умінням до класу прийшли / Й любов до знань із собою взяли. /
Терпіння й активність теж не забарились / І творчість, звичайно, до класу
з'явилась. / Якщо об'єднати ці риси в єдине ціле, / То можна сміливо нам
братись за діло. / Якщо ж вони стануть усі в один ряд, / То вийде відмінний у
нас (*Результат*).

3. Пам'ятка-аутотренінг. Психологічна розминка.

Я – школяр (ка). Я - творча особистість. Я - думаю, спостерігаю, міркую.
Я - аналізую, висловлюю свої думки. Я - хочу все знати.

На сьогоднішньому уроці нам будуть потрібні: **голова** - ми думатимемо;
очі - ми дивитимемося; **вуха** - слухатимемо; **уста** - будемо говорити,
посміхатися, відповідати; **руки** - творитимемо.

А навіщо нам серце? (Відповіді учнів, технологія «мікрофон»).

- Так, щоб відчутти щось нове та неповторне - красу і творчість. Мудрий
письменник Сент-Екзюпері говорив: «Шукати треба серцем, без нього най-
головнішого не побачиш і не відчуєш, і не зрозумієш...»
Тож сьогодні на уроці мені б дуже хотілося побачити саме таку роботу, в яку
ви вкладаєте не тільки свої вміння, а й душу.

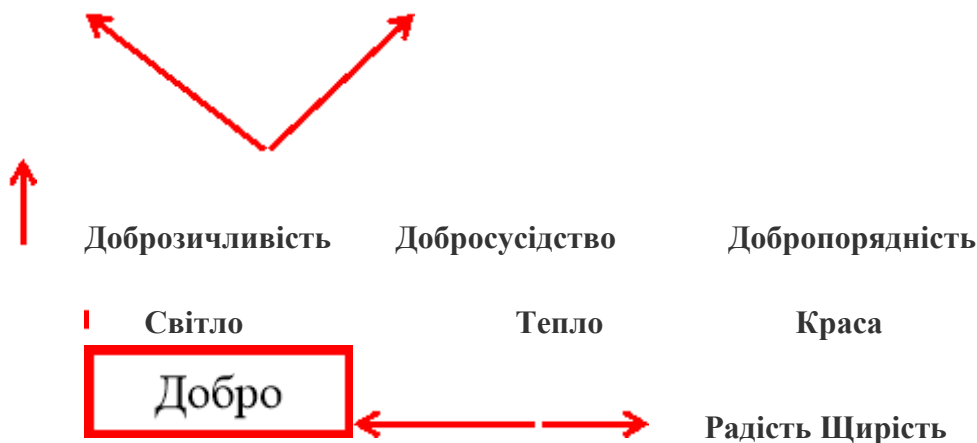
II. Мотивація навчальної діяльності.- Поговоримо ? Про що?

Вчитель. Про різне. Про те, що добре й добре не дуже. Щось відомо вам,
а щось, можливо, і мені. Поговоримо про добро, добре серце, добрі справи. Чи
все так добре в нашому житті, чи ні? І чому?

- А може, ви ще маленькі й не треба вам про це говорити? Чи вам і без
добра добре?

III. Актуалізація опорних знань.

1. Технологія «Асоціативний кущ». Робота в малих групах

Взаємодопомога

Співчуття

Взаємопідтримка

- Подумайте, що таке добро? Skorистайтеся карткою – підказкою.

- З чим у вас асоціюється слово «доброта»? Утворіть свій асоціативний куц.

2. Обговорення. *Діти дописують на картках свої слова: мама, тато, друзі, дружити, ділитись, не сваритись, любити, лагідний, ласкавий, серце....*

IV. Повідомлення теми, мети уроку.

1. Вікторина « З якого це оповідання».

- Пригадайте, в яких оповіданнях ви зустрічали ці персонажі і предмети.

Учитель, директор, клас, горбатенька ... («Горбатенька дівчинка»).

Яринка, мама, маленька сорочка ... (« Як же все це було без мене»).

Сергійко, Петро, Максим, Гриць, квітка ... («Сергійкова квітка»).

Марійка, Миколка, Лариса, піжмурки ... («Про що дума Марійка»).

Учителька Катерина Іванівна, учні, голубе небо, Валя ... («Я хочу сказати своє слово»).

А об'єднує усі ці оповідання ім'я видатного педагога, прекрасного письменника В.О. Сухомлинського..

- Отже тема уроку позакласного читання звучить так : «**Учись робити добро, воно дорожче за золото**». Проведемо його у формі усного журналу, бо сьогоднішній урок – незвичайний. Урок – свято про мудрого вчителя, директора школи, доброго сина і тата, великого письменника і педагога Василя Сухомлинського. Наша розповідь про нього – вчителя добра і краси. Він промовляє до нас своїми творами.

2. Ознайомлення з планом уроку. Барометр настрою; мікрофон; асоціативний куц; вікторина; мовна розминка; виступ кореспондентів; фізкультхвилинка; торбинка знань; дискусія; рефлексія.

V. Усвідомлення знань.

1. Мовна розминка - Для того, щоб ми гарно читали на уроці потрібно потренувати наші легені і язичок.

а). Мовні ігри та забави.

Вітерець у лісі – ш – ш ш / Повзе вуж у траві – с- с- с / Прилетів жук – ж – ж – ж

Заспівав комарик – з – з – з / Прилетів птах – шух – шух – шух / Запихкав їжачок

– пих – пих пих.

б). Дихальні вправи. Як плаче немовля ? (У – а!) Як мама колише дитину ? (А –а!) Як тато забиває цвях? (Тук – тук!) Як каже бабуся внукові замазурі? (А – я, я – й!)

в). Робота над скоромовкою Темп – нормальний, повільний, повільніший, швидкий.

Запитала мишка мишку: / - Ти чого погризла книжку? / Мишка їй відповідала- /Їжі іншої не мала.

г). Чистомовка.

А-а-а — котика нема. Е-е-е — де наш котик, де? /У-у-у — мишку з'їв малу./ І-і-і — він спить на печі. /И-и-и — має гарні сни. О-о-о — не будить його. /І-і-і — тихо, мишки всі! (М. Підгірянка)

д). Гра «Додай літеру»

Слова спокійно жили в книжці, / В яку вдалось пробратись мищі. / Вона початки відкусила, /У себе в нірці схоронила. / (Л)_исичка, (к) _урочка, (к)_ачечка, (п)_ір'ячко, (х)_востик.

е). Розчитування за складовою таблицею (в папках) і окремо на таблиці.

«Біг по доріжці» (читання в парах).

Бор	Віз	Грам	Душ	Жир
Банк	Віск	Гість	Дім	Жук
Барс	Віл	Гол	День	Жмут
Бинт	Вік	Герб	Двері	Жердь
Зуб	Кінь	Лак	Мак	Ніж
Зубр	Кущ	Лист	Мир	Нуль
Звук	Ключ	Лев	Мед	Нюх
Зал	Край	Лов	Мідь	Низ
Порт	Центр	Сіль	Шум	Фільм
Полк	Цвіт	Слук	Шаль	Фарш
Плач	Цвях	Сніг	Шарф	Фронт
Перст	Цирк	Светр	Шість	Флот

- Отже, лисичка це тварина, то знайдіть ще назви тварин в таблиці?

(Їх шість : барс, віл, зубр, кінь, лев, жук).

І сторінка усного журналу «Учитель добра і краси»

1. Вступне слово вчителя.

- Жив на світі педагог, учений, письменник Василь Олександрович Сухомлинський. Він дуже любив дітей і написав для них багато – багато оповідань та казок про ласкаве сонечко та м'яку травичку, про працелюбних мурашок і веселого метелика, про зайчика – хвалька та голосистого півника, про ласкаві руки і добру бабуся. Він писав казки про доброту, бо сам був доброю людиною і дуже хотів, щоб ви, діти, вирости добрими, чуйними, працюючими, щоб любили тата й маму, свою домівку.

Щира усмішка, добре слово і хоча б краплиночка тепла мають дуже велику силу. На сьогоднішньому уроці позакласного читання вони

допоможуть нам пройти дорогою добра за мудрими творами В. О. Сухомлинського.

Відкриємо першу сторінку нашого усного журналу.

2. Робота в міні – групах. Вправа «Мікрофон»

- Що ви знаєте про В. О. Сухомлинського? Які його твори читали?

Кореспондент. Народився В.О. Сухомлинський 28 вересня 1918 року в с. Василівці на Кіровоградщині в родині бідного селянина. У 1933 році Василь закінчив семирічну школу. Однокласники згадували, що у Василя був чудовий характер. Він був енергійним, життєрадісним хлопчиком, дуже любив читати твори Т.Шевченка, П. Мирного.

Кореспондент. Закінчив Кременчуцький педінститут і працював учителем української мови, був завучем. У 1941 році, коли розпочалася Друга світова війна, Василь Олександрович пішов на фронт. Але довелося воювати недовго, бо був двічі поранений і довго лікувався. У 1948 році Василь Олександрович стає директором Павлиської школи.

Кореспондент. Понад 35 років працював учителем і директором школи. Всього він написав понад 70 томів цікавих розповідей для дітей: казок, оповідань, притч, легенд, новел.

Вчитель. І ось ми відкрили першу сторінку нашого усного журналу. Другою сторінкою будуть оповідання видатного педагога про добро і чуйність до людей.

II сторінка усного журналу «Людина красна не словами, а добрими справами»

1. Діти! Так який найдорожчий скарб у світі? (Так, це ми з вами).

Кажуть, коли народжується дитина, Бог запалює свічку на небі й посилає до неї ангела – охоронця. Уві сні ангел цілує немовля тричі : в чоло – аби воно зростало розумним, в личко – щоб було красивим, та в груди – аби здоров'я, любов і доброта вселилися в його тіло, серце та душу.

Ти усміхнися небу, усім, хто біля тебе: /і братику, й сестричці, і сонечку, й травичці. /Люби усіх довкола, удома та у школі,/і ця любов із Неба повернеться до тебе. /Прощай дрібні образи і помирись одразу. /Хто вміє всім прощати, сильнішим здатен стати./Твори добро, дитино, і у твоїй родині/ воно знайде домівку віднині і довіку. *Леся Вознюк*

2.Виставка книжок Василя Сухомлинського та обговорення прочитаних творів письменника.

- Розгляньте виставку книг. Давайте погортаємо книги: «Чиста криниця» та «Школа під голубим небом» і познайомимося з ними.

- Про що розповіли вам книги? Які твори ви читали?

3. Робота над оповіданням «Який слід повинна залишити людина на землі?»

а) читає вчитель із наступним завданням. - Як треба було жити? Який слід повинна залишити людина на цій землі? (Робота над текстами проводиться в групах).

4. Робота в міні – групах. Диференційовані завдання. Завдання до уроку та список літератури ви знайшли в куточку читача. (*Самостійне читання оповідань для кожної групи на друкованих листках*).

I група «Красиві слова і красиве діло».

План

1.Стислий переказ твору.

2. Підготувати відповіді на запитання. - Які слова ви вважаєте «красивими»? - У яких словах оповідання висловлено його головну думку? - Що автор хотів показати вам вчинками героїв?

3. Напиши свою думку, чи важко бути людиною.

Висновок. Людину прикрашають не слова, а добрі справи.

Перше правило: Будь добрим і чуйним до людей. Допомагай слабким і товаришу в біді.

II група «Соромно перед соловейком».

План

1.Стислий переказ твору.

2. Підготувати відповіді на запитання. Де відпочивала Оля й Ліда? Чим були зачаровані дівчатка? Як ви розумієте відповідь Ліди: «Соромно перед соловейком»? Яка головна думка твору?

3. Напиши свою думку, якою ти уявляєш справжню людину.

Висновок. Де б ти не був завжди залишай місце після себе чистим.

Друге правило : Мій слід на землі – краса життя.

III група «Камінь».

План

1.Стислий переказ твору.

2. Підготувати відповіді на запитання. Який вчинок зробив хлопчик? Чим закінчилися його пустощі? Яка головна думка твору?

3. Напиши свою думку, якою ти уявляєш людину з кам'яним серцем.

Висновок. Ставлення до краси рідного краю повинно стати добром, чуйністю, людяністю.

Третє правило : Я ніколи не буду так робити і не дозволю своїм друзям.

Вчитель. Діти, в житті не завжди буває весело і радісно, трапляються нещасні випадки, після яких люди залишаються інвалідами. Це для людини

велике горе. В. Сухомлинський в оповіданні « Як Сергійко навчився жаліти» розказав про таку дівчинку.

ІУ група « Як Сергійко навчився жаліти».

План

1. Стислий переказ твору.
2. Склади і запиши продовження оповідання.

Висновок. Будемо милосердними, толерантними до інших людей не схожих на нас.

Третє правило: Я ніколи і нікого не ображу ні словом, ні своїм вчинком.

Вчитель. Вам моє побажання: читайте, слухайте оповідання великого педагога. Вивчайте казки і переказуйте. Нехай вони ідуть по світу, нехай живуть серед нас і після нас, хай виховують синів і дочок нашої землі, нашого народу, вчать, як треба по правді жити.

5. Руханка. Діти разом із учителем стають у коло посередині класу. Учитель промовляє рядочки вірша і показує відповідні рухи, діти повторюють. Можна повторити фізкультхвилинку з рухами два рази.

Усміхнемось сонечку! (підняли руки вгору, усміхнулисьь.) **Здрастуй, дороге !** (помахали руками). **Усміхнемось квіточці!** (присіли, уявили квіточку на підлозі, посміхнулись їй). **Хай вона росте!** (показали руками, як росте квіточка.) **Усміхнемось дощику!** (підняли руки вгору, посміхнулисьь.) **Лийся, мов з відра!** (руки вгору - вниз, вгору - вниз.) **Друзям усміхнуся!** (посміхнулись сусідові справа, зліва.) **Зичу всім добра!** (простягли руки в сторони, узялись за руки, підняли всі разом руки вгору.)

ІІІ сторінка «Важко бути людиною»

1. Правила життя.

Вчитель. Твори Василя Сухомлинського несуть виховний характер, тож читайте його твори, наслідуйте позитивні риси героїв, збагачуйте свої знання. Все своє життя Сухомлинський працював у школі з дітьми. Тому він склав **10 правил** про те, чого не можна робити. Послухайте і запам'ятайте їх.

Не можна ледарювати, коли всі працюють. Не можна сміятися над старістю і старими людьми, про старість треба говорити тільки з повагою. Не можна заходити в суперечку з шанованими і дорослими людьми, особливо зі старшими. Не можна виявляти незадоволення тим, що в тебе немає якоїсь речі. Не можна допускати, щоб мати давала тобі те, чого вона не бере собі. Не можна робити того, що засуджують старші. Не можна залишати старшу рідну людину самотньою. Не можна збиратися в дорогу, не спитавши дозволу і

поради в старших. Не можна сідати до столу, не запросивши старших. Не можна сидіти, коли стоїть доросла, особливо літня людина, тим більше жінка.

Висновок. Я дуже хочу, щоб ви були тільки добрими, щоб на вашому життєвому шляху зло не траплялося ніколи. Нехай воно зникне назавжди. Бо недарма у народі кажуть : «Добро не пропадає, а зло вмирає».

2. Торбинка знань.

а) Ось вам прислів'я про добро і їх потрібно з'єднати в одне речення.

Добре серце, як (сонечко в небі). Усе добре хай збирається, а зле ... (нехай минається). Усе добре пам'ятай, а зла ... (уникай). Роби добро, воно дорожче від ... (золота).

б) **Вправа «Сонце доброти».** Даруйте добро, радість, не чекаючи віддачі. Робіть добро тим, із ким, можливо, зустрінетесь лише раз у житті. У кожної людини є її Ангел – охоронець, який охороняє нас від біди. Якщо людина робить добрі справи, то Янгол радіє, а злі – плаче, тужить, втрачає свої сили. Я бажаю вам, щоб ви робили лише добро, щоб ваш Янгол – охоронець радів і завжди приходив на допомогу в тяжкі хвилини.

З чого починається людина? Які добрі справи ви робили протягом тижня? Чого не можна робити?

ІУ. Узагальнення матеріалу.

Дискусія « За » і «проти». Чи потрібно нам добрі вчинки ? (Обмін думками). Для того, щоб зробити висновок, внесемо свої аргументи в таблицю.

Докази «за»	Докази «проти»

Висновок. Нехай лише добро залишить слід у вашому серці. Саме цього вчать твори В.О. Сухомлинського. Так, людина починається з добра – до батька й матері, дідуся й бабусі, до рідної землі, до рослин і тварин. Добро – найголовніша риса характеру кожної людини. **Добротою себе вимірюй!** Робіть добро і повернеться воно до вас сторицею.

У. Підсумок і оцінка виконання завдання.

1.Технологія «мікрофон». Що, діти, ви взяли з уроку для себе? Що лягло до вашого серця? Чого вчать твори В.О. Сухомлинського. Який висновок з цього уроку ви зробили? Закріпіть свої знання, доповнивши речення.

- Краще зробити добро раз, ніж збиратися робити ... разів.
- Приємно жити з ... людьми.

Хочу вам наголосити слова В.О. Сухомлинського: «Справжня любов зароджується лише в серці, що пережило піклування про долю іншої людини».

2.Рефлексія результатів уроку.

Ось і закінчується наш урок. Розглянемо, чого ми навчилися на уроці.

Цей урок мене навчив

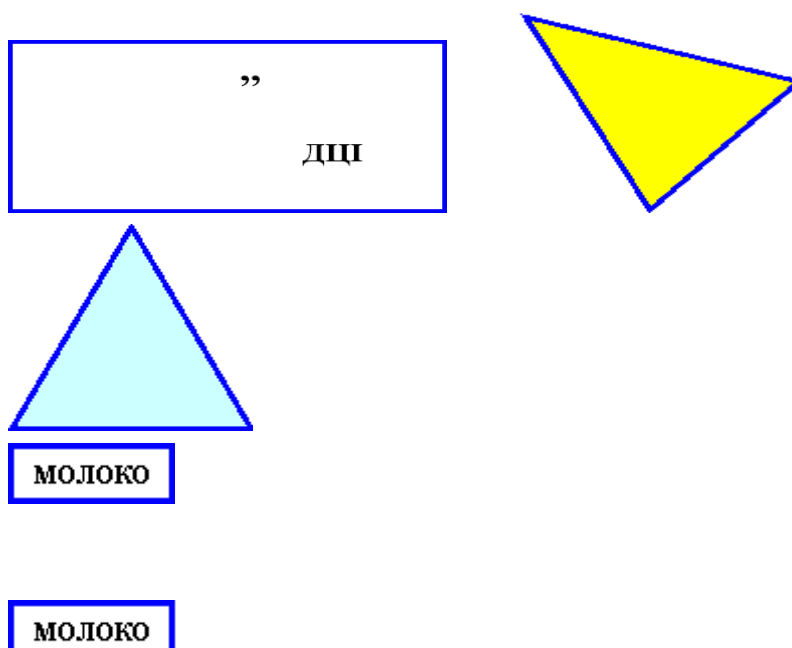

Йти «дорогою» добра

**Аналізувати різні
життєві ситуації**

**Правильно обирати
позицію**

- Молодці діти! Гарно на уроці попрацювали. Фея Добра для всіх принесла подяку. Вона слово зашифрувала в ребус. Прочитайте його.

Я теж говорю вам « Спасибі».

УІ. Домашнє завдання. Сплести віночок «добрих справ» на наступний тиждень.

Додаток Д 2

РОЗРОБКА УРОКУ

«Я досліджую світ»

Тема. Обережно: шкідливі звички (3 кл.)

У конспекті уроку використано матеріали Тетяни Гуркіної

Мета: поглибити знання про шкідливі звички та їх вплив на здоров'я людини; формувати вміння й навички щодо власної безпеки, розуміння відповідальності за власні вчинки та їх наслідки; закріплювати вміння ставити запитання; активізувати пізнавальну діяльність дітей; збагачувати активний словник відповідно до тематики тижня; закріпити порядок виконання дій у виразах; розвивати самостійне мислення, вміння досліджувати, уяву, доказове та зв'язне мовлення, пам'ять, увагу, дрібну моторику, критичне мислення, навички вільного спілкування; виховувати любов до тварин, повагу до людей різних професій, естетичний смак.

Очікувані результати навчання: дитина вітається та звертається до інших, дотримуючись норм мовленнєвого етикету, використовує ввічливі слова; об'єднується з іншими дітьми у групи, пари для спільної діяльності; висловлює та аргументує власну думку, поважаючи позицію інших і дослухаючись до спільних рішень; підтримує діалоги з тем, пов'язаних із важливими життєвими ситуаціями; зіставляє почуте з власним досвідом, висуває власні гіпотези; ставить запитання дорослим і одноліткам щодо інформації, яка викликає сумнів або є незрозумілою; систематизує та узагальнює інформацію; наводить аргументи на захист власної думки та ілюструє її прикладами; розрізняє факти й судження в простому медіатексті, виокремлює цікаву для себе інформацію.

Обладнання: робочий зошит № 2 «Я досліджую світ»; звичайний зошит; кольорові олівці; роздруковки «Таблиця про звички», «Заповни пропуски».

Методичні зауваги: У розробці не вказані обов'язкові і необов'язкові завдання для учнів. Учитель на свій розсуд і залежно від рівня класу може вибрати ті завдання і вправи, які будуть цікавими і корисними для учнів.

Перебіг уроку

1. Емоційне налаштування. Гра «Зіпсований телефон». Зараз я тихенько скажу Владику на вушко фразу. Він її так само тихенько перекаже наступному, той - далі. І так, доки фразу не почує останній учень / остання учениця. Він / вона скаже нам її вголос. І ми дізнаємося, чи ту фразу я сказала на початку. (*Учителька / учитель каже на вушко, наприклад, Ви молодці! У вас все вийде!*) Цю гру можна проводити сидячи за партами, а можна і в колі. Перший раз можна сказати невелику фразу, а далі ускладнювати.

2. Вправа Так-Ні. Візьміть у руки цеглинки жовтого й червоного кольору. Послухайте твердження і просигналізуйте цеглинкою жовтого кольору, якщо ви погоджуєтесь з твердженням, цеглинкою червоного кольору, якщо не погоджуєтесь. Чи згодні ви, що зарядка - запорука бадьорості та здоров'я? (*так*). Чи згодні ви, що жуйка зберігає зуби і навіть може замінити зубну пасту? (*ні*) Чи згодні ви, що загартовування має бути регулярним? (*так*) Чи згодні ви, що хокей, лижі, фігурне катання - літні види

спорту? *(ні)* Чи згодні ви, що не можна гладити незнайомих собак і кішок? *(так)* Чи згодні ви, що з липи можна зробити чай і мед? *(так)*
 Чи згодні ви, що сонце, повітря і вода — наші найкращі друзі? *(так)*

Вправа «Не вірю – вірю». Чи віриш, що лікарі проти довгих сиденьок за комп'ютером, тому що в приміщенні виникає занадто сильне електромагнітне поле?

3. Повідомлення теми уроку. Чи здогадалися ви, яка тема нашого уроку? Є звички - квітки, звички - як дуби, /є гарні звички, звички є погані. / Вони сильніші за людей, а люди - / їх раби, схиляють голови, неначе каторжани.

Із цих рядків ви могли зрозуміти, що сьогодні на уроці говоритимемо про звички. Недаремно кажуть: «Посієш вчинок - пожнеш звичку, посієш звичку - пожнеш характер, посієш характер - пожнеш долю». Як ви розумієте цей вислів? Життя - найцінніше, що має людина. Як ранок розпочинає день, так дитинство розпочинає життя. Ми любимо життя за те, що можемо насолоджуватися красою природи, радіти зустрічам із друзями, що рідні й близькі дарують нам свою любов і турботу, що кожного дня ми дізнаємося щось нове про світ, який нас оточує. А для того, щоб усі плани здійснювалися, треба бути здоровими. Кожна людина має певне здоров'я і звички. Звички, що сприяють зміцненню здоров'я, називають **корисними**. Звички, що завдають здоров'ю шкоди, називають **шкідливими**.

3. Вправа «Доповніть схему»

Об'єднайтеся у групи, пригадайте й запишіть, які корисні та шкідливі звички ви знаєте. Після виконання завдання попросіть групи обмінятися схемами і з'ясувати, які корисні та шкідливі звички записала інша група, та порівняти зі своїми записами. Що збігається, а чим різниться схема іншої групи. Якими звичками можна доповнити свою схему.

4. Перегляд відео «Шкідливі звички». Що нового ви дізналися? Що вас здивувало / зацікавило? Як впливають шкідливі звички на здоров'я людини? Яку важливу думку винесли ви для себе після перегляду відео? Розділіть звички на корисні та шкідливі.

5. Вправа «Вибір» (Корисні та шкідливі звички). Оберіть зі списку звички, які можуть зашкодити здоров'ю людини. Поясніть свій

вибір (зош. с. 12, завд. 1). Виберіть одну чи кілька правильних відповідей. Позначте їх +

Які звички шкодять здоров'ю?

1 Обери зі списку звички, які можуть вводити здоров'ю людини. Постав свій вибір.

Надмірне захоплення твістечками Прибирання оселі
 Довге сидіння перед екраном Читання книжки
 Вкладання до ліжка після 22 години Паління
 Перепоїдання чутюк Малювання

2 Оленка дала своєму братові поради, як побороти шкідливу звичку.

✓ Визнай, що в тебе є шкідлива звичка.
 ✓ Уяви негативні наслідки цієї звички для себе.
 ✓ Поміркуй, якою корисною справою можна замінити шкідливі дії.
 ✓ Намалюй календар-таблицю на 21 день (за цей час можна виробити нову звичку).
 ✓ Щоранку налаштувайся на боротьбу зі шкідливою звичкою.
 ✓ Щовечора відзначай свій поступ у календарнику. Якщо один раз не вдалося зтриматися від спокуси, не здавайся. Наступного дня продовжуй!
 ✓ Придумай особливу винагороду і обов'язково порадуй себе, коли вдасться позбутися шкідливої звички.

3 Поміркуй, чи є в тебе шкідливі звички. Що ти можеш зробити вже сьогодні, аби побороти їх? Розкажи.

4 Які альтернативи шкідливим звичкам існують? Доповни ряд власними міркуваннями.

Легко з друзями.

5 Чи є в тебе шкідлива звичка, якої ти хочеш позбутися? Склади план її подолання.

6. Руханка. Настав час відпочити й скористатися однією з корисних звичок — виконайте веселі рухи під музику.

7. Вправа «Таблиця». Поміркуйте і заповніть таблицю (див. роздруківку «Таблиця про звички»).

Корисні звички які я маю	Шкідливі звички, які я маю	Звички, які я хочу набути	Звички, яких я хочу позбутися

Вправа «Поради». Прочитайте, що порадила Оленка своєму братові, аби той поборов шкідливу звичку (зош. с. 12, завд. 2). Перегляньте свою таблицю. Чи є у вас шкідливі звички і які? Розкажіть, що ви можете зробити вже сьогодні, аби побороти їх. Які альтернативи шкідливим звичкам існують? Доповніть ряд власними міркуваннями.

Які звички шкодять здоров'ю?

1 Обери зі списку звички, які можуть вводити здоров'ю людини. Постав свій вибір.

Надмірне захоплення твістечками Прибирання оселі
 Довге сидіння перед екраном Читання книжки
 Вкладання до ліжка після 22 години Паління
 Перепоїдання чутюк Малювання

2 Оленка дала своєму братові поради, як побороти шкідливу звичку.

✓ Визнай, що в тебе є шкідлива звичка.
 ✓ Уяви негативні наслідки цієї звички для себе.
 ✓ Поміркуй, якою корисною справою можна замінити шкідливі дії.
 ✓ Намалюй календар-таблицю на 21 день (за цей час можна виробити нову звичку).
 ✓ Щоранку налаштувайся на боротьбу зі шкідливою звичкою.
 ✓ Щовечора відзначай свій поступ у календарнику. Якщо один раз не вдалося зтриматися від спокуси, не здавайся. Наступного дня продовжуй!
 ✓ Придумай особливу винагороду і обов'язково порадуй себе, коли вдасться позбутися шкідливої звички.

3 Поміркуй, чи є в тебе шкідливі звички. Що ти можеш зробити вже сьогодні, аби побороти їх? Розкажи.

4 Які альтернативи шкідливим звичкам існують? Доповни ряд власними міркуваннями.

Легко з друзями.

5 Чи є в тебе шкідлива звичка, якої ти хочеш позбутися? Склади план її подолання.

9. Вправа «План дій». Чи є у вас шкідливі звички, яких ви хочете позбутися? Складіть план їх подолання (зош. с. 12, завд. 3).

Які звички шкодять здоров'ю?

1 Обери зі списку звички, які можуть шкодити здоров'ю людини. Постави свій вибір.

☐ Надмірне захоплення твістечками	☐ Прибирання оселі
☐ Довге сидіння перед екраном	☐ Читання книжки
☐ Вкладання до ліжка після 22 години	☐ Паління
☐ Переповідання чуток	☐ Малювання

2 Олена дала своєму братові поради, як побороти шкідливу звичку.

- ✓ Визнав, що в тебе є шкідлива звичка.
- ✓ Уваг негативні наслідки цієї звички для себе.
- ✓ Поміркув, якою корисною справою можна замінити шкідливі дії.
- ✓ Намалював календар-табличку на 21 день (за цей час можна впровадити нову звичку).
- ✓ Щоранку налаштувався на боротьбу зі шкідливою звичкою.
- ✓ Щовечора відзначав свій поступ у календарик. Якщо один раз не вдалося втриматися від спокуси, не здавався. Наступного дня продовжує!
- ✓ Придумав особливу винагороду і обов'язково надає собі, коли вдається позбутися шкідливої звички.

✦ Поміркуй, чи є в тебе шкідливі звички. Що ти можеш зробити вже сьогодні, аби побороти їх? Розкажи.

✦ Які альтернативи шкідливим звичкам існують? Доповни ряд власними міркуваннями.

Ігри з друзями.

3 Чи є в тебе шкідлива звичка, якої ти хочеш позбутися? Склади план її подолання.

12 Тема 6 • СВІТ НЕВІДОМИЙ

10. Ситуації. Розіграймо певну ситуацію та разом поміркуймо, що потрібно робити: Твій друг пропонує тобі спробувати закурити.

Об'єднайте дітей у групи. Попросіть їх обговорити у групі ситуацію, розподілити ролі й розіграти на загал. Зверніть увагу, що бажано спробувати не повторюватися під час показу ситуації, намагатися знайти різноманітні варіанти. Запропонуйте дітям пригадати ситуацію зі свого життя та розповісти іншій групі, яка програє її та розповість, як краще поводитися її учасникам.

11. Вправа «Заповни пропуски». Пригадайте ситуації з повсякденного життя, коли ви маєте сказати – Ні. Чому? Коротко їх опишіть. Я скажу рішуче -НІ- якщо: -друзі вмовлятимуть мене... -хтось наполягатиме на тому, аби я без дозволу... -незнайомці запропонують мені... -однокласники глузуватимуть, що я не спробував/ла...-мене умовлятимуть за компанію...

12. Підсумок. Рефлексія. З яким настроєм ви закінчуєте урок? Які відкриття зробили для себе? Про що цей урок змусив вас замислитися?

13. Домашнє завдання. Створення колажу «Ні — шкідливим звичкам!». За бажання створіть колаж, використовуючи картинки з інтернету, старих журналів тощо.

РОЗРОБКА ВИХОВНОЇ ГОДИНИ

Тема. Подорож в країну «Прав дитини» (3 кл.)

Мета. Ознайомити учнів з основними правами, гарантованими Декларацією прав дитини; вчити дітей осмислено дотримуватися своїх прав; розвивати логічне мислення, мовлення, інтерес до правових знань, навички самореалізації і самовиховання; виховувати повагу до законів України, вчити користуватися своїми правами, поважати права інших людей.

Обладнання. Напис на дошці «Права дитини», плакати з графічним зображенням прав дитини, скринька, люстерко, малюнки до казок, Конституція України, маски (зайчик, лисиця, ведмідь).

Перебіг виховної години

I. Підготовча частина. Встаньте, діти, ви рівненько, /Посміхніться всі гарненько,/Посміхніться ви до мене,/ Поверніться до дітей, / Привітайтеся: «Добрий день!» /Всім присутнім я зичу здоров'я й добра. /А тепер до роботи нам братись пора.

II. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

1. Таємничо – чарівна хвилинка. У мене, діти, в руках чарівна скринька, у ній – найцінніший скарб планети Земля. Хто з вас хоче його побачити, може зазирнути, але поки що не розповідати, кого він там побачив і мовчати аж доки всі найдопитливіші та найсміливіші не зазирнуть на дно скриньки.

- То кого ви побачили у чарівній скриньці? Що або хто, на вашу думку, є найціннішим скарбом на Землі? (Людина) Чому ви так вважаєте? (Дійсно, людина – найцінніший скарб. Кожен з вас особистість, і саме такої людини, як ви, більше на цій землі не має і не буде. Кожен із вас – це цілий світ з притаманними тільки йому рисами. Щодня ви йдете до школи й зі школи, маєте дім, сім'ю, вчителів, друзів. Ви говорите по-різному, по-різному думаєте і висловлюєтеся, мирно живите, іноді сперечаєтеся, але завжди повинні пам'ятати, що всі люди на землі мають однакові права.

Учень: Ти особливий, як і кожна особистість./Ти неповторний./У природі все таке./ Сніжинки навіть формою всі різні./ А ти - природи диво, ще й яке./ У тебе й зовнішність, /І голос - неповторні, / І звички, і характер, /І думки, /І здібності фізичні та /Духовні, /Свої достоїнства/ Свої ростки./ Плекай усе те добре/ І прекрасне, /Що маєш від природи,/ Розвивай! / Борися з негативним/ Повсякчасно,/ А все найкраще людям /Віддавай!

III. Оголошення теми і мети виховної години. Отже, наша виховна година буде присвячена правам дитини і називається «Права дитини». Кожен із вас повинен знати свої права і вміти ними користуватися. Знати права – означає вже наполовину володіти ними. Дитина, як і кожна людська істота, від

народження має права та обов'язки. А всі права дітей записані в Основному Законі нашої держави. Як називається Основний Закон держави? (Так, діти, це – Конституція, де записані всі права та обов'язки громадян України. Від Конституції залежить щастя й доля нашого народу й кожної людини).

IV. Ознайомлення з новим матеріалом.

1. Робота з тематичним словником. Учитель пропонує учням пояснити, що, на їх думку, означає слово «право». Свої міркування діти зв'язують із тлумаченням, поданим у тематичному словнику школяра. Після цього на дошці з'являється наступний запис: «Право - це система встановлених державою правил і норм поведінки, законодавство».

2. «Асоціативний куц». - То які ж права маєте ви? (Міркування дітей вчитель записує на дошці). На життя, відпочинок, щасливе дитинство, здоров'я, освіту. Після цього вчитель додає наступне: У 1959 р. міжнародне співтовариство прийняло Декларацію прав дитини, щоб спільно допомагати обездоленим дітям. Можливо, хтось знає, що означає слово «декларація»?

Міркування дітей учитель узагальнює у процесі тлумачення слова за тематичним словником школяра (Декларація - це заява, урочисте проголошення загальних положень прав і свобод, гарантій без їх обґрунтування та конкретизації). Відповідний запис прикріплюється на дошці.

Учень: Декларація - це просто / Оголошення всіх прав. /Є права й в дітей, звичайно,/ Треба, щоб усяк їх знав. / Треба діткам всього світу / Не сваритись, а дружить, / І по правилах хороших, / По закону треба жить.

А в 1989 р. всі прогресивні країни світу, в тому числі й наша, підписали Конвенцію прав дитини. З'ясоване тлумачення слова фіксується на дошці (Конвенція - лат. слово. Це угода, міжнародний договір з певних питань. У даному випадку - з питань прав дитини). Конвенція ООН має 54 статті, написані шістьма мовами.

Учень. Книга прав дитини – це закон, /Вона називається Конвенція ООН.

3. Ознайомлення з деякими статтями Конституції

Стаття 6. Кожна дитина має невід'ємне право на життя. Не меркнуть зорі, /Йдуть у небуття, /Бо мають право вік світити. /Я ж маю право на життя, /Я гідно мушу жити.

- Про яке право йде мова?

Правильно! Життя кожної дитини є найціннішим. І ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Отже, перше найголовніше, невід'ємне право – на життя.

Стаття 7. Кожна дитина має право на ім'я. Як маленьке немовля /У світ двері відчиня, /То дарують йому слово, /Слово – це його ім'я. /Гомер сказав: «Немає між живих людей та й не може бути безіменних».

Тобто кожна дитина після народження має бути зареєстрована в державному органі з одночасним визначенням її походження та присвоєнням прізвища, імені та по батькові. Ім'я має велике значення в житті кожного з нас, воно супроводить усіх, мов вірний друг.

Стаття 9. Кожна дитина має право не розлучатися з батьками. Розкажу вам, друзі, я, /Що таке моя сім'я. /Разом дружно проживаєм/ І пісні про це співаєм.

Ім'я змінити можна, але не можна змінити людей, які дали тобі життя. Хто це? Правильно. Ви маєте право виховуватися в сім'ї.

Стаття 8. Право на повноцінне харчування. У сім'ї ми маємо право /На добре харчування. /Від того, що і як їмо, /Залежить і здоров'я і навчання./ І дуже корисно для нас вживати вітаміни, /Бо це впливає на здоров'я кожної дитини.

- Як ви думаєте, про яке право говориться у вірші? Наша держава піклується про ваше здоров'я. Ви безкоштовно харчуєтеся в школі.

Стаття 28. Кожна дитина має право на освіту. Змалку кохайтесь в освіті, /Змалку розширюйте ум, /Бо доведеться у світі/ Всяких назнатися дум.

Дитина має право на освіту, і обов'язок держави – забезпечити доступну для кожної дитини безкоштовну обов'язкову освіту.

Стаття 23. Право на працю. Ким ви мрієте бути? У будь-якому випадку держава повинна зробити так, щоб люди могли отримати професію та працювати. А різних професій багато. Спробуйте здогадатися, про яку з них ітиме мова.

Дітвору він добре знає, /Її щедро пригощає, /Бо уміє готувати,/ Ще й уміє подавати. (Кухар)

Цей робітник доторкнувся хмарини. /Дім нам будує – не знає й хвилини./ Рівно виводить він стіни в будові, / Кран є підйомний наготові. (Будівельник)

У пору літню, час осінній, /Навесні – гарячий час –/ Косять, жнуть вони і сіють,/ Орють лан у котрий раз! (Хлібороби)

Стаття 24. Право на здоров'я та медичну допомогу. Якщо ж погано стало нам, /Батьки заб'ють тривогу. /Для цього право є у нас /На медичну допомогу. /І лікарі, і вчителі /Піклуються про діток, /Бо здоров'я всіх дітей /Найдорожче в світі.

- Діти, а хто у школі піклується про ваше здоров'я?

4. Наступним видом роботи передбачається використання малюнкових зображень прав дитини з метою усвідомлення їх змісту кожним учнем класу.

1. Усі діти рівні у правах. 2. Усі діти мають право: на любов та піклування з боку батьків та держави. 3. - на навчання. 4. на життя та медичне обслуговування. 5. на гру, розваги, відпочинок. 6. на інформацію. 7. на якісне харчування. 8. мають право висловлювати власну думку (якщо це не загрожує безпеці держави або не порушує прав інших людей). 9. Дитина не повинна бути примушена до тяжкої праці. 10. Дитина не повинна бути скривджена та зневажена. 11. Дитина не повинна бути жертвою насильства та війни. 12. Діти, позбавлені сім'ї, охороняються та опікуються державою.

Обговорення змісту Конвенції здійснюється вчителем з опорою на асоціативний куш, створений на початку уроку, та передбачає його доповнення правами, з якими учні ознайомилися в процесі виховної години.

5. Інценування ситуацій із казок та визначення прав, які були порушені їх героями.

Зайчик: Раз, два, три, чотири, п'ять - /Вийшов зайчик погулять!/ В мене є смачна цукерка,/ Є скакалка, є люстерко!

Лисиця: Йди сюди, малюк вухатий! /Мусиш все мені віддати! /Дай скакалку! Дай цукерку! Та й нащо тобі люстерко! /Це мені воно згодиться, /Я ж - красунечка Лисиця!

(Лисичка забирає речі, красується. Зайчик плаче. Входить Ведмідь).

Ведмідь: Декларації, Лисице, /Ти, звичайно, не читала./Є такий закон на світі,/Це серйозна дуже справа: /Ображать не маєш права /Слабших себе і малих! /Тож віддай все зайченяті, /Бо такий закон для всіх!

Діти дають відповідь на запитання, яке право порушила Лисиця та добирають певне умовне позначення порушеного права.

6. Ситуації морального вибору. а) Якщо до класу прийшла дитина-інвалід, як ви поведетеся? б) Якщо ви захворіли, на що ви маєте право? в) Яке право порушується у казці «Вовк і семеро козенят»? (Право на життя). г) В яких казках здійснюється такий злочин, як викрадення? («Котик і Півник», «Снігова королева»). д) Чи всі герої казки «Гидке каченя» ставились один до одного як брати?

VI. Підсумок виховної години

1. Віршовані загадки

Змалку не щастить Данилку. /Звуть його усі «дитинко», / «Гей, ти!», «хлопчик» чи «маля». / Як же право на ... (ім'я)?

Мама Дмитрика кохає, /Одягає, доглядає. /Ще й встигає на роботу./ Ось де право на ... (турботу).

Лихо трапилось в Ігната - /Не пустив до школи тато, /Бо не знав татусь, що діти / Мають право на ... (освіту).

Щоб не завдавали шкоди /Струм, вода, вогонь, негода, /Висота, хвороба, спека, /Маєш право на ... (безпеку).

Захворіла Анжеліка - /Їй дають в лікарні ліки. /З яким правом справу маєм? /Як його ми називаєм? /Із подякою, з любов'ю /Маєм право на ... (здоров'я).

2. Гра «Так» або «Ні».

- Усі діти мають право на любов і турботу (+)
- Усі діти рівні у своїх правах (+)
- Кожна дитина має право їсти лише цукерки, морозиво і чіпси (-)
- Усі діти мають право на повноцінне харчування (+)
- Усі діти мають право відмовлятися від обіду (-)
- Усі діти мають право на освіту (+)
- Усі діти мають право на відпочинок і дозвілля (+)
- Кожна дитина має право одержувати сніданок в ліжку (-)
- Жодна дитина не повинна мити посуд (-)
- Усі діти мають право на здоров'я та медичну допомогу (+)
- Жодна дитина не повинна прибирати власну кімнату (-)
- Кожна дитина має право на життя (+)
- Кожна дитина має право мати вдома собаку або kota (+, -)

3. Дидактична гра «Мозаїка» (робота в парах). Правилами проведення гри передбачено складання з окремих частин малюнквого зображення певного правила, визначеного у Конвенції прав дитини. Наприклад: право на гру, розваги, відпочинок; право на інформацію; право на навчання тощо.

4. Завдання для роботи в групах. Уважно розгляньте малюнок. З'ясуйте, яку із казок він ілюструє. Дайте відповіді на запитання. Кожна із груп отримала певну ілюстрацію та картку із запитанням. Варіанти можливих завдань та назв казок :

I група. Казка «Попелюшка».- Які права Попелюшки порушували в цій казці? Хто їх порушував?

II група. Казка «Червона Шапочка». - Які права в казці хотів порушити вовк?

III група. Українська народна казка «Колобок». - Які права встиг використати Колобок у своєму житті?

IV група. Казка «Царівна-жаба». - Яке право порушив Іван-Царевич?

5. Рольова гра

Автор. На шкільному подвір'ї зустрілися учень молодших і старших класів. Старшокласник почав ображати молодшого, забирати ранець

Старшокласник. А ну знімай свій ранець і бери мій на плечі, будеш віднині носити і мій. Не погоджуєшся? Отримаєш на горіхи.

Автор. Той у сльози.

Молодший учень. Відпусти! Мені треба на урок.

Автор. А не може зрушити з місця ні на крок.

Старшокласник. Я щось зголоднів, біжи скоріше у буфет, купи мені щось добреньке!

Автор. Ось така розмова відбулася. Підкажіть, чим усе скінчилося?

6. Вправа «Мікрофон». Куди і до кого можна звертатися, якщо виникла проблема порушення прав? *(До дорослих осіб, міліції, психолога, директора, вчителя, батьків, громадських організацій)*

1- й уч. Я маю право жити на землі.

2- й уч. Творити, дихати, учитись,

3- й уч. Примножувать багатства всі її,

4- й уч. Своєю Україною гордитись.

5- й уч. Я маю право Україну восхвалять,

6- й уч. Боротися за неї і за честь стоять,

7- й уч. Безкрайнії поля її любити,

8- й уч. І щовесни журавликів із вирію зустріти.

9- й уч. Я маю право на веселку й на весну,

10- й уч. На щедру осінь і на тепле літо,

11- й уч. На зиму, так безмежно чарівну,

12- й уч. І на лани із стиглим житом,

13- й уч. На золотаве сонце в небесах,

14- й уч. Що щедро Україну зігріває,

15- й уч. На соловейка спів в гаях

16- й уч. І на любов батьків, безмежну і безкраю.

(Звучить пісня «Це моя Україна»).

‘Підсумок. Діти, тема нашої розмови надзвичайно актуальна. Ми маємо знати свої права, дотримуватися норм і правил поведінки, прийнятих у суспільстві. Ми з вами сьогодні розглянули частину прав дітей. Пізніше ви вивчите іншу частину своїх прав і будете ними користуватися.

ВИХОВНА ГОДИНА

ТКМА: «ШКІДЛИВІ ЗВИЧКИ. НЕ ДАЙ СЕБЕ ОБДУРИТИ»

Мета: ознайомити учнів із шкідливими звичками, довести до їх свідомості, що шкідливі звички є основною причиною порушення здоров'я; формувати в учнів негативне ставлення до шкідливих звичок (паління, вживання алкогольних напоїв, наркотиків); виховувати дбайливе ставлення до власного здоров'я.

Обладнання: чисті аркуші паперу, фломастери, слайди «Шкідливі звички. Не дай себе обдурити».

Перебіг заняття

- Що таке шкідливі звички? Які шкідливі звички ви знаєте?

- *Тестування «Що я знаю про шкідливі звички?»* Позначити правильні варіанти відповідей.

1. *Шкідливі звички - це:*

- а) мити руки з милом перед їдою;
- б) палити, вживати алкоголь та наркотики;
- в) вранці та ввечері чистити зуби;

2. *Що відбувається з дитиною, яка вживає алкоголь?*

- а) вона швидше росте;
- б) у неї покращується пам'ять;
- в) вона завдає неабиякої шкоди власному здоров'ю.

3. *Які наслідки може викликати паління?*

- а) захворювання на рак легенів;
- б) піднесення настрою;
- в) прискорення процесів дорослішання.

4. *До чого призводить вживання наркотиків?*

- а) з'являється унікальна можливість відвідати віртуальні світи;
- б) виникає фізіологічна і психологічна залежність від отрути;
- в) людина стає більш розкутою і товариською.

За кожен правильну відповідь учень зараховує собі 1 бал. 4 бали – учень має чіткі уявлення про наслідки шкідливих звичок; 3 бали – загалом учень знає про шкідливий вплив алкоголю, тютюну та наркотиків на організм людини, але не має уявлення про конкретні наслідки вживання цих небезпечних речовин. 2-0 балів – учень потребує особливої уваги з боку педагогів та батьків і додаткової роз'яснювальної роботи щодо наслідків шкідливих звичок.

Слово вчителя та перегляд слайдів «Шкідливі звички. Не дай себе обдурити». Паління, вживання наркотиків і алкоголю назвали шкідливими

звичками тому, що вони дуже небезпечні для здоров'я. Проте, є чимало інших шкідливих звичок, які також ідуть не на користь людині: наприклад, однією з найпоширеніших є звичка горбитись. Це призводить до викривлення хребта, що погіршує роботу органів кровообігу, дихання, травлення. Здавна вважали, що коріння всіх хвороб криється у неправильній поставі. Та все ж найбільше зашкоджують здоров'ю людей паління, вживання алкогольних напоїв та наркотиків. Речовини, що входять до їхнього складу, включаються у ланцюжок обміну речовин людського організму. Людина опиняється у так званій нікотиновій (алкогольній, наркотичній) залежності і вже не може обходитися без регулярного вживання цих отрут. Тому так складно позбутися подібних звичок, що найчастіше переходять у хворобу (алкоголізм і наркоманію). Не секрет, що чимало школярів хоча б раз пробували палити. Здавалося б, що тут такого: багато дорослих курять... Але варто батькам знайти у кишені сина чи доньки пачку цигарок, і серйозної розмови не уникнути, адже тато й мама розуміють, що паління - дуже шкідлива звичка, а учні не сприймають її всерйоз, і даремно. Чадний газ, що утворюється під час горіння, у крові вступає в хімічну взаємодію з гемоглобіном, що, як ви знаєте, переносить кисень. Вміст кисню в крові курця різко падає, а значить, погіршується кровопостачання головного мозку. Саме тому в курців-початківців наморочиться голова. Після «набуття досвіду» неприємні відчуття слабшають і згодом зникають, але негативний вплив тютюнового диму залишається. Нікотин руйнує діяльність нервової системи, серця, легень, печінки, органів травлення, знижує гостроту зору та слуху. Тютюн – убивця вітамінів в організмі. Одна викурена цигарка нейтралізує в ньому 25 міліграмів вітамінів (стільки їх міститься в одному апельсині). За даними англійської королівської спілки лікарів, кожна випалена цигарка коштує курцям від 5 до 15 хвилин життя. У середньому ж курці живуть менше, ніж люди, які не палять, на 6 – 8 років.

Бесіда. 1. Як ви вважаєте, зазвичай з якої причини учні починають палити? 2. Чи може паління призвести до наркоманії? Поясніть свою думку.

3. Чому палити у шкільному віці найбільш небезпечно? 4. Чому дівчатам особливо небезпечно палити? 5. Яке майбутнє чекає на суспільство, якщо молоде покоління призвичаїться до цигарок?

Слово вчителя. Зовсім непитущі люди трапляються набагато рідше, ніж некурящі. Можливо, тому що паління не приносить явного задоволення, а от алкоголь допомагає розслабитись, відчутти себе вільніше. Але коли людина починає пити, вона потроху п'яніє, утрачає над собою контроль і може «перебрати норму». Що таке «норма»? Простіше кажучи, це та кількість алкоголю, від якої тобі ще добре. Але варто продовжити пити і можна тяжко отруїтися. Відомо, що в алкогольну залежність потрапити легко, але навряд чи ви задумувались, наскільки невинно це починається. Подумаєш, келих пива! Але згодом дозування будуть збільшуватися, потім пиво видасться недостатньо міцним... Найнебезпечнішими за все є слабоалкогольні напої з додаванням соку: на смак вони майже як лимонад, але набагато міцніші від пива. До речі, алкоголізм у дітей і підлітків розвивається в чотири рази швидше, ніж у дорослих.

Бесіда. 1. Чи можна вважати такі напої, як «Джин-тонік», «Лонгер», «Ром-кола», легкими тонізуючими напоями? 2. Як ви гадаєте, чи можна вважати рекламу слабо-алкогольних напоїв та пива небезпечною для життя суспільства? 3. З якого віку людина може розпочати вживання алкоголю?

Слово вчителя. Уявіть собі: ви розмовляєте з другом або робите домашнє завдання. І раптом вам захотілося пити, та так сильно, що в очах темніє, усе тіло ломить і в голові наморочиться. Ви відчуваєте: якщо не вип'єте склянки води – просто помрете... Щось схоже, тільки в сотні разів сильніше, відчуває наркоман, позбавлений звичайної дози. Сучасна людина в середньому живе близько сімдесяти років, а наркоман, що почав «колотися», вживати «колеса» або курити «травичку» ще у підлітковому віці, навряд чи доживе до тридцяти років. Навіть невеликі, але регулярні дози наркотиків змушують мозок сидіти на голодному пайку, позбавляючи його кисню. Людині стає важко зосереджуватися, погіршується пам'ять. Але

найжахливіший стан, до якого може призвести людину наркоманія, – приступи жорстокої ломоти у м'язах, судоми, страшні галюцинації.

Що ж робити, щоб уберегтися від цієї біди? Як не потрапити в кут, із якого мало хто може знайти вихід? По-перше, не пробуйте наркотиків із цікавості або «за компанію». Більша частина їх викликає звикання вже з першої дози. По-друге, ніколи не піддавайтесь на підбивання на кшталт: «Неси спробувати? Хіба ти боягуз?». І завжди пам'ятайте про те, що будь-які наркотики коштують дорого і, роздаючи перші безкоштовні або дуже дешеві порції, їхні розповсюджувачі «чіпляють на гачок» нові жертви.

Творче завдання «Моя відповідь така». Учитель роздає учням аркуші паперу і пропонує написати, як би вони вчинили у ситуаціях:

1. Друг (подруга) похвалився, що спробував викурити цигарку і йому сподобалось. Він пропонує спробувати і вам.

2. Ви потрапили у компанію, де всі палять. «Спробуй, це круто! Ми вже дорослі!» - кажуть вам.

3. До вас у гості прийшли друзі й принесли «Лонгер». «Ось купили дорогою. Буде веселіше розважатись», так пояснили вони свій вчинок.

Заключне слово вчителя. Багато дітей і підлітків починають палити, вживати алкогольні напої саме тому, що із цигаркою або чаркою в руці видаються собі більш дорослими, стильними. Але чи замислювались ви, чому так багато дорослих людей роками борються із залежністю від алкоголю, тютюну і (тим паче наркотиків? Тому, що ці згубні звички перетворюються на страшні хвороби й проблеми. Тож добре подумайте над цим, беручи до рук цигарку чи пляшку пива.